

HADTUDOMÁNY

HUNGARIAN MILITARY SCIENCE

A MAGYAR HADTUDOMÁNYI TÁRSASÁG ÉS
AZ MTA HADTUDOMÁNYI BIZOTTSÁG FOLYÓIRATA

XXXV. évfolyam

4. szám

2025. december

Tartalomjegyzék

BIZTONSÁGPOLITIKA

Novák-Varró Virág

Afganisztán zajos határai –
határviolációk a Tálibán és a szomszédos országok között 3

HADMŰVÉSZELET

Mező András

Izraeli multitér műveleti tapasztalatok városi környezetben 19

Sándor Tamás

A szovjet-orosz elrettentési politika fejlődése
a második világháborútól napjainkig.
A nyugati elrettentési stratégiák orosz megközelítése 40

Szabó Sándor, Nagy Levente István

A hatásalapú művelettervező gyakorlatok adaptációs lehetőségei
a törzsek felkészítésének rendszerében 65

HADTÖRTÉNELEM

Négyesi Lajos

Két évtized Zrínyi-Újvár helyszíni kutatásában (2005–2025) 73

Végh Ferenc

„Az én experienciám kicsin és csak egynéhány csatából áll”

Zrínyi Miklós katonai életútja 1663 előtt 95

Kohlrusz Gábor

Éjszakai légi háború Magyarország felett 1944–1945

Német rádiólokátor-állomások Magyarországon 109

FÓRUM

Balla Tibor

A Magyar Tudományos Akadémia katona tagjai

Habsburg-Lotaringiai József Károly Lajos főherceg, lovassági tábornok 127

A TÁRSASÁG HÍREI

Emberöltő a tudomány szolgálatában

35 éves a Magyar Hadtudományi Társaság

(*Padányi József*) 139

Ünnepi konferencia az MTA 200. és

az MHTT 35. évfordulója alkalmából

(*Druzsín József*) 141

A Magyar Tudományos Akadémia katona tagjai.

Egy kiállítás margójára

(*Hausner Gábor*) 143

SZEMLE

Balla Tibor, Hausner Gábor, Padányi József (szerk.):

A Syrena és a csatahajó. A Zrínyi-kutatások legújabb eredményei

(*Süli Attila*) 150

Tömösváry Zsigmond:

Globális vagy regionális hatalom Oroszország?

(*Siposné dr. Kecskeméthy Klára*) 153

Novák-Varró Virág[✧]

Afganisztán zajos határai – határvillongások a Tálibán és a szomszédos országok között

DOI 10.17047/HADTUD.2025.35.4.3

2025 októberében újra felizzottak az afgán–pakisztáni kapcsolatok, a határvillongásokat ezúttal rakétacsapások is követték, és az eszkaláció kockázatát is magában hordozta az eseménysorozat. A tálibok 2021-es hatalomátvétele óta a régiót újra jelentős instabilitás jellemzi, melynek epicentrumát ezúttal is a biztonsági fenyegetésekkel és humanitárius válsággal terhelt Afganisztán jelenti. A közép-ázsiai állam szomszédjai eltérő mértékben és módon reagálnak az új kabuli rezsim jelentette kihívásokra, azonban az elmúlt évek egyre sűrűbb fegyveres konfrontálódást mutatnak. A tanulmány reflektál a 2025-ös évben az afgán–pakisztáni határon lezajlott összecsapásokra. A konkrét események feldolgozásán túl célja egy tágabb kontextusban bemutatni a tálib vezetés és a szomszédos országok között időről-időre felmerülő határkonfliktusok hátterét.

KULCSSZAVAK: Afganisztán, Tálibán, határviták, diplomácia, mediáció

Afghanistan's Turbulent Borders – Tensions Between the Taliban and Neighbouring Countries

In October 2025, Afghan-Pakistani relations flared up again, with border clashes followed by rocket attacks, raising fears that tensions between the two countries would escalate into a protracted armed conflict. Since the Taliban took power in 2021, the region has once again been characterized by significant instability, with Afghanistan, burdened by security threats and a humanitarian crisis, at the epicentre. The neighbours of the Central Asian state are responding to the challenges posed by the new regime in Kabul to varying degrees and in different ways, but the past few years have seen increasingly frequent armed confrontations. The study reflects on the clashes that took place on the Afghan-Pakistani border last month. Beyond analysing specific events, it aims to present the background of the border conflicts that arise from time to time between the Taliban leadership and neighbouring countries in a broader context.

KEYWORDS: Afghanistan, Taliban, border clashes, diplomacy, mediation

✧ Nemzeti Közzolgalmati Egyetem Hadtudományi és Honvédtisztképző Kar, Nemzetközi Biztonsági Tanulmányok Tanszék, tanársegéd – Ludovika University of Public Service, Faculty of Military Science and Officer Training, Department of International Security Studies, assistant lecturer; e-mail: novak-varro.virag@uni-nke.hu; <https://orcid.org/0000-0001-5462-3084>

Bevezetés

Afganisztán Közép-Ázsia tengeri kijáráttal nem rendelkező ütközőállama. 5987 km hosszú határát hat országgal osztja meg; északon Türkmenisztánnal, Üzbegisztánnal és Tádzsikisztánnal, keleten Kínával, délkeleten és délen Pakisztánnal és nyugaton Iránnal határos. A leghosszabb határszakasza Pakisztánnal (2670 km) és Iránnal (921 km) hegyvidéki és sivatagos területen terül el.¹

Ezek közül az afgán–pakisztáni határ azért mondható a legkockázatosabbnak (a hosszú és nehezen ellenőrizhető hegyvidéki jellegén túl), mert 1947-től az afgán kormányok egyike sem ismerte el azt hivatalos nemzetközi határként. Az 1893-ban, a második angol–afgán háború eredményeként meghúzott határ (közismert nevén a Durand-vonal) kettészelte a pastun törzsek által lakott területeket, melynek következtében a pastunok egy jelentős része Afganisztánon kívül rekedt. A pastunok a mai Pakisztán észak, észak-keleti területein, főként Haibár-Pakhtunhva tartományban és Beludzsisztán tartományokban élnek, s számuk (38 millió fő) megközelíti Afganisztán összlakosságát (40–44 millió fő).

Az afgán–pakisztáni határszakasz problémái közé tartozik továbbá az is, hogy Pakisztán másképp határolja el a Durand-vonalat, mint Afganisztán, ezért a tálib hatalomátvételt követően megkezdett határkerítés-építések egyes részei Afganisztán (valamint a nemzetközi közösség többsége, beleértve az Egyesült Államokat is) által afgán területnek tekintett területen helyezkednek el.² A határkerítés kiépítése ugyan lelassította a civilek Pakisztán felé irányuló migrációját, ugyanakkor az illegális áruk mozgására nem volt ilyen hatással.³ Az ENSZ Biztonsági Tanácsának októberi jelentése is megállapította, hogy transznacionális bűnözői tevékenységek figyelhetők meg Afganisztánban, melynek révén fegyverek és lőszerek kerülhetnek a szomszédos államokba, valamint nem hivatalos fegyverpiacok alakultak ki, ami tovább fokozza a regionális biztonságot fenyegető veszélyeket.⁴

A törzsi-etnikai határokon átnyúló összefonódások azonban nemcsak a pastunokkal kapcsolatban merülnek fel, az afgán–pakisztáni–iráni hármashatár a beludzsokat hozza ehhez hasonló helyzetbe. A határ mindkét (illetve Iránt is beleértve mindhárom) oldalán élő népcsoportok a kulturális-etnikai kapcsolatok miatt a Durand-vonalat „puha” határnak tartják,⁵ az országok mindenkor vezetői pedig politikai ütőkártyaként tekintettek a területek revíziójára.⁶

Irán Afganisztánnal határos délkeleti tartománya, Szisztán-Beludzsisztán a legelmaradottabb régiója az országnak. A többnyire szunnita beludzsok által lakott

1 CIA World Factbook.

2 Mir 2022.

3 A Small Arms Survey 2025. márciusi jelentéséből kiderül, hogy az afgán–pakisztáni határon a könnyű- és kézfegyverek terjedése zavartalanul zajlik, a fegyverek illegális piacokra való kijutása, valamint a nem állami fegyveres csoportok szándékos fegyverellátása továbbra is komoly aggodalomra ad okot. 2022 áprilisában az UNAMA mandátuma is kibővült a kézfegyverek és könnyűfegyverek illegális kereskedelmének és destabilizáló felhalmozódása megelőzésének feladatával. Small Arms Survey 2025.

4 UN SC Resolution 2025.

5 Bajoria 2009.

6 Sevea 2021.

terület fejlesztése sosem volt az iráni rendszerek kiemelt prioritásai között, azonban az Afganisztánban évtizedek óta húzódó háborúk miatt egyre jelentősebb biztonsági kockázatot jelent Irán számára. A ma ismert 921 km hosszú határszakasz kijelölése brit és török vezetésű választott bíróságok útján történt meg a 19. század második felétől 1935-ig.⁷ A nyugati határszakaszt – szemben a délivel – egyik fél sem vitatja, néhány kisebb területtől eltekintve. Az államok közötti konfliktusokat elsősorban a vízmegosztási kérdések, a menekültek helyzete, illetve a határokon átnyúló szervezett bűnözői csoportok (elsősorban illegális kábítószer- és fegyverkereskedelem) generálják.

Afganisztán északon három állammal határos; nyugatról keletre Türkmenisztánnal, Üzbegisztánnal és Tádzsikisztánnal. A három közép-ázsiai szomszéd közül Tádzsikisztán, illetve a tádzsik–afgán határszakasz játszott jelentősebb szerepet az ország életében. Afganisztán lakosságának 27 százalékát a tádzsikok alkotják,⁸ azonban a politikai hatalomgyakorlásban általában nem kaptak tartósan jelentős szerepet.⁹ A politikai szerepvállalásuk a nyolcvanas évek végétől egyre erőteljesebbé vált, a kilencvenes években pedig központi szerepet kaptak a Tálibánnal¹⁰ szemben ellenálló csoportok összefogásában, melynek vezetője a legendás tádzsik hadvezér, Áhmad Sáh Maszúd volt. Az Északi Szövetség relatív sikeressége többek közt abban rejlett, hogy az afganisztáni északkeleti tartományok és a tádzsik határ között megtartották az összeköttetést, s ezáltal az ellenálló csoport folyamatos utánpótlásban részesülhetett Tádzsikisztán irányából. A tádzsik–afgán kapcsolatok tehát alapvetően a tádzsik etnikumon keresztüli kapcsolatokon alapultak mindig is.

A Tálibán regionális kapcsolatai 2021-et követően¹¹

A tálibok 2021-es újbóli hatalomra kerülésével az ország nemzetközi kapcsolatai drasztikusan lecsökkentek. A nyugati világ szinte teljesen elzárkózott¹² az új kabuli vezetéssel való kapcsolatfelvételtől. Ez, a szinte teljes elzárkózás az elmúlt években

7 International Boundary Study 1961.

8 Minority Rights Group, Afghanistan é. n.

9 Habár a tádzsikok az egyik legjelentősebb etnikai csoport Afganisztánban, csupán néhány rövidebb periódusra tudták megragadni a hatalmat. 1929-ben Habibullah Kalakani kevesebb mint egy évig volt Afganisztán emíre – melyet sem az államon belül, sem azon kívül nem ismertek el. A huszadik század második felében a meghatározó politikai erőként működő Afganisztáni Népi Demokratikus Párt Parcsam szárnyában vettek részt nagy számban tádzsikok, valamint 1992-től Burhánuddin Rabbáni elnöksége alatt birtokoltak politikai vezető pozíciót. Emellett a kilencvenes években meghatározó volt az Északi Szövetség néven működő a tálibokkal szemben szerveződött ellenállási mozgalom. A 2001–2021 közötti időszakban számos fontos kormányzati pozíciót töltöttek be (például Áhmad Zíá Maszúd alelnök, Abdullah Abdullah külügyminiszter, majd kvázi miniszterelnök „fő végrehajtó”, Ismail Khan energia- és vízügyi miniszter).

10 A Tálibán kifejezést a szerző a tálib rezsim értelemben használja.

11 A tanulmány csupán azon országokra tér ki, melyek az elmúlt évek határincidenteiben érintettek.

12 A tálibok 2021-es újbóli hatalomátvételük utáni kezdeti időszakban Afganisztán külkapcsolataiban drasztikus változások történtek; a nyugati országok jelentős része kivonta diplomáciai képviseleteit az országból. Ez azonban nem jelentette azt, hogy teljesen megszakadt volna a kapcsolat az új – hivatalosan el nem ismert – rendszer vezetői és a külvilág között. A régió államai – elsősorban a szomszédos államok – továbbra is megtartották az országon belüli külképviseleteiket, továbbá számos informális,

fokozatosan enyhült; az afgán lakosságot sújtó súlyos humanitárius válság miatt a nyugati szervezetek és korábbi donorországok egy része visszatért a közép-ázsiai államba.¹³ A régió államai ennél pragmatikusabban kezelték a rezsimváltást Afganisztánban, s bár a tálib kormányzattal megfigyelhető volt a fokozatos párbeszéd, ügyek mentén való együttműködésük, a régió országai részéről sem érkezett meg a Tálibán vezette állam nemzetközi elismerése.¹⁴ A szomszédos országok mindegyike igyekszik a tálib rendszerrel a számukra legfontosabb biztonsági kihívások mentén együttműködni. Ez a menekültek hazatelepítésétől a vízmegosztás kérdésén át a határokon átnyúló szervezett bűnözés és terrorizmus megfékezéséig számos területet érint.

Afganisztán de facto kormányzata az idei évben a régió szinte összes jelentősebb multilaterális fórumán képviseltette magát, melynek keretében nemcsak politikai szinten mutatkozott meg, hanem több ízben gazdasági, kereskedelmi, energiaszektorbeli regionális együttműködési és beruházási kérdésekben tárgyalt és állapodott meg többek közt Oroszországgal, Iránnal, Kínával, Üzbegisztánnal és Azerbajdzsánnal is.¹⁵

Pakisztán a tálibok hatalomra kerülését követően – a kiegyensúlyozott szomszédi kapcsolatok és a kabuli kormány feletti, Iszlámábád számára ideális szintű hatás/nyomás megteremtése érdekében – fenntartotta a diplomáciai képviselőtét és kapcsolatait Afganisztánnal, ahogy a különböző nemzetközi fórumokon (ENSZ, ECO) is igyekezett képviselni az ország érdekeit.¹⁶ Azonban az azóta eltelt négy évben a Tálibán kormányzat lépései, vagy épp cselekvéshiánya – túlságosan asszertív külpolitikája, terrrorszervezetek támogatása/ megtűrése – miatt összetűzésbe került Pakisztánnal.

Pakisztán számára a legjelentősebb problémát a Tálibánnak a fegyveres csoportokkal, kifejezetten a Tehrik-e Taliban Pakistan-nal¹⁷ (TTP) és a Beludzsisztáni Felszabadítási Hadsereggel fenntartott kapcsolatai jelentik. A tálibok többnyire burkolt

majd formális találkozón is részt vettek. A 2021–2022-es időszakban az Európai Unió (mely Európából egyedülállóként rendelkezik fizikai jelenléttel is az országban), Japán, az Amerikai Egyesült Államok és az Egyesült Királyság több mint tíz alkalommal találkozott tálib delegációval (Zelin 2022), emellett pedig Norvégia, valamint Németország emelhető ki az európai államok közül, melyek fő vezérfonalai az emberi jogok helyzete, valamint az afgán diaszpórát és menekülteket érintő kérdések voltak (Al-Jazeera 2022). Látható tehát, hogy koránt sincs olyan elszigetelt állapotban a jelenlegi tálib vezetés, mint a kilencvenes években, annak ellenére sem, hogy egyelőre csak egy állam ismerte el őket hivatalosan.

13 OCHA Afghanistan.

14 A 2021-ben újra hatalomra került tálib rezsimet eddig csupán egy ország, az Oroszországi Föderáció ismerte el. A kilencvenes években sem bővelkedett a Tálibán a nemzetközi elismerésekben, azonban érdekes fejlemény, hogy az akkori elismerők közül Pakisztán (aki a későbbiekben is a mozgalom de facto támogatója maradt) a 2021-es hatalomátvételt követően nem helyezi kilátásba a tálib rendszer elismerését.

15 UN SC Resolution 2025, 5–6.

16 Usman 2025.

17 A Tehrik-e Taliban Pakistan (TTP, Pakisztáni Tálibán) számos országban terrrorszervezetként nyilvánírtott fegyveres nem állami szereplő, mely több, korábban különállóan működő milíciát tömörít. Fő célja a mindenkori pakisztáni államhatalom megdöntése, hogy a saját szélsőséges iszlám nézeteik szerinti emírátságot hozzanak létre. A TTP 2007 óta működik főleg az afgán–pakisztáni határvidéken, azonban mind a kétezres években, mind az elmúlt években számos terrortámadást hajtottak végre Pakisztán-szerte. Bár szervezetileg elkülönül az afgán Tálibántól, szoros kapcsolat feltételezhető a két szervezet között. (SATP, é. n.)

támogatása (ami elsősorban a szervezetekkel szembeni fellépés hiányát takarja) egyre intenzívebb biztonsági fenyegetésként jelentkezik Pakisztán számára, mivel mindkét szervezet elsősorban pakisztáni területen követ el támadásokat.¹⁸ A TTP által elkövetett erőszakos cselekmények száma 2022 óta megnégyszereződött, mely lassan megközelíti a szervezet 2010-es évek eleji aktivitását.¹⁹

A kabuli vezetés Iszlámábád többszöri felszólítása ellenére sem lépett fel érdemben a TTP-vel szemben, sőt, tagadja a szervezet jelenlétét az országban. Pakisztán számos téren igyekezett nyomás alá helyezni a Tálibánt (diplomáciai eszközökkel, ideiglenes határárral, afgán menekültek visszatelepítésével, korlátozott csapásokkal), azonban érdemi áttörést nem hoztak ezek az intézkedések sem. Pakisztán egyre merészebb katonai akciói Afganisztán területén azt tükrözik, hogy az ország egyre keményebb álláspontot képvisel a határon átnyúló militáns csoportokkal szemben.

Az iráni–afgán kapcsolatok formálódását három olyan téma határozza meg elsősorban, melyek a különböző kormányzatoktól függetlenül is létező problémák a két állam viszonyában; ezek a közös határon átnyúló vízkészletek, a kábítószer-kereskedelem és a határbiztonság kérdései. Az iráni rezsim Tálibánnal fenntartott kapcsolata kölcsönös bizalmatlansággal terhelt, ezért a két rendszer közötti együttműködés korlátozott maradt. Habár 1998-ban a Mazar-i Sharif-i iráni konzulátus ellen elkövetett tálib támadás majdnem fegyveres konfliktust generált a két ország között,²⁰ a 2000-es években is fennmaradtak az informális kapcsolatok a szervezettel.

Ahogy a Tálibán erősödött országszerte, Irán egyre nagyobb hajlandóságot mutatott a kapcsolatok – akár – nyílt gondozására, az ideológiai szembenállás ellenére is; 2018-tól már a nyilvánosság előtt is zajlottak egyeztetések²¹ az iráni állami vezetők és a tálibok között. A 2021-es hatalomátvételt követően is ez a pragmatizmus jellemzi a két ország kapcsolatát, az együttműködések terei ezért elsősorban az iráni állam biztonsági, illetve gazdasági-kereskedelmi érdekei mentén kezdenek kialakulni.

Irán 2024-ben az elmúlt évtized legtöbb terrorizmus okozta halálesetét regisztrálta.²² A támadások elkövetői az Iszlám Állam Horászán tartomány (ISKP) harcosai voltak, mely egyértelműen jelzi, hogy a tálib rendszer nem képes a területén jelen lévő extrémista és terrorszervezeteket felszámolni, korlátozni. A fokozott terrorveszélyhelyzetnek való kitettsége miatt Teherán hajlik a tálib rezsimmel való kooperációra a terrorizmus elleni küzdelemben, különösen a határbiztonsági együttműködés terén, valamint felmerült a közös hírszerzési műveletek lehetősége is.²³

Míg az ISKP fenyegetése lehetőséget kínál a hírszerzési és bűnüldözési együttműködés elmélyítésére, az alkalmi határincidensek és a vízfelosztási viták továbbra is próbára teszik az Irán és a tálibok közötti kapcsolatok mélységét. A tálibok által az ország folyóin szorgalmazott folyószabályozási és vízgazdálkodási infrastruktúrát

18 Global Terrorism Index.

19 Pandya 2025.

20 Milani 2006. 244–245.

21 Aman 2021

22 Global Terrorism Index 13.

23 Kaura 2024

érintő radikális tervek²⁴ jelentős mértékben sértik az iráni állam érdekeit.²⁵ A két ország közötti édesvízkészletek feletti problémák már a 19. század második felétől jelen vannak, s bár a huszadik század során több alkalommal is tárgyalóasztalhoz ültek a felek, a szerződés-tervezetek közül csupán egy lépett életbe, az 1973-as Helmand-folyó Egyezmény.²⁶

A hetvenes évek óta azonban jelentős változások zajlottak le mindkét országban, a rezsimváltások és háborúk mellett a vízmegosztás és folyószabályozás kérdéseire jelentős hatást gyakorol a globális klímaváltozás is. Afganisztán délnyugati, míg Irán Szisztán-Beludzsisztán területeinek az elmúlt évtizedekben egyre növekvő elsivatagosodása, az édesvízkészletek drasztikus csökkenése az ott élő lakosságot egyre jobban kiteszi a Helmand-folyóból való gazdálkodásnak. Az egyezményben rögzített vízmegosztás felosztásának felülvizsgálata már korábban is felmerült, azonban a folyamat a Ghani-kormányzat²⁷ alatt sem jutott nyugvópontra. A 2021-ben felépült Kamal Khan gát pedig egy újabb neuralgikus pontot teremtett a két ország viszonyában.

Egy másik, mindkét ország számára kifizetődő és a közelmúltig szinte zavartalanul és jelentős volumenben zajló tevékenység, az „informális gazdasági csere”, mely az afgán–iráni határon átnyúló nem hivatalos kereskedelmet takarja. Az elmúlt években a határmenti régióban tapasztalható feszültségek mind az iráni, mind az afgán (valamit pakisztáni) hatóságok nagyobb figyelmét igénylik, ezért az üzemanyag, élelmiszer és egyéb fogyasztási cikkek informális áramlása akadozik, mely főképp a határterületen élők mindennapi megélhetését teszi nehezebbé, fokozva ezzel a kritikus területeken a társadalmi feszültségeket.²⁸

Közép-Ázsia államaival az új tálib rezsimnek fagyosan indult a viszonya, a hatalomátvételt követően az északi szomszédok azonnal lezárták a határokat – tartva egyrészt a menekültek jelentős számától, másrészt a szélsőséges csoportok átgyűrűzésétől – és a tálib kormányzattal is csak fokozatosan vették fel a kapcsolatokat. Az elmúlt négy évben azonban több ügy mentén is formálódnak a közép-ázsiai államok és a Tálibán között együttműködések, különösen a gazdaság, a kereskedelem, beruházások, illetve a vízgazdálkodás területén. A gazdasági kérdések terén ugyanakkor elmondható, hogy az együttműködések fő motorja Kína, aki az Egy Övezet Egy Út projektjébe a közép-ázsiai államokon át igyekszik bekapcsolni Afganisztánt is.²⁹ Az országon észak-déli irányba áthaladó Üzbegisztán–Afganisztán–Pakisztán (UAP)

24 A két állam között főleg a Helmand- illetve a Harirud-folyó vízmegosztásának kérdésében merültek fel viták, a harmadik, észak-Afganisztánban elhelyezkedő határfolyó, a Morghab-folyó esetében Türkmenisztán is érintett.

25 Faizee 2023.

26 The Afghan-Iranian Helmand-River Water Treaty 1973.

27 Ásraf Ghani az Afganisztán Iszlám Köztársaság elnöke volt 2014 és 2021 között.

28 Raza 2025.

29 Az elmúlt négy évben felgyorsult Afganisztán vasúti összekötése Üzbegisztánnal, és számos más infrastrukturális projektet is Kína finanszírozásával valószínűsítenek meg. Afganisztán földrajzi elhelyezkedése a kínai kereskedelem számára kiemelkedő, ezért felmerültek már tervek az Egy Övezet Egy Út projekt mellett a Kína–Pakisztán Gazdasági Folyosó regionális konnektivitási projektbe való beemelése is.

vasútprojekt nevet viselő közlekedési infrastruktúra-fejlesztés kivitelezését és finanszírozását Üzbegisztán és Pakisztán vállalta magára.³⁰ 2023 júliusában háromoldalú megállapodást írtak alá a felek, mely alapján az építkezés fél év múlva kezdődhet meg.³¹

Kazahsztánnal továbbra is kiemelt fontosságú a tálib rendszernek fenntartani kiegyensúlyozott kapcsolatokat, tekintve, hogy a búza- és étolajimport jelentős része tőlük származik. Ezen felül 2024-ben a vegyipar, bányászat és a kohászat területén tettek ígéretet beruházásokra a kazakok. A két ország közötti kereskedelem volume is jelentősen megnövekedett, 2023 és 2024 között közel 14%-kal.³²

Türkmenisztán hagyományosan az afgán piac számára a legfőbb földgáz és kőolaj-beszállító. A már évtizedek óta húzódó TAPI gázvezeték projekt³³ újraindítását szorgalmazta a de facto afgán kormányzat Türkmenisztánnál, mely 2024-ben szándéknyilatkozatot írt alá az Oroszországot Dél-Ázsiával Afganisztánon keresztül összekötő vezeték megvalósíthatóságának feltérképezésére.³⁴

Az északi államok közül Tádzsikisztánnak a leghűvösebb a kapcsolata a jelenlegi afgán vezetéssel. Tádzsikisztán fő aggálya a tálib rezsimmel szemben, hogy az afgán politikai vezetésben hiányzik az inkluzivitás, valamint, hogy a kisebbségekkel szembeni diszkriminatív szabályozások és eljárások tovább fűtik az országon belüli etnikai feszültségeket, melyek a már meglévő etnikai alapokon szerveződő fegyveres csoportok révén hatással lehetnek az anyaországok életére is.³⁵ További feszültségeket okozott a két állam kapcsolatában, hogy a tálibokkal szemben szerveződött ellenálló mozgalmak közül többen Tádzsikisztánban is megjelentek, azonban az elmúlt évek kereskedelmi-gazdasági együttműködései a kapcsolatok enyhülését mutatják.

Határvillongások

Az afgán–iráni határ

A tálib hatalomátvételt követően az afgán–iráni határon is több ízben történtek incidensek a két állam fegyveres erői között. 2021 decemberében iráni és tálib határőrök között zajlott le egy rövid tűzváltás, melynek okaként a tálib vezetés a „határkijelölés körüli zavarokat” nevezte meg.³⁶ Az afgán–iráni határ – hasonlóan a pakisztánihoz – a gyarmatosítás örökségét és a határok által felosztott etnikumok problémáját hordozza magában. Bár az iráni határt az afgán kormányzatok nem kérdőjelezték meg

30 The Times of Central Asia 2025c.

31 Baxtiyor Saidov Telegram oldala 2025. 07.17.

32 Kazakstan Government 2023.

33 A TAPI földgázvezeték egy regionális gigaprojekt Türkmenisztán, Afganisztán, Pakisztán és India között, melynek első tervei már a kilencvenes években felmerültek, azonban az afganisztáni bizonytalan biztonsági helyzet miatt évtizedek óta húzódik a kivitelezése. A projekt keretén belül a Türkmenisztán területén található földgázkészletek India energiaéhes piacára való szállítását kívánják megvalósítani. Az infrastrukturális feltételek a türkmén oldalon már adottak, az afgán területeken pedig a tálibok újbóli hatalomra kerülésével kapott egy nagyobb lendületet a projekt (Eurasian Research Institute é. n.)

34 Turgunbaeva 2025.

35 International Crisi Gorup 2024.

36 Zhanaltay 2021.

alapjaiban, továbbra is van néhány vitatott hovatartozású terület. A kábítószer-kereskedelem, a menekültek, a vallási milíciák és a Helmand-folyó körüli vízvita pedig további feszültséget jelent a két állam kapcsolatában.

A 2023-as határvillongások mögött is a vízmegosztás kérdése húzódott meg. A Helmand-folyónak köszönhetően Afganisztán mezőgazdasági művelésre egyik legalkalmasabb területe az ország délnyugati részén fekszik, míg a határ túloldalán, Délkelet-Irán az ország azon száraz területeinek egyike, ahol az édesvízszűkösség már a korábbi években is tüntetéseket generált.³⁷ A Tálibánnak azáltal, hogy az Irán délkeleti területein fekvő vizes élőhelyeket és tavakat tápláló vízforrások feletti ellenőrzést gyakorolja – különösen a Kamal Khan gát megépülése óta – jelentős nyomásgyakorló eszköz van a kezében. A feszültségek 2023 végére elsimulni látszottak a két fél közötti szóbeli megállapodásnak köszönhetően, melyben a tálib delegáció ígéretet tett, hogy továbbra is tartani fogják magukat az 1973-as Helmand-folyó egyezményben foglaltakhoz.

A két állam között újabb súrlódásra adhat okot az iráni területet is tápláló Hari-folyóra épített új gát. Ezzel az infrastrukturális beruházással Afganisztán, mint felvízi ország, könnyedén korlátozni tudja immár Irán északkeleti és délkeleti területeinek édesvízzel való ellátottságát.³⁸

A közös folyók vízhozamának felhasználása mellett számos tényező növeli – különösen a határterületeken – a feszültséget a két állam között. Melyek közül az utóbbi években az afgán menekültek kérdése vált egyre égetőbbé. A menekültek Teherán számára több mint négy évtizede jelentenek súlyos problémát, hisz az Afganisztánban egymást érő konfliktusok miatt több millió (2,1–5 millió) menekült tartózkodik az országban. A tálib hatalomátvétel egy újabb menekülthullámot indított el, melynek révén közel egymillió fővel növekedett az iráni területen menedéket igénylők száma.³⁹ Az egyre növekvő teher és a belső feszültségek miatt Irán számos olyan megelőző lépést tett, mellyel igyekezett ösztönözni az önkéntes hazatelepülést, valamint lehetővé tette a deportálásokat. 2021-ben bevezette a „zárt ajtók” politikát, melynek keretében az afgán menekültekkel kapcsolatos terheket nem vállalja, valamint jellemzővé vált az afgán migránsok önkényes fogva tartása, valamint kiutasítása.⁴⁰ Az ENSZ jelentése szerint 2025-ben Iránból 1,8 millió afgán állampolgár tért vissza az anyaországába.⁴¹

A pakisztáni–afgán határ

A tálib hatalomátvétel óta Pakisztán és Afganisztán között egyre intenzívebb konfliktusok törnek a felszínre a biztonsági fenyegetések okán. 2022-ben már volt precedens Pakisztán által afgán területen végzett légitámadásra,⁴² melynek elsődleges célpontjai

37 Climate Diplomacy é. n.

38 Sharifi 2025.

39 UNHCR é. n.

40 Siddikoglu 2025.

41 UN Afghanistan 2025.

42 Janjua 2022.

a pakisztáni oldalon egyre súlyosabb támadásokat végrehajtó Pakisztáni Tálibán (TTP) volt. 2024-ben három alkalommal, míg legutóbb 2025 októberében újult ki a 2022-es hasonló konfliktus.

A két ország között 2025 őszén elharapódzó határviolenciát a TTP pakisztáni erőikkel szembeni rajtaütése indította. Október 8-án pakisztáni Orakzai körzetben az afgán határ közelében a TTP harcosai közel egy tucat pakisztáni katonát megöltek, majd a következő napon Afganisztánt több helyen – többek közt a fővárost is – rakétatámadás érte.⁴³ Bár Iszlámábád se nem ismerte el, se nem tagadta a támadást, Kabul két nappal később tüzet nyitott Pakisztán határállomásaira, mely határmenti tűzharchoz vezetett. Az eskalációhoz hozzájárulhatott az is, hogy míg a korábbi évek összecsapásainál a pakisztáni katonai beavatkozások csak az afgán határvidékekre korlátozódtak, ezúttal a főváros, illetve a Tálibán vezetésének második legfontosabb városa, Kandahar is célponttá vált – feltételezhetően a TTP vezetőségének likvidálása érdekében. A felek ugyan ideiglenes fegyverszünetben állapodtak meg, de a pattanásig feszült helyzet megmaradt a kormányok között. Az ENSZ afganisztáni segítségnyújtási missziója (UNAMA) jelentése szerint az októberi összecsapásokban négy afgán tartományban legalább 18 civil elhunyt és több mint 350 civil sérült meg.⁴⁴ Ezért felszólította a feleket az agresszió beszüntetésére a polgári lakosság védelme és a további emberáldozatok megelőzése érdekében.⁴⁵

November 6-án újabb határon átnyúló tűzharcról érkeztek híradások,⁴⁶ miközben Törökországban a tárgyalások harmadik köre folyt az afgán és a pakisztáni fél között. Az újabb összecsapások végül a tárgyalásokat megakasztották, nem történt érdemi előrelépés a két ország konfliktusának rendezésében. Az fellángolt ellenségeskedést követően a politikai diskurzus is egyre élesebb hangnemet vett fel; a gazdasági ügyekért felelős miniszterelnök-helyettes, Abdul Ghani Baradar azt nyilatkozta az esetet követően, hogy az afgán kereskedőknek alternatív kereskedelmi útvonalat kell keresniük Pakisztán helyett.⁴⁷

Az őszi határviolenciákkal egy időben magas szintű diplomáciai találkozó zajlott a Tálibán és India között, és bár hivatalos elismerésre nem került sor, India négy év után megnyitotta az afganisztáni technikai misszióját nagykövetségként, valamint több lehetséges gazdasági együttműködési és kereskedelmi megállapodásról is szó esett a tárgyalásokon. A közeledés India és a tálib rezsim között hatással van az indiai–pakisztáni konfliktusra is, valamint jelentős változást hozott a régió geopolitikai dinamikájára is, hiszen beemelte Afganisztánt a regionális hatalmi vetélkedésekbe.⁴⁸

A határ menti feszültségeket a menekültkérdés évtizedes megoldatlansága tovább táplálja Pakisztán esetében is. A pakisztáni állam a nyolcvanas évek óta jelentős számú afgán menekültet fogadott be, a hivatalos adatok szerint jelenleg is közel

43 Joles 2025.

44 UNAMA 2025.

45 Uo.

46 Al-Jazeera 2025.

47 The Times of Central Asia 2025b.

48 Bajpae 2025.

másfél millió afgán menekült tartózkodik az országban,⁴⁹ azonban a Pakisztánban tartózkodó afgán állampolgárok tényleges száma ennél jóval magasabb lehet. A határ menti tartományok mindkét oldalon évtizedek óta biztonságos menedéket nyújtanak a különböző fegyveres csoportoknak, melyek a társadalom legkiszolgáltatottabb helyzetben lévő csoportjaiból – így a menekültek közül – könnyedén tudták a folyamatos utánpótlást biztosítani. A menekülthelyzet megoldása Pakisztán számára tehát a biztonsági megfontolások miatt elsődleges. 2023 októberében Iszlámábád bejelentette az illegális külföldiek hazatelepítésére vonatkozó tervét, amely elsősorban az országban tartózkodó, dokumentumokkal nem rendelkező/illegális lakosok hazatelepítésére vonatkozott. Az első kitoloncolásokra 2023 utolsó negyedében került sor, mely közel félmillió afgánt érintett.⁵⁰ 2025 tavaszán a pakisztáni kormány bejelentette, hogy az úgynevezett afgán állampolgársági kártya birtokosait, illetve a Rawalpindiben és Iszlámábádban élő afgán állampolgárokat kitoloncolják, amit 2025 nyarán követett az az intézkedés, amely a regisztrációs igazolvánnyal rendelkezőket illegális lakosoknak minősítette.⁵¹ Az egyre szigorodó intézkedések és a kitoloncolások eredményeképp 2025-ben egymillió afgán tért vissza a származási országába.⁵²

Az északi határvidékek

2025. október végén a tádzsik–afgán határ is felizzott; fegyveres összecsapás bontakozott ki a tádzsik határőrök és tálib harcosok egy csoportja között a határhoz közeli Shahr-e Bozorg városában.⁵³ A vita – ahogy az iráni határkonfliktusok egy részénél is – a vízmegosztás kérdésében robbant ki, és eszkalálódott fegyveres összecsapássá. Az Amu Darja folyó, mely természetes határként szolgál a két ország között, a tálib hatalomátvételt követően több szempontból is előtérbe került a két ország kapcsolatában. Egyrészt a Tálibán megindított egy megaprojektet az északi régióban, mely a javarészt sivatagos, félsivatagos területek mezőgazdasági termelésbe való bevonását és a lakosság ivóvízzel való ellátásának fejlesztését szolgálná a Qosh Tepe csatornarendszer kiépítése révén. A csatornahálózat az Amu Darja folyóból táplálkozik, azonban a tálib kormányzat ezen lépése az érvényben lévő vízmegosztási egyezményeket jelentős mértékben sérti.⁵⁴ Tovább bonyolítja a helyzetet, hogy a területen kínai érdekeltségek is találhatók, az arany, illetve olaj kitermelése miatt a biztonsági helyzet stabilizálása prioritás Kína számára.⁵⁵

⁴⁹ UNHCR 2026.

⁵⁰ Amnesty International 2025.

⁵¹ UNHCR 2025a.

⁵² UNHCR 2025b.

⁵³ The Times of Central Asia 2025a.

⁵⁴ A szovjet időszakban kötött vízmegosztási megállapodások Afganisztánt egyszerűen kihagyták, a Szovjetunió Vízügyi Minisztériuma által 1987-ben kiadott 566-os számú Protokoll csupán a négy közép-ázsiai állam számára garantált vízmennyiséget foglalták írásba. A függetlenedést követően megkötött Almati Egyezménynek sem lett részes állama Afganisztán, annak ellenére, hogy felső folyású államnak minősül az Amu Darja folyón. (Kamil 2021.)

⁵⁵ Godek 2025.

Az északi szomszédokkal további feszültségek forrása a terrrorszervezetek aktív jelenléte és határokon átnyúló tevékenységük. A két legjelentősebb: az Iszlám Állam Horászán tartománya, valamint a 2021 óta Tádzsikisztáni Tálibán (*Tehrik-e Taliban Tajikistan*, TTT) néven működő szervezet. Bár az ISKP és a TTT egymással rivális szervezet, az afgán–tádzsik államközi kapcsolatokra jelentős hatást gyakorolnak, tekintve, hogy fellépéseik határvillongásokhoz vezettek.⁵⁶ A terrrorszervezetek határokon átnyúló csapásai komoly kétségeket támasztanak a Tálibán által ígért biztonsági garanciák megvalósíthatóságával szemben.

Megoldások – bilaterális diplomácia és mediáció

Bilaterális tárgyalások és hiányosságok

Az Irán és Afganisztán között zajló határviták jelentős részben a Helmand-folyóval kapcsolatos problémákból erednek. A két fél a témában már 2022-ben tárgyalásokat folytatott. Irán – a Helmand-folyó Egyezményben deklarált – vízjogi ügy tűnik, nem elégítik ki a jelenlegi igényeit, ráadásul az éghajlatváltozás miatt a Szisztán-Beludzsisztán tartományban létrehozott mesterséges tavak további apadása várható, mely tovább feszítheti az édesvízszűkösség miatti konfliktusokat a két ország között.⁵⁷

2023-ban a tálib Energia- és Vízügyi Minisztérium több mint 400 projektet jelentett be, mely az ország folyómedreinek, gátjainak, öntözőcsatornáinak kezelését, fejlesztését érinti.⁵⁸ Az ország de facto legfőbb vezetője, Hibatullah Akhundzada pedig kijelentette, hogy bár csupán egy országgal, Iránnal van vízügyi szerződése Afganisztánnak, amelyet tiszteletben tartanak, amennyiben más államokkal vízügyi kérdésben probléma merülne fel, azt a nemzetközi elveknek megfelelően fogják kezelni.⁵⁹ Ezzel szemben a Hari-folyón 2024-ben megkezdett gátépítés az iráni féllel való egyeztetés nélkül indult és zárult is le.

A tálibok vízkezelési kapacitásának hiánya, az éghajlatváltozással együtt, továbbra is hatással lesz mindkét oldal közösségeire. Az iráni területen jelentkező súlyos szárazság és vízhiány miatt egyre sürgetőbbé válik az Afganisztánnal közös folyók vízfelhasználásnak rendezése.⁶⁰

Konfliktusrendezés mediáción keresztül

A 2025. októberi afgán–pakisztáni határon történt összecsapások nyomán kialakult feszült helyzetet a két ország kormányai közvetítő bevonásával igyekeznek enyhíteni. A mediátori szerepre Törökország és Katar jelentkezett, melyek már több ízben vállalkoztak⁶¹ a régióban (és azon kívül) zajló konfliktusok elrendezését segítő szerepre.

56 Daly 2022.

57 Dagres 2023.

58 TOLO news 2023.

59 Uo.

60 Faizee 2023.

61 Sofros 2022.

Az október végi tárgyalások eredményeképp megerősítették a korábban kötött fegyverszüneti megállapodást, illetve kitűzték a következő találkozó időpontját is novemberre. A felek továbbá megállapodtak abban, hogy létrehoznak egy, a megállapodásban foglaltakat ellenőrző és hitelesítő mechanizmust, amely biztosítja a béke fenntartását, valamint szankciókat helyeznek kilátásba a szabályokat megszegő felekkel szemben.⁶² Azonban a fegyverszüneti megállapodást már a novemberi tárgyalások közepette is megsértették a felek, melynek eredményeképp az isztambuli egyeztetések megoldás nélkül zárultak.

Az afgán–pakisztáni határviták elhúzódása és a két ország között egyre elmérgesedő helyzet nemcsak sporadikus fegyveres összecsapásokban csúcsosodott ki, hanem a diplomáciai kapcsolatok megromlása mellett hatással lehet a gazdasági-kereskedelmi kapcsolatokra is. Habár a Tálibán felszólította az afgán kereskedőket a pakisztáni útvonalak elkerülésére, mind rövid, mind középtávon Afganisztán amúgy is törekény gazdaságának jelent nagyobb problémát, ha ennek valóban érvényt szereznek. Rövid távon a kereskedelem kölcsönös felfüggesztése is inkább az afgán fél számára okoz gondot, mivel jelentős mértékű export és import forgalmat bonyolít le Pakisztánnal.⁶³ Amennyiben pedig huzamosabb ideig fennáll a jelen helyzet, az a közép és a hosszú távú regionális kereskedelmi és gazdasági együttműködési tervek, projektekre is negatív hatással lehet; többek közt a transz-afgán vasút, a TAPI földgázvezeték, valamint a CASA-1000⁶⁴ villamos energia projektek kivitelezésében is jelentős korlátozó hatással volna.

Konklúzió

Afganisztán porózus határai az 1800-as évek vége óta fennálló probléma, a törzsek, etnikai csoportok mesterséges határokkal való elválasztása nagyban megnehezíti a határok megszilárdulását. A határokon átnyúló szervezett bűnözői tevékenységek és a fegyveres nem állami szervezetek a szűkebb régió számára egyre jelentősebb biztonsági problémát jelentenek. A Tálibán korlátozott mértékű fellépése az extrémista szervezetekkel szemben tovább rombolja a rezsim és a külvilág között mérsékelten működő kapcsolatokat, az elmúlt évtizedek legjelentősebb támogatója, Pakisztán is egyre határozottabban konfrontálódik a kabuli vezetéssel. A rendezetlen határszakszok, az édesvízszűkösség, valamint a Tálibán mind aktívabb – a szomszédos államokra negatív hatással járó – hidropolitikája megnöveli az esélyét a régió országai közötti fegyveres konfliktusok kitörésének. Az afgán menekültek kérdése további feszültségforrást jelent elsősorban az afgán–pakisztáni, valamint az afgán–iráni viszonylatban. A régió

62 Joint Statement on the Talks Between Afghanistan and Pakistan Through the Mediation of Türkiye and Qatar 2025.

63 A 2023-as adatok alapján import tekintetében Pakisztán a második helyen szerepel (969 millió dollárral), míg export tekintetében elsődleges célország az afgán áruk számára (évi 691 millió dollár értékben). OEC Afghanistan 2025.

64 A CASA-1000 egy megújulóenergia-infrastruktúra-építési projekt, amely Közép-Ázsiából többletenergiát szállít az energiaéhes dél-ázsiai piacokra. A projekt révén Kirgizisztán, Tádzsikisztán, Afganisztán, valamint Pakisztán egy közös villamosenergia-piacot hoznak létre, mely révén javítják a lakosságuk életszínvonalát (CASA-1000 é. n.)

államaival meginduló infrastrukturális beruházási projektek kivitelezését és a jövőbeni együttműködéseket veszélyeztetik a szomszédos államokkal időről-időre fellángoló korlátozott fegyveres konfliktusok. A közelmúltbeli határvillongásokat a felek egyik esetben sem tudták érdemben lezárni – sem bilaterális tárgyalásokkal, sem közvetítők segítségével –, ez jelentősen növeli a térség instabilitását.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Jelentések, dokumentumok

- ACLED 2025. *Asia-Pacific Overview: November 2025*.
<https://acleddata.com/update/asia-pacific-overview-november-2025> (Letöltés ideje: 2025. 11. 15.)
- Central Intelligence Agency. é. n. *The World Factbook: Afghanistan*.
<https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/afghanistan/#geography>
 (Letöltés ideje: 2025. 11. 01.)
- Final Declaration of the Second Vienna Conference. 2023. Vienna, April 24–26.
<https://www.oiiip.ac.at/cms/media/declaration.pdf> (Letöltés ideje: 2025. 10. 31.)
- International Boundary Study. 1961. *Afghanistan–Iran Boundary (Country Codes: AF–IR)*. No. 6, June 20. Washington, DC: Office of the Geographer, Bureau of Intelligence and Research.
<https://library.law.fsu.edu/Digital-Collections/LimitsinSeas/pdf/ibs006.pdf>
 (Letöltés ideje: 2025. 11. 17.)
- International Crisis Group. 2024. *The Taliban's Neighbourhood: Regional Diplomacy with Afghanistan*. January 30.
<https://www.crisisgroup.org/asia/south-asia/afghanistan/337-talibans-neighbourhood-regional-diplomacy-afghanistan> (Letöltés ideje: 2025. 11. 15.)
- Joint Statement on the Talks Between Afghanistan and Pakistan Through the Mediation of Türkiye and Qatar. 2025. Ankara: Republic of Türkiye, Ministry of Foreign Affairs.
<https://www.mfa.gov.tr/joint-statement-on-the-talks-between-afghanistan-and-pakistan-through-the-mediation-of-turkiye-and-qatar-30-10-2025.en.mfa> (Letöltés ideje: 2025. 10. 31.)
- Minority Rights Group International. é. n. *Afghanistan*. <https://minorityrights.org/communities/tajiks/>
 (Letöltés ideje: 2025. 11. 15.)
- OCHA Afghanistan. n. d. *Overview of the Humanitarian Response in Afghanistan*.
<https://www.unocha.org/afghanistan> (Letöltés ideje: 2025. 11. 07.)
- Observatory of Economic Complexity (OEC). é. n. *Afghanistan*. <https://oec.world/en/profile/country/afg>
 (Letöltés ideje: 2025. 11. 15.)
- Small Arms Survey. 2025. Blancafort, Manon, Emile LeBrun, and Andrea Edoardo Varisco. *Open Markets: Documenting Arms Availability in Afghanistan under the Taliban*. Briefing Paper, March 2025.
<https://www.smallarmssurvey.org/sites/default/files/resources/SAS-BP-2025-Taliban-Arms-Markets-EN.pdf> (Letöltés ideje: 2025. 11. 15.)
- The Afghan-Iranian Helmand-River Water Treaty. 1973.
https://www.internationalwaterlaw.org/documents/regionaldocs/1973_Helmand_River_Water_Treaty-Afghanistan-Iran.pdf (Letöltés ideje: 2025. 11. 17.)
- United Nations (UN). 2025. *Afghanistan Returnees Overview: 1–30 November 2025*. December 17.
<https://afghanistan.un.org/en/307216-afghanistan-returnees-overview-1-30-november-2025>
 (Letöltés ideje: 2026. 01. 20.)
- United Nations Assistance Mission in Afghanistan (UNAMA). 2025. "UNAMA Welcomes Afghanistan–Pakistan Ceasefire, Urges Protection of Civilians." October 16.
<https://unama.unmissions.org/unama-welcomes-afghanistan-pakistan-ceasefire-urges-protection-civilians> (Letöltés ideje: 2025. 11. 15.)
- United Nations Security Council (UN SC). 2025. *Small Arms and Light Weapons: Report of the Secretary-General*. S/2025/670, October 23.
<https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n25/262/95/pdf/n2526295.pdf> (Letöltés ideje: 2025. 11. 15.)

Folyóiratcikkek

- Bezhan, Faridullah 2014. "The Pashtunistan Issue and Politics in Afghanistan, 1947–1952." *Middle East Journal*, 68, no. 2 (Spring): 261–279. <https://www.jstor.org/stable/43698155> (Letöltés ideje: 2025. 11. 01.)
- Kamil, Ikramuddin 2021. "Afghanistan, the Amu Darya Basin and Regional Treaties." *Chinese Journal of Environmental Law*, July 8, 2021. https://www.hpacenter.org/en/article/1627/afghanistan_the_amu_darya_basin_and_regional_treaties (Letöltés ideje: 2025. 11. 23.)
- Kaura, Vinay 2024. "Iran–Taliban Ties: Pragmatism over Ideology." *Middle East Institute*, April 11, 2024. <https://www.mei.edu/publications/iran-taliban-ties-pragmatism-over-ideology> (Letöltés ideje: 2025. 11. 17.)
- Milani, Mohsen M. 2006. "Iran's Policy Towards Afghanistan." *Middle East Journal*, 60, no. 2 (Spring): 235–256. <https://doi.org/10.3751/60.2.12> (Letöltés ideje: 2025. 11. 17.)
- Mir, Asfandyar, Richard Olson, and Andrew Watkins 2022. "Afghanistan–Pakistan Border Dispute Heats Up." *United States Institute of Peace*, January 12, 2022. <https://www.usip.org/publications/2022/01/afghanistan-pakistan-border-dispute-heats> (Letöltés ideje: 2025. 11. 15.)
- Sevea, Iqbal Singh 2021. "The Pashtun Question in Pakistan." *South Asia Scan*, no. 10 (January). <https://www.isas.nus.edu.sg/wp-content/uploads/2021/01/South-Asia-Scan-Vol-10-Full-14.04.21.pdf> (Letöltés ideje: 2025. 11. 01.)
- Sofos, Spyros A. 2022. *Turkey as a Mediator*. Edinburgh: University of Edinburgh. <https://tinyurl.com/4sxfuejn> (Letöltés ideje: 2025. 11. 01.)
- Siddikoglu, H. 2025. WP4 – Country Dossier: Iran. *GAPs Working Paper* 2025:11. <https://doi.org/10.5281/zenodo.15129063>
- Turgunbaeva, Aigerim, and Fayazuddin Ghiasi 2025. "The Taliban's Diplomatic and Economic Expansion in Central Asia." *Central Asia–Caucasus Analyst*, Analytical Articles, March 11, 2025. <https://www.cacianalyst.org/publications/analytical-articles/item/13850-the-new-russia-iran-treaty-implications-for-the-south-caucasus-region.html> (Letöltés ideje: 2025. 11. 19.)
- Zhanaltay, Zhengizkhan, and Kanat Makhanov. 2022. "Border Clashes in Afghanistan since the Taliban Takeover." *Eurasian Research Institute*, Weekly Analysis, no. 339 (January 24–30, 2022). <https://www.eurasian-research.org/wp-content/uploads/2022/03/Weekly-e-bulletin-24.01.2022-30.01.2022-No-339.pdf> (Letöltés ideje: 2025. 11. 23.)

Internetes hivatkozások

- Al Jazeera 2022. "Taliban Delegation Begins Talks in Oslo." január 23, 2022. <https://www.aljazeera.com/news/2022/1/23/taliban-delegation-arrives-in-norway-for-first-talks-with-west> (Letöltés ideje: 2026. 01. 20.)
- Aman, Fatemeh 2021. "Iran–Taliban Growing Ties: What's Different This Time?" *Atlantic Council*, február 16, 2021. <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/iransource/iran-taliban-growing-ties-whats-different-this-time/> (Letöltés ideje: 2025. 11. 17.)
- Amnesty International 2025. *Pakistan: Further Information: 1.4 Million Refugees Need Registration Renewal*. június 20, 2025. <https://www.amnesty.org/en/documents/asa33/9519/2025/en/> (Letöltés ideje: 2026. 01. 19.)
- Bajoria, Jayshree 2009. "The Troubled Afghan–Pakistani Border." *Council on Foreign Relations*. <https://www.cfr.org/background/troubled-afghan-pakistani-border> (Letöltés ideje: 2025. 11. 01.)
- Bajpae, Chietigj 2025. "India Is Seeking to Reset Relations with the Taliban. But Can This Rapprochement Last?" *Chatham House*, október 15, 2025. <https://www.chathamhouse.org/2025/10/india-seeking-reset-relations-taliban-can-rapprochement-last> (Letöltés ideje: 2026. 01. 20.)
- Daly, John C. K. 2022. "Rocket Attacks on Tajikistan and Uzbekistan Undermine Taliban Security Claims." *Eurasia Daily Monitor*, 19, no. 116. <https://jamestown.org/rocket-attacks-on-tajikistan-and-uzbekistan-undermine-taliban-security-claims/> (Letöltés ideje: 2025. 11. 23.)

- CASA-1000 é. n. CASA-1000: *Increasing Clean Energy Availability and Access in Central and South Asia*. <https://www.casa-1000.org/> (Letöltés ideje: 2026. 01. 19.).
- Climate Diplomacy é. n. "Water Stress and Political Tensions in Iran." <https://climate-diplomacy.org/case-studies/water-stress-and-political-tensions-iran> (Letöltés ideje: 2025. 11. 23.)
- Dagres, Holly 2023. "Iran and Afghanistan Are Feuding over the Helmand River. The Water Wars Have No End in Sight." *Atlantic Council*. <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/iransource/iran-afghanistan-taliban-water-helmand/> (Letöltés ideje: 2025. 11. 23.)
- Eurasian Research Institute é. n. *Energy Policies of Turkmenistan: Importance and Perspectives of TAPI Natural Gas Pipeline*. <https://www.eurasian-research.org/publication/energy-policies-of-turkmenistan-importance-and-perspectives-of-tapi-natural-gas-pipeline/> (Letöltés ideje: 2026. 01. 19.)
- Faizee, Mohd, and Suzanne Schmeier 2023. "Troubled Waters between Afghanistan and Iran as Border Troops Clash over the Helmand River." *Water, Peace and Security*, június 1, 2023. <https://waterpeacesecurity.org/info/blog-01-06-2023-Troubled-waters-between-Afghanistan-and-Iran-as-border-troops-clash-over-the-Helmand-River> (Letöltés ideje: 2025. 11. 17.)
- Godek, Sarah 2025. "China's Unenthusiastic Economic Engagement with Taliban-Led Afghanistan." *Stimson Center*, április 9, 2025. <https://www.stimson.org/2025/chinas-unenthusiastic-economic-engagement-with-taliban-led-afghanistan/> (Letöltés ideje: 2025. 11. 23.)
- Janjua, Haroon 2022. "Increasing Tension between Taliban and Pakistan." *Deutsche Welle*, április 21, 2022. <https://www.dw.com/en/tensions-increase-between-taliban-and-pakistan-over-attacks/a-61535921> (Letöltés ideje: 2025. 11. 15.)
- Joles, Betsy 2025. "Pakistan and Afghanistan Agree to Maintain a Ceasefire — for Now. Here's What to Know." *NPR World*, október 31, 2025. <https://www.npr.org/2025/10/31/g-s1-95838/pakistan-afghanistan-ceasefire-taliban-turkey-qatar> (Letöltés ideje: 2025. 11. 15.)
- Government of Kazakhstan 2023. "Kazakhstan and Afghanistan Intend to Expand Trade and Economic Cooperation." <https://www.gov.kz/memleket/entities/mti/press/news/details/597308?lang=en> (Letöltés ideje: 2025. 11. 19.)
- Magramo, Kathleen, and Jerome Taylor 2024. "Russia Has Seen Two Major Terror Attacks in Just Three Months. Here's What We Know." *CNN World*, június 24, 2024. <https://edition.cnn.com/2024/06/24/europe/russia-dagestan-attacks-explainer-intl-hnk> (Letöltés ideje: 2025. 11. 15.)
- Pandya, Pearl 2025. *The Battle for the Borderlands: The Tehreek-i-Taliban Pakistan Challenges the State's Control*. ACLED, október 6, 2025. <https://acleddata.com/report/battle-borderlands-tehreek-i-taliban-pakistan-challenges-states-control> (Letöltés ideje: 2025. 11. 01.)
- Raza, Syed Basim, and Muhammad Shoaib 2025. "Where Afghanistan Fits in Iran's Changing Regional Playbook." *The Diplomat*, október 31, 2025. <https://thediplomat.com/2025/10/where-afghanistan-fits-in-irans-changing-regional-playbook/> (Letöltés ideje: 2025. 11. 23.)
- Saidov, Baxtiyor 2025. Telegram-bejegyzés, július 17, 2025. https://t.me/bakhtiyor_saidov/2945.
- South Asia Terrorism Portal (SATP) é. n. "Tehreek-e-Taliban Pakistan (TTP)." <https://www.satp.org/terrorist-profile/pakistan/tehreek-e-taliban-pakistan-ttp> (Letöltés ideje: 2026. 01. 19.)
- Sharifi, Kian 2025. "Iran's Water Crisis Worsened by Taliban Dam." *Radio Free Europe/Radio Liberty*, augusztus 22, 2025. <https://www.rferl.org/a/farda-briefing-iran-water-crisis-taliban-pashadan-dam-afghanistan/33509433.html> (Letöltés ideje: 2025. 11. 23.)
- The Times of Central Asia* 2025a. "Tajik Border Guards Clash with Taliban Fighters Along Afghan Border." október 28, 2025. <https://timesca.com/tajik-border-guards-clash-with-taliban-fighters-along-afghan-border/> (Letöltés ideje: 2025. 11. 8.)

- The Times of Central Asia* 2025b. "Afghanistan Seeks Alternatives to Pakistan Trade; Fallout Likely for Central Asia." október 28, 2025.
<https://timesca.com/afghanistan-seeks-alternatives-to-pakistan-trade-fallout-likely-for-central-asia/>
 (Letöltés ideje: 2025. 11. 15.)
- The Times of Central Asia* 2025c. "Trans-Afghan Railway: Can Uzbekistan Build a Railway through Afghanistan to Reach the Sea?"
<https://timesca.com/trans-afghan-railway-can-uzbekistan-build-a-railway-through-afghanistan-to-reach-the-sea/> (Letöltés ideje: 2025. 11. 19.)
- TOLO News. 2023. "Ministry Vows to Improve Country's Water Management." április 4, 2023.
<https://tolonews.com/afghanistan-182819> (Letöltés ideje: 2025. 11. 17.)
- Usman, Sahibzada M. 2025. "Post-Doha Agreement Situation." *Modern Diplomacy*, október 26, 2025.
<https://modern diplomacy.eu/2025/10/26/post-doha-agreement-situation/>
 (Letöltés ideje: 2025. 11. 01.)
- UNHCR 2026. *Afghanistan*. <https://shorturl.at/5PNGz> (Letöltés ideje: 2026. 01. 19.)
- UNHCR 2025a. "UNHCR Urges Pakistan to Exempt Afghans with International Protection Needs from Involuntary Return." August 5, 2025.
<https://www.unhcr.org/uk/news/briefing-notes/unhcr-urges-pakistan-exempt-afghans-international-protection-needs-involuntary> (Letöltés ideje: 2026. 01. 19.)
- UNHCR 2025b. "One Million Afghans Returned from Pakistan in 2025: UNHCR."
<https://www.unhcr.org/pk/where-we-work/countries/one-million-afghans-returned-pakistan-2025-unhcr> (Letöltés ideje: 2026. 01. 19.)
- UNHCR é. n. "Refugees in Iran." <https://www.unhcr.org/ir/refugees-iran> (Letöltés ideje: 2026. 01. 19.)
- Zelin, Aaron Y. 2022. "Looking for Legitimacy: Taliban Diplomacy Since the Fall of Kabul." *The Washington Institute for Near East Policy*, augusztus 15, 2022.
<https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/looking-legitimacy-taliban-diplomacy-fall-kabul> (Letöltés ideje: 2026. 01. 20.)

Mező András[✧]

Izraeli multitér műveleti tapasztalatok városi környezetben

DOI 10.17047/HADTUD.2025.35.4.19

A tanulmány az Izraeli Védelmi Erők (IDF) multitér műveleteit (MDO) elemzi a 2023-ban kezdődött gázai háború során, különös tekintettel a városi harcokra. Kiemeli a városi környezet által a modern harcokban jelentkező nehézségeket, és megvizsgálja a konfliktusból nyert tanulságokat. A tanulmány célja olyan következtetések levonása, amelyek elősegíthetik a NATO MDO koncepciójának továbbfejlesztését.

KULCSSZAVAK: kognitív hatás, multitér műveletek, összehangolás, szinkronizálás, városi környezet

Lessons from Israeli Multi-Domain Operations in Urban Environments

This paper aims to analyse the Israeli Defence Forces' (IDF) multi-domain operations (MDO) during the Gaza War, with a particular focus on urban combat. It highlights the difficulties posed by urban environments in modern warfare, examines the lessons learned from the conflict. The aim of the study is to draw conclusions that can contribute to the further development of NATO's MDO concept.

KEYWORDS: cognitive effect, multi-domain operation, orchestration, synchronisation, urban environment

Bevezető

Az összes lehetséges műveleti környezetek közül a városi környezet a legjelentősebb és legösszetettebb, ezért nagy a jelentősége van a NATO új, az összhaderőnemi gondolkodást meghaladó, MDO koncepciójának városi környezetre (*urban environment*, UE) adaptálásának. A MDO UE koncepció hadijáték keretében elvégzett validálása sok kérdést vetett fel, és korántsem járt egyértelmű sikerrel. Ezért joggal merülhet fel

✧ Önkéntes műveleti tartalékos alezredes, Az MH vitéz Reviczky László 1. Területvédelmi Ezred, – volunteer (reserve) lieutenant colonel, 1st Territorial Defense Regiment;
e-mail: mezo.andras68@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-2932-7563>

a kérdés, hogy az MDO UE koncepció képes-e katonai gyakorlatban sikert elérni, azaz a katonai erő alkalmazása eléri-e a kitűzött politikai célokat. A kísérletek, a hadijátékok, a modellezés és szimuláció még akkor sem képes végső bizonyossággal szolgálni, ha azt a lehető legkomplexebben, a valóságot legjobban utánzó számítógépes szimulációval végezték el.¹ Ezért hasznos tanulmányozni napjaink egyik jelentős katonai konfliktusát és az Izraeli Védelmi Erők (IDF) valóságos harci környezetben végzett MDO tapasztalataiból tanulni.

Jelen tanulmány az IDF multitér műveleteit vizsgálja² rendkívül összetett városi környezetben, kizárólag a Gázában végrehajtott katonai műveletekre összpontosítva. A tanulmány célja, hogy releváns műveleti megfigyeléseket, tapasztalatokat mutasson be, ezzel segítve magyar politikai döntéshozókat és katonai vezetőket a konfliktus multitér műveleti aspektusainak megértésében és ajánlásokat fogalmazzon meg. Az írás nem foglalkozik a konfliktus lezárásának lehetőségével és az azt követő béke kilátásaival, bár utal arra, hogy az IDF műveleteinek rövid távú eredményessége nagy mértékben aláássa Izrael jövőendő biztonságát. A tanulmány kizárólag az IDF MDO képességeit vizsgálja, noha a Hamász és szövetségesei³ is figyelemre méltó képességeket mutatnak, de ezek inkább aszimmetrikus és hibrid fenyegetést jelentenek, és nem mérhetőek az IDF-hez.

Az elemzés keretei

Az elemzés kereteinek megértéséhez röviden át kell tekinteni a NATO elfogadott MDO koncepcióját. A koncepció legfontosabb eleme a katonai és nem-katonai műveletek hatásának szinkronizálása. Az MDO definíciója⁴ széles értelmezésre ad lehetőséget, és sokan bírálják többértelműsége miatt, de így elég rugalmas maradt ahhoz, hogy egyszerre figyelembe vegyen egy sor lehetséges nemzeti megközelítést. Az MDO koncepció nem pusztán a két új műveleti tér (kibertér és űr) elismerését jelenti, sőt az MDO még annál is több mint (had-)műveletek összehangolása mind az öt műveleti térben, az MDO célja nem pusztán fizikai hatások (pusztítás, megsemmisítés), hanem virtuális és kognitív hatások elérése is. A kognitív hatások az ellenfél győzelmi akaratának megtörésén túl, a lakosság meggyőzését és a nemzetközi közvélemény megnyerését is szolgálják. Ezért az MDO megköveteli a széleskörű politikai és katonai stratégiát, és egyben fel is használja a hatalom minden eszközét (diplomáciai, gazdasági, információs), és lehetővé teszi a Szövetség számára, hogy integrálja a tagállamok

1 Mező 2024a, 103–105.

2 A konfliktust csak 2023. október 7. és 2025. október 9. között vizsgáltam, noha ez egyáltalán nem jelenti még a konfliktus végleges lezárását. A kutatás mesterséges intelligencia (ChatGPT plus, Monica, DeepL Translator és Copilot in Edge) felhasználásával (források felkutatása, adatok elemzés, fordítás, kivonatolás) történt. A források (irodalomjegyzékben feltüntetve) ellenőrzése után a tanulmány szövegét a szerző készítette.

3 A tanulmány során a Hamaszt és a vele szoros szövetségben harcoló Palesztin Iszlám Dzsihád szervezetet nem különítem el.

4 Multitér műveletek: Az összes érintett műveleti térben és környezetben összehangolt, a nem-katonai tevékenységekkel szinkronizált katonai műveletek, melyek célja összefogott hatások kiváltása a megfelelő időben. (Forrás: MH Integrált Terminológiai Adatbázis.)

haderőnemeinek különálló multitér műveleteit egyetlen összhaderőnemi multitér műveletté. A NATO MDO koncepció szigorúan a katonai célok és a katonai erő alkalmazására összpontosít, de felismeri, hogy a katonai siker több szereplő együttműködésén múlik, ezért sokkal nagyobb hangsúlyt kell fektetni az együttműködésre, a koordinációra és a szinkronizációra.⁵

A MDO új filozófiát követel meg és egy olyan adatközpontú és kreatív észjárást, adaptációt, amely képes átfogóan tervezni és cselekedni mind az öt műveleti térben. A MDO sikere érdekében a nemzeteknek maguknak kell felvállalni egy eddigénél sokkal szélesebb körű adatmegosztást és a Szövetség egészére kiterjedő adathasznosítást. A multitér műveletek gyors és hatékony vezetéséhez szükséges a nagy mennyiségű adathalmaz (big data) feldolgozásához és releváns információvá alakításához nélkülözhetetlen a MI (mesterséges intelligencia). A jövő MDO műveleteiben az automatizált célfelderítés, az adattovábbítás a szenzoroktól a vezetési pontokra, és MI-alapú döntéstámogatás kulcsfontosságú elemek.⁶

A fentiek alapján feltételezhető volt, hogy Izrael a NATO-hoz hasonlóan szemléli a multitér műveleteket és az összhaderőnemi műveleteket összehangolja és a katonai erőfeszítéseket szinkronizálja a diplomáciai és információs tevékenységekkel, így érve el konvergens hatásokat a városi környezet mindhárom dimenziójában (fizikai, virtuális és kognitív).

A háború rövid áttekintése

2023. október 7-én a Gázai övezetet uraló Hamász meglepetésszerű terrortámadást indított Izrael ellen. A határon becslések szerint ezer és 3 ezer közötti Hamászhoz és más kisebb szervezetekhez tartozó terrorista tört át rendkívül változatos és kreatív módszerekkel a határt övező műszaki záron (7 méteres kerítés, kamerák, érzékelők, önműködő gépfegyverek és őrtornyok kiterjedt rendszere). A támadás során 1139 izraelit öltek meg, több mint kétszázötven főt pedig Gázába hurcoltak. A támadással összehangoltan tömegesen tüzérségi támadást indult izraeli települések ellen. A rajtaütés célja elsősorban a lakott települések (kibucok és mosavok) ideiglenes birtokbavétele és polgári személyek megölése, fogságba ejtése volt. A támadók csak kisebb erőfeszítést tettek egy katonai bázis és egy rendőrség elfoglalására és megtartására.⁷

Az IDF megindította a Vaskardok-műveletet, amelynek célja az izraeli területek biztonságának szavatolását követően a túsok kiszabadítása és a Hamász harcképességének megsemmisítése, ezzel annak biztosítása, hogy a terrrorszervezet ne jelenthessen biztonsági fenyegetést. Az IDF mozgósította a mintegy 360 ezer fős tartalékos állományát, majd az erőinek egy részével a Gázai övezet melletti területeket tisztította meg, körbekerítette az övezetet, másik része azonban, tartva egy nagyobb támadástól, az északi határon vonult fel. 2023. október 27-én, több hétnyi bombázás és tüzérségi előkészítés után szárazföldi csapatok hatoltak be az övezetbe. A támadás

⁵ Mező 2022.

⁶ Fazekas 2021.

⁷ Csepregi 2023, 5.

két fő célpontja a Hamász két parancsnoki komplexumának felszámolása, északon Gáza városában, délen pedig Hán Júniszbán.⁸

Az izraeli behatolás nyomán hosszan elhúzódó, máig is tartó harcok kezdődtek, melyek során az izraeli haderő a gázai polgári infrastruktúra (lakóházak, közművek, oktatási és egészségügyi intézmények, hitéleti és kegyeleti intézmények) nagy részét elpusztította, és szélsőségesen nagyszámú palesztin civilt ölt meg. Ezért a Dél-afrikai Köztársaság 2023. december 29-én a Nemzetközi Bíróságon népirtással vádolta meg Izraelt,⁹ amit a bíróság el is fogadott, és kötelezte Izraelt a népirtás megakadályozására.¹⁰ Más nemzetközi szervezetek is rámutattak, hogy Izrael magatartása kimeríti az ENSZ 1948-as Genocidum Egyezményében foglalt népirtás fogalmát. Az övezet lakossága a harcok előtt közelítőleg 2,2 milliós volt, a Hamász által irányított Egészségügyi Minisztérium¹¹ szerint a háború során 63 746 ember vesztette életét és 161 245 sérült meg, azaz a lakosság 10% meghalt vagy megsebesült a konfliktusban.¹² Az ENSZ Emberi Jogi Tanácsa, a Közgyűlés és a Biztonsági Tanács számos alkalommal fogadott el Izraelt elítélő jelentést¹³ és határozatot,¹⁴ melyeket Izrael rendre figyelmen kívül hagyott, sőt csapást hajtott végre nemzetközi segélyszervezetek ellen is. 2024-ben a Nemzetközi Büntetőbíróság elfogatóparancsot adott ki Benjámin Netanjáhu izraeli miniszterelnök és Joáv Galant izraeli védelmi miniszter ellen.¹⁵ Ezeknek az intézkedéseknek a komolysága, illetve végrehajthatósága megkérdőjelezhető ugyan, viszont mindenképpen Izrael külpolitikai elszigetelődését jelzik, mint ahogy az is, hogy a több befolyásos ország is elismerte Palesztina államiségét humanitárius megfontolásokkal indokolva azt.

Noha a Gázai övezet maradt a harcok fő terepe, de időközben a konfliktus kiterjedt Ciszjordániára, Libanonra, Szíriára, Jemenre, valamint Iránra is. Összességében tehát regionális kiterjedésű konfliktusról beszélhetünk, melyek közül az övezetben folyó harcok szolgálnak a legtöbb tanulsággal az MDO hatékonysága szempontjából.¹⁶

MDO az IDF-ben

Az IDF felfogása¹⁷ szerint egyértelműen a műveletek összehangolása a legfontosabb tényező, ezért vezérelyként kezelik az összekapcsolhatóság elvét, tehát a hadműveleti terek közötti vezetés és irányítás (C2), a művelési terek közötti csapásmérőképeség,

⁸ Csepregi 2023, 5.

⁹ Corder 2023.

¹⁰ United Nations 2024.

¹¹ Szakértők általában megbízhatónak tartják az általa közölt adatokat, noha elismerik, hogy nem különböztetik meg az elesett Hamasz harcosokat a polgári lakosság veszteségeitől.

¹² Összevetésképpen Magyarország teljes polgári személyi vesztesége a második világháború alatt, a zsidók deportálásával együtt 600–750 ezer közé tehető, ami a háború alatti 14–15 milliós lakosság számára vetítve 4–5%-os veszteséget jelent. (Forrás: Stark d. n. és Sipos 1997.)

¹³ United Nations 2025 és 2024.

¹⁴ Mishra 2024 és Aljazeera 2024.

¹⁵ International Criminal Court 2024.

¹⁶ Csepregi 2023, 5.

¹⁷ Az IDF nem hivatalos MDO meghatározás: „...a harcoló egységek együttműködése a földön, a föld alatt, a levegőben, az elektromágneses spektrumban és a kibertérben”. (Forrás: Lappin 2020a, 3.)

és a haderőnemek közötti koordináció kérdéseire fókuszáltak. A koncepciót a NATO-t jóval megelőzve már több hadgyakorlaton tesztelték és validálták,¹⁸ újabban pedig már a polgári lakosság ellenállóképességét is fokozzák MDO-háborús környezetben.¹⁹

A koncepciót az IDF Izrael legfőbb biztonsági kihívásaként azonosított terror csoportoktól származó nem állami fenyegetések, különösen azok növekvő rakétaképességei elleni harcra fejlesztették ki. Fontos megjegyezni, hogy az izraeli védelmi erőfeszítések mindig is a független nemzeti képességekre és önálló katonai fellépésekre koncentrálnak. Az IDF megközelítése az MDO-hoz kizárólag katonai jellegű, hangsúlyt fektet a fegyveres erők szervezeti átalakítására, és azon belül is a szárazföldi képesség területére fókuszál. Az „összkormányzati” vagy „átfogó megközelítés” nem jelenik meg a koncepcióban, és az új technológiák integrációja szerepel ugyan a dokumentumban, de azt nem tekintik alapvetőnek. Az IDF koncepciójának legfontosabb hiányossága az, hogy figyelmen kívül hagyja a szinkronizálást a nemzeti erő egyéb eszközeivel.²⁰

Szinkronizáció hiánya

Az MDO műveletek összehangolása az IDF-en belül mintaszerű, de jelentős hiányosság mutatkozik más kormányzati struktúrákkal együttműködésben. Elsőként a katonai és a belső biztonsági erők között jelentkezett ez a probléma, amikor 2021. október 7-én az izraeli rendőrség és félkatonai egységei (Magav, Mishmar Ezrachi) először kerültek harcérintkezésbe a Hamász terrorista osztagokkal, ugyanis nem rendelkeztek strukturált eljárásokkal és kommunikációs eszközökkel a katonai támogatás igénybevételéhez. Egy Apache²¹ pilóta – aki véletlenül rendőri tartalékos volt – a WhatsApp alkalmazást használta a földi erőkkel való koordinációra, és így ő volt az egyetlen csatorna a megfelelő légi támogatáshoz azokban a kritikus első órákban.²²

Műveleti terek közötti csapások

Az IDF kiterjedt multitér képességeket fejlesztett ki, amelyek integrálják a különböző haderőnemeket és technológiákat, hogy zökkenőmentesen működjenek együtt. Ez az integráció lehetővé teszi az IDF számára, hogy rendkívül alkalmazkodóképes és hatékony katonai erővel rendelkezzen, amely képes gyorsan reagálni a változó fenyegetésekre. Az izraeli képességfejlesztés középpontjában (az összekapcsolhatóság elvéből fakadóan) az a képesség áll, hogy minden érzékelőt minden műveleti térben működő fegyverplatformokkal összekapcsoljanak, ezzel lerövidítve a cél észlelése és a tűz kiváltása közötti időt. Az összekapcsolhatóság és kommunikáció érdekében az öt műveleti tér minden eszközét egy digitális infrastruktúrába szervezték,

18 Lappin 2020b és Finkel 2021.

19 Magen 2024.

20 Ellison, Sweijssand 2023. 42.

21 Apache AH-64 harci helikopter, az A változata Peten néven, a D változata Saraph néven van szolgálatban az izraeli fegyveres erőknél.

22 Ipek 2025.

stratégiai szinten létrehozták az összhaderőnemi tűzfegyverrendszert (*joint fires array*, JFA), amelynek feladata a felderítési információk fuzionálása és a műveleti és harcászati szinten nem elérhető képességek (például hírszerzés, kiber és űr képességek) koordinálása. Ez a rendszer képes gyorsan azonosítani és csapást mérni a váratlanul felbukkanó célpontokra, lerövidíteni a „sensor-to-shooter”-láncot. Ezzel az IDF kialakította a műveleti terek közötti csapások lehetőségét, megnövelték a harcászati szint tűzerejét és fokozták annak védettségét is, ez nagyon fontosnak bizonyult a Gázai övezetben folytatott utcai harcokban. A harcoló zászlóaljak képesek önállóan harcolni, rendelkeznek saját vezetési-irányítási, kommunikációs, számítástechnikai, hírszerzési, felderítési és megfigyelési (*Command, Control, Communications, Computers, Intelligence, Surveillance, and Reconnaissance*, C4ISR) rendszerrel, légitámogatással. Egy izraeli lövészzászlóalj például digitálisan kapcsolódik az összes releváns erőhöz a szektorában és a még a stratégiai szintű Katonai Hírszerzési Igazgatóságához (Aman) is. A századparancsnok saját drónjaival végezhet felderítést, és a drón által felderített időérzékeny (váratlanul és rövid időre mutatkozó) nagyértékű célpontokra azonnal kérhet bármilyen tüzet vagy csapást a központi digitális C2 hálózatot felhasználva. Ez a dinamikus célkezelés csak úgy volt megvalósítható, hogy teljes mértékben kihasználták a forradalmi technológiában rejlő lehetőségeket, az új érzékelőket, az MI-t és a gépi tanulási technológiát. Amint látható, gyakorlatilag a harcoló egységeknek át-alárendeltek olyan képességeket, amelyekkel korábban csak az IDF fő harcálláspontja rendelkezett Tel-Avivban.²³

Szárazföld

Az MDO legfontosabb szárazföldi műveleti eleme a 99. hadosztály, mely két lövész, egy harckocsizó, egy ejtőernyős dandárból és a híres „888-as egység”-ből áll.²⁴ A dandár, melyet „Szelleme”-nek is hívnak (Refaim), légideszantos lövész, harckocsi, műszaki, páncéelhárító- és táboritüzér alegységekből áll, amelyet hírszerző és kiterjedt légi képességekkel (támadó helikopterek és légi támogatás), valamint katonai szolgálati kutyaikkal (K-9) támogatnak. Az egységet új, forradalmi technológiákkal szerelték fel: MI-vel, kis méretű drónokkal és távirányítású fegyveres robotokkal.²⁵

Kiber

Valószínűleg az IDF rendelkezik a világ egyik legkifinomultabb kiberegységével, a „8200-as egység”-gel, amely hírszerzésre és kibervédelemre összpontosít. A kibertér azért kap megkülönböztetett figyelmet, mert ez köti össze a másik négy műveleti teret, ezért ennek birtoklása kulcsfontosságú. Ez az egység képes mind támadó, mind védekező kiberműveletekre, és megbéníthatja vagy megzavarhatja az ellenség parancsnoki és irányító rendszereit, kommunikációját és infrastruktúráját. Az egység

²³ Lappin, 2020a, 3.

²⁴ Frantzman 2022.

²⁵ Ellison, Sweijssand 2023, 43.

hajtotta végre állítólag a Stuxnet vírus támadást,²⁶ amely megbénította az iráni nukleáris centrifugákat, és a 2017-es kibertámadást a libanoni állami távközlési vállalat, az Ogero ellen, valamint egy ISIS támadást akadályozott meg 2018-ban.²⁷ És végül a 2024-es „Pager támadást” is ennek az egységnek tulajdonítják.²⁸ Az egység korábbi katonái szerint a szervezeti kultúra inkább hasonlít egy startup vállalkozáséra, ahol kis csapatok dolgoznak a problémákon, szokatlanul nagy szabadsággal, amelynek célja a kreativitás elősegítése. Az egység hírneve azonban sérült, amikor nem tudta megakadályozni az október 7-i támadást Izrael ellen.²⁹

Légierő

Az izraeli légierő (IAF) szorosan integrálódik a szárazföldi erőkkel a JFA-n keresztül, valós idejű hírszerzési információkat és precíziós csapások végrehajtására való képességét felhasználva, gyakran műholdas megfigyeléssel és drónokkal koordinálva. Izrael robusztus műholdas képességekkel és drónflottával rendelkezik, amelyek valós idejű hírszerzési információk gyűjtését, megfigyelést, felderítést és precíziós csapásokat tesznek lehetővé. A Heron drónok például folyamatos megfigyelési és csapásmérési képességet biztosítanak, javítva a helyzetismeretet és a célkezelést.

Haditengerészet

A haditengerészeti parancsnokság adatkapcsolatai közvetlenül illeszkednek a JFA-ba, mely mindig a legalkalmasabb fegyverplatformot jelöli ki a csapás végrehajtására. A flotta Shoal felderítő drónjai, hajókra és más part mentén telepített szenzorai (radarok, kamerák) adatokat továbbítanak a haditengerészet C4ISR rendszerébe, ami gyakorlatilag a JFA haditengerészeti oldala. A Sa'ar-6 korvett-program keretében megvásárolt négy úszó „MDO csomópont” optikai és rádiófrekvenciás szenzorokkal, 360 fokok fedettséggel rendelkező radarjai még rádiózavarás esetén is megbízható érzékelésre képesek. A vaskupola közeli légvédelmi rendszer haditengerészeti változata megvédi rakéta és aknavető tűztől, fejlett elektronikai harcképességeivel, rakétarendszereivel, lövegeivel pedig képes gyors csapásmérésre akár szárazföldi célpontok ellen is.³⁰

Hírszerzés

Izrael kiemelkedő hírszerzésre specializálódott félkatonai és katonai erőkkel rendelkezik. Például a Sayeret Matkal (a vezérkar felderítő egysége), a Shin Bet nevű

26 Iráni atomlétesítményt ért Stuxnet számítógépes vírustámadás, melyet 2006-ban telepítettek, és csak 2010-ben lepleződött le. (Forrás: Nemzeti Kibervédelmi Intézet 2021.)

27 Dezső 2025.

28 Saul 2024.

29 A Hamász 2023. októberi támadása után derült ki, hogy a 8200-as egyik tapasztalt elemzője megszerezte, lefordította és elemezte a Hamász hadműveleti tervét. Kimutatta, hogy a terv egybevág a Hamász 2023. májusi gyakorlataival. Következtetéseivel a felső vezetéshez akart fordulni, azonban közvetlen előjárói nem engedélyezték azt, nem továbbították figyelemztetéseit, e-mailjeit, így az nem jutott el a támadás előtt az illetékesekhez. (Forrás: Reuters 2024.)

30 Egozi 2023.

elhárító szervezet, amely szorosan együttműködik az izraeli határőrség speciális egységével, a Yaman-nal Gázában és a Ciszjordániában. A Moszad alkalmazza a Kidon egységet, amelynek feladatai közé tartozik a megfigyelés, a szabotázs és célzott likvidálások. Az IDF különleges műveleti egységei³¹ rendkívül képzettek a nem hagyományos hadviselésben, és gyakran együttműködnek a kiberegységekkel és a hírszerzéssel, hogy nagy értékű célpontokat (személyeket) vagy stratégiai eszközöket vegyenek célba. Az IDF a hagyományos hírszerzés (jelek, ember, műhold) és a digitális hírszerzés (kiber és elektronikus megfigyelés) fúziójával biztosítja, hogy ezek az erők mindig a legpontosabb helyzetképpel rendelkezzenek. Tevékenységük a nemzetközi jog szürke zónájában zajlik, vagy konkrétan annak megsértésével jár (például ellenséges egyenruhában vagy civileknek álcázva szivárognak be, és nem háborús helyzetben ölnek meg feltételezett ellenségeket). Izrael hírszerzési és különleges műveletei a 21. századi hadviselés élvonalába tartoznak. A technológia, a titkos akciók és a jogi rugalmasság kombinációja révén Izrael képes proaktívan befolyásolni a regionális biztonsági helyzetet – gyakran a nyilvánosság kizárásával.

Küldetésalapú vezetés

Az IDF MDO képességeiben nagyon fontos szerepet játszik az, hogy a feladatközpontú vezetés filozófiája nem csak a doktrínákban szerepel, hanem az oktatás, kiképzés során a gyakorlatba is átültették. Az IDF tisztek és altisztek számára természetes a decentralizált döntéshozatal, a nagyfokú önállóság, mely kulcsfontosságúnak bizonyult a gerilla taktikát terrorizmussal kombináltan használó Hamással vívott harcban.³² Az összecsapások a városban gyakran kevesebb, mint egy percig tartottak, és ez nem adott lehetőséget a tankönyv szerinti tűz és mozgás összhangjára, ezek a szó szoros értelmében késhegyre menő küzdelmek voltak, ahol a kezdeményező-készség, az önállóság és a gyorsaság döntőnek bizonyult.

A váratlanul rajtaütő és csak rövid ideig mutakozó Hamász erők lefogása és megsemmisítése az alegységek szervezetszerű tűzerejének növelését igényelte, amit az IDF MDO képességeinek kialakításával biztosított. Meg kell jegyezni azonban, hogy ez a tapasztalat élesen ellentmond az orosz–ukrán háborúban nyert tapasztalatoknak, ami a csapatok szétszóródására és az eszközök decentralizált elhelyezésére, szélességi és mélységi lépcsőzésére ösztönöz. Ezzel szemben a gázai tapasztalatok inkább az erők koncentrálásának előnyeit mutatják. Amikor az IDF alegységei szervezeten és tervezeten kerültek harcérintkezésbe a Hamász gerillákkal, meglepően sikeresen harcoltak, és egy-egy összecsapásban akár 50 harcost is semlegesítettek, miközben saját veszteségük alacsony maradt. Ez a megfigyelés alátámasztja a MDO agilitás alapelvét.

Összefoglalva, Izrael a forradalmi technológiákban rejlő lehetőségek kihasználásával kialakított multitér képességei egy gyorsabb, halálosabb, hálózatra kapcsolt fegyveres erőt eredményeztek, amely képes valós idejű célpont-megsemmisítésre.

31 26 különféle különleges alakulatot tartanak számon az IDF-ben, ebből kettő-kettő a haditengerészet és a légierő alárendeltségében. (Forrás: Israeli Special Forces Units Guide.)

32 Avidor 2021.

Ezt támogatja az IDF már hagyományosnak mondható feladatközpontú vezetésének elterjedtsége és mély beágyazottsága. Ez a haderő válasz a 21. századi terrorhad-seregek kihívásaira, különösen az urbanizált harctereken. Az IDF azonban csak részlegesen szinkronizálja erőfeszítéseit a nemzeti hatalom egyéb eszközeivel, és nem törekszik hatásokat elérni a kognitív dimenzióban, sőt teljesen figyelmen kívül hagyja azt.

Nincs szinkronizálás, nincs konvergens hatás

Az MDO céljai a nem katonai szervezetekkel való összehangolt erőfeszítéseket tesznek szükségessé, mert ez az együttműködés fokozza a konvergens hatások elérését a katonai célok támogatása érdekében. Az együttműködés a diplomáciai erőfeszítések összehangolását jelenti a katonai tevékenységekkel, és az állam információs tevékenységét a nemzetközi szervezetek és nem kormányzati szervezetek irányába. Az így létrejött stratégiai kommunikáció (*StratCom*) célja a kognitív hatások harmonizálása. Elsősorban meg kell érteni a nemzetközi közvéleményt és annak percepcióit, tájékoztatni kell azt, saját narratívát kell kialakítani és terjeszteni a konfliktusról. A háború céljainak teljesítéséhez a kommunikációs kampánynak és a katonai tevékenységnek kölcsönösen támogatnia kell egymást: a katonai sikert ki kell használni a kommunikációban, és megfordítva: a nemzeti narratívát alá kell támasztania a katonai műveleteknek is. A *StratCom* mindenféle kommunikációs formát felölel: a cselekvések, képek és szavak, bármi, ami hatékonyan formálja a célközönség attitűdjét és viselkedését. A *StratCom* funkció garantálja, hogy minden tevékenységet a kognitív területen elérni kívánt eredmények figyelembevételével tervezzenek, szervezzenek és hajtsanak végre.³³

Az izraeli MDO-megközelítés azonban teljesen figyelmen kívül hagyja a *StratCom* fontosságát, mivel az IDF MDO meghatározása szerint: „a harcoló egységek együttműködése a földön, a föld alatt, a levegőben, az elektromágneses spektrumban és a kibertérben.”³⁴ Ez a meghatározás nem terjed ki a szinkronizálás szükségességére a nemzeti hatalom egyéb eszközeivel, és a kognitív dimenzióban létrehozott hatásokat teljesen kizárja.

A Hamász kommunikációja, melyet közösségi médián terjesztenek a nemzetközi közvélemény felé, többnyire hatástalan volt. Noha továbbra is jelentős Izrael támogatottsága, de állami szinten korábban nem fogadták el a Hamászt, mint a palesztin nép egyetlen és törvényes képviselőjét, nem működött a terrorizmus beállítása önvédelemként sem, és a lakosságot pajzsként használó szervezet hiába hívta a polgári áldozatokat „mártírnak” és a „nemzeti felszabadítás szimbólumainak”, akkor sem tudott széleskörű szimpátiát ébreszteni maga iránt. A Hamász narratívája szerint Izrael háborús bűnöket követ el: civil lakosság elleni támadásokat, kórházak, iskolák bombázását – ez az állítás bár elfogadható lenne, de a nemzetközi hadijogra hivatkozás pont egy terrorszervezet részéről nem vált hitelessé a nemzetközi

³³ Allied Command Transformation, 2023, 20–23.

³⁴ Ellison, Sweijssand 2023, 23.

térben. Hiszen a Hamász nyilvánvalóan és sorozatosan megsértette a nemzetközi hadijogot azzal, hogy izraeli civilek ellen irányított támadásokat hajtott végre, válogatás nélkül támadta Izraelt, és a gázai civileket is elkerülhető kockázatnak tette ki, azzal, hogy szándékosan helyezte el katonai eszközeit – köztük rakétavetőket és aknavető tüzelfőállásait, vezetési pontokat, valamint katonai célú alagutakat – a civilek közvetlen közelében, jelezve ezzel a jogellenes szándékát, hogy emberi pajzsokat használjon, és szinte lehetetlenné tegye az IDF számára, hogy jogszerű célpontokat támadjon. A Hamász ezután dezinformációt terjesztett, azt állítva, hogy az elkerülhetetlen civil áldozatok az izraeli háborús bűnök jelei. Noha ezek a cselekmények összhangban vannak a Hamász kinyilvánított ideológiájával, de ellentétben állnak saját narratívájával a háborúról. Ebben a helyzetben az IDF által valóban elkövetett, válogatás nélküli támadások civilek ellen, a súlyos vérengzések azonban megoldották ezt a kommunikációs gondot, és a rengeteg sebesültről és halotról feltöltött képi tartalmak már sikeresen befolyásolták a nemzetközi közvéleményt.³⁵

Izrael narratívája a nemzetközi közvélemény megnyerésére kezdetben rendkívül sikeres volt, kihasználta a széleskörű felháborodást a 2023. október 7-i Hamász-támadás miatt. Ez volt „a holokauszt óta a legsúlyosabb mészárlás”, a gázai hadművelet pedig válaszlépés és „önvédelem a terrorizmus ellen”.³⁶ A kampány a nyugati szövetségesek politikai és katonai támogatásának elnyerésére irányult, és az izraeli narratíva a nemzetközi térben rendkívül ésszerű volt; különösen hangsúlyozták a terrorizmus elleni küzdelmet és Izrael önvédelmi jogát. Azt állították, hogy a műveletek kizárólag a terroristák infrastruktúráját és harcosait, valamint vezetési rendszereiket célozzák meg, és precíziós fegyverek használatával igyekeznek elkerülni a járulékos károkat. A Gázai övezet blokádját is biztonsági okokkal magyarázták, és a nemzetközi határok törvényes védelmével és kizárólag a fegyvercsempészet megakadályozásával összefüggésben említették. Ez a narratíva kezdetben teljesen elfogadott volt, azonban nem nyert megerősítést az IDF operatív gyakorlatában – éppen ellenkezőleg. A válogatás nélküli célkezelés és civilekkel szemben alkalmazott elképesztő tüzereő nagyon negatív képet festett az IDF-ről. Az így kialakult kép ellen Izrael már nem tudott hatásos információs kampányt folytatni, az a gyakori hivatkozás, hogy a Hamász megakadályozza a palesztin civilek evakuálását és pajzsként használja őket az izraeli támadások ellen, nem állja meg a helyét a nemzetközi hadijog alapján. Az Izrael iránt érzett nemzetközi szolidaritás és empátia így viszont szinte teljesen eltűnt, és ez szinte teljes elszigeteltségéhez vezetett. Izrael nem reagált a Hamász dezinformációjára sem, a konfliktus során Izrael elsősorban az IDF szóvivőjén keresztül kommunikált a nemzetközi médiával és a nyilvánossággal, és általában tényyszerű és szakszerű információkat közölt az izraeli műveletek célpontjairól és jellegéről. Ezek a tények azonban nem bizonyultak elegendőnek ahhoz, hogy a közvélemény az IDF műveleteinek legitimitását összhangba hozza a nemzetközi humanitárius jog be (nem) tartásának valóságával. A StratCom hatékonyságát tovább

35 Ashley et al. 2021, 9.

36 Izraeli Külügyminisztérium honlapja 2023a.

cökkenthették súlyosan hibás, a tényeknek ellentmondó közlemények, amelyek azt a benyomást keltették, hogy az IDF szándékosan hazudott a médiának.³⁷

Az aránytalan és megkülönböztetés nélküli támadások eredménye nem szolgálta a hadjárat információs céljait. Miközben az izraeli információs műveletek célja az volt, hogy igazságos önvédelemként láttassák a katonai műveleteket, ezzel ellentétben azt a benyomást tette, hogy itt egy bibliai méretű katonai megtorlásról, közönséges bosszúról van szó. Izrael elvesztette a nemzetközi szimpátiát és számos nyugati ország támogatását. Még az Egyesült Államok, Franciaország és Németország is elítélte a túlzott erőszak alkalmazását, és számos nagyvárosban tüntetésekre került sor a palesztinok támogatására. Nemzetközi szervezetek (az ENSZ, az Amnesty International, a Human Rights Watch és a Vöröskereszt Nemzetközi Bizottsága) gyakran vádolták Izraelt háborús bűnök elkövetésével, különösen azokban az esetekben, amikor polgári infrastruktúrát, például iskolákat, kórházakat és lakóházakat támadtak meg. Véleményük, hogy az IDF aránytalan erőt alkalmazott, és hogy egyes cselekmények kollektív büntetésnek, etnikai tisztogatásnak vagy népiirtásnak minősülnek.³⁸ A Nemzetközi Bíróság és egy amerikai szövetségi bíróság³⁹ (Center for Constitutional Rights, 2024) ítéletében kijelentette, hogy Izrael népiirtásért lehet felelős Gázában.⁴⁰ 2024 májusában a Nemzetközi Büntetőbíróság főügyésze háborús bűnök és emberiség elleni bűnök miatt elfogatóparancsot kért Benjamin Netanjahu miniszterelnök és Yoav Galant védelmi miniszter ellen.⁴¹ Az ENSZ független vizsgálata népiirtásra felbujtással vádolta meg a miniszterelnök és a védelmi miniszter mellett Jichák Hercogot, Izrael Állam elnökét is. Noha a Trump-kormány intézkedéseket hozott azok ellen, akik az állítólagos izraeli háborús bűnöket vizsgálják, és szankciókat vezetett be több nemzetközi büntetőbírósági bíró és az ENSZ különleges jelentéstevője ellen is, mégis Izrael diplomáciai elszigeteltsége kétségbevonhatatlan tény. Korábbi szövetségesei egyre gyakrabban bírálták a háborút, és gazdasági, befektetési és fegyverkereskedelmi embargó bevezetése is egyre közelebb került. Ugyanakkor Izrael ellenfelei politikai előnyt kovácsoltak a nemzetközi elszigeteltségéből, és az izraeli műveletek legitimitásának megkérdőjelezésével a Palesztin államiság elismerését követelik.⁴²

Izrael elszigeteltsége újabban már kiterjed a kereskedelmi szolgáltatások igénybevételére is. A 8200-as elit kiberhadviselési egység a Microsoft Azure felhőplatformján tárolta a lehallgatott gázai telefonbeszélgetéseket, ez tette lehetővé az MI-vel támogatott valós idejű lehallgatást, a beszélgetések fordítását és a célkiválasztás

37 2025. augusztus 25-én a Nasszer kórház bombázásakor 20 ember, köztük öt külföldi újságíró halt meg. A nemzetközi felháborodás hatására az IDF több, egymásnak és a tényeknek is ellentmondó magyarázatot közölt, melyek további kérdéseket vetettek fel. (Forrás: Lubell et al. 2025.)

38 Az ENSZ független nemzetközi vizsgálóbizottsága a segélyért sorban álló palesztin civilek lemészárlása mellett beszámolt arról, hogy az IDF világos és egyértelmű jelzések ellenére nemzetközi újságírókat, egészségügyi szakembereket és humanitárius segélymunkásokat is megölt. (Forrás: Nicholls 2025.)

39 Center for Constitutional Rights 2024.

40 International Commission of Jurists 2024.

41 Jogi Fórum 2024.

42 Nicholls 2025.

automatizálását. Ezért különösen érzékenyen érinti az egység harcképességét, hogy 2025. szeptember 25-én letiltották erről a szolgáltatásról, mert az IDF megsértette a vállalat felhasználási feltételeit. A veszteség nem bénítja meg teljesen a kiberképességeket, de a tiltás nemzetközi precedenst teremthet.⁴³

A háború célja a hazai közvélemény felé a „Hamász katonai és politikai infrastruktúrájának teljes megsemmisítése”, hogy „ne legyen több október 7.” és a túszok kiszabadítása. Izrael állítása, hogy nem a palesztin nép ellen harcol, hanem csak a terrorista szervezet ellen, azonban rövidesen tarthatatlanná vált. Az IDF mindig is átfogó társadalmi támogatást élvezett, és ez a konfliktus során is nyilvánvaló volt, de az információs kampány nem tartott lépést a változó helyzettel. A világ egyik leg-sűrűbben lakott régióban végrehajtott agresszív és erőszakos műveletek során bebizonyosodott, hogy az IDF saját állításaival ellentétben nem törekedett a polgári áldozatok minimalizálására.⁴⁴ Az információs kampány hazai téren ugyan nem veszett el teljesen, mert miközben a Netenjahu kormány iránti közbizalom erősen hanyatlott, az alapvető üzenet – „önvédelem és a Hamász felszámolása” – nagyrészt elfogadott maradt a zsidó közvéleményben.⁴⁵ Ugyanakkor a háború súlyos morális kérdéseket vetett fel tartalékos katonák számára, miközben a háború kezdetén egyértelműen igazságos és honvédő háborúnak tekintették a műveleteket, a nemzetközi hadijog tömeges megsértése miatt mára már sokan úgy érzik, hogy az IDF erkölcsi fölénye megrendült. Az erkölcsi-etikai aggályok miatt több ezer tartalékos egyszerűen nem jelent meg a behívásra, több ezren csatlakoztak petíciók aláírásához is, és még az elit 8200-as egység tartalékosai között is előfordult ilyen. A háború kezdetén mutatott nagy lelkesedés mára már elmúlt. A vezérkari főnök egy zárt körű ülésen már arra figyelmeztetett, hogy a személyveszteségek pótlásának hiányosságai a háború céljainak teljesítését veszélyeztetik.⁴⁶

Végül pedig az IDF kommunikációs hadjárata a gázai lakosság irányába nem több mint pusztá figyelmeztetés, hogy a légitámadások előtt hagyják el a meghatározott művelési területet vagy épületet. Csak a szavak szintjén figyelhető meg érdemi törekvés a harcosok és az őket nem támogató lakosság szétválasztására, ugyanis a válogatás nélküli bombázások éppen azt sugallják, hogy tulajdonképpen egyre megy, hogy valaki fegyvert fogott-e Izrael ellen vagy sem. Izrael nem ismerte fel ebben a kampányban annak fontosságát, hogy az információs környezet alakításához a kommunikációs céloknak összhangban kell állni a katonai tevékenységekkel a stratégiai célok elérése érdekében. Az IDF felelőtlen célkezelési gyakorlata ellentmondásos eredményeket hozott a kognitív dimenzióban. A palesztinok szenvedése és veszteségei csak megerősítették a Hamász ideológiai hátterét, amelyet az iszlám nacionalizmus és az anticionizmus jellemez, és az öldöklés csak a gyűlölet magjait hintette el a jövő arab generációkban. Sőt a Hamász befolyása megerősödött az övezetben, amikor gyászoló palesztinok pusztá bosszúvágyból vagy tehetetlenségből, nem ideológiai alapon (!) csatlakoznak a felkeléshez. Más szóval, az IDF fenntartja

43 Abraham 2025.

44 Fabian 2024.

45 Arnaout 2024.

46 Margalit 2025.

a konfliktust, ahelyett, hogy megoldaná azt. „Rövid távon biztonságosabb lett [Izrael], mert meggyengítettük a Hamászt. De hosszú távon szerintem kevésbé vagyunk biztonságban. Látom, a gázai gyászoló családokat – és szinte mindegyik [gyászol], – 10 év múlva motiválni fogják [fiaikat], hogy csatlakozzanak a Hamászhoz. És a Hamász számára sokkal könnyebb lesz őket toborozni” – mondta egy rangidős izraeli hírszerző.⁴⁷

A jelek szerint izraeli oldalon beletörődtek az információs csata elvesztésébe, pedig ennek a területnek az átadása az ellenségnek azt jelenti, hogy teljesen lemondanak konvergencia hatások eléréséről.⁴⁸

Háromdimenziós manőverek megértése a városi környezetben (UE-ban)

Az IDF multitér műveleinek középpontjában a városok állnak, a hadjárat főként Gázavárosra, Han Junis és Rafahra összpontosul, melyek sűrűn lakottak.⁴⁹ Az övezetre egyébként is jellemző a városodás és városiasodás,⁵⁰ gyakorlatilag a teljes népesség néhány nagy településen él, ahol a népsűrűség közelítőleg 6100 fő/km². Ezeket a lakott településeket az IDF többször is a Hamász fellegváraiként azonosította, és alapvető célként tűzte ki a terrrorszervezet harcképességének és infrastruktúrájának megsemmisítését ezekben a városokban. A harc több dimenziós, egyszerre folyik az utcákon, az épületekben és a föld alatti struktúrákban.

A városi környezet háromdimenziós jellege, amikor a célpontok helyének meghatározásához magassági adatokra (például emeletes épületben) is szükség van és a csapatok nem egymás mellett, hanem egymás felett harcolnak (például alagutakban) új harctér-kezelési rendszer⁵¹ bevezetését igényelte.⁵² Az IDF által bevezetett rendszer bemutatja a teljes MDO helyzetet (*common MDO picture*), valós időben háromdimenziós képet ad a harcterről, megmutatja a rendelkezésre álló saját képességeket és csapatok elhelyezkedését, valamint az ellenséges célpontok helyét. A helyzetkép széleskörű ismerete segített megakadályozni a „baráti tűz” incidensek nagy részét is. Ezek az adatok egyszerre rendelkezésre állnak valamennyi műveleti térben elhelyezkedő fegyverplatform és műveleti központ számára, ezzel megteremtve a műveleti terek közötti csapások lehetőségét is. Ez azt jelenti, hogy amikor az IDF katonái belépnek egy sikátorba, nem csak azt láthatják, mi van a ház mögött és alatt, merre tartózkodnak saját erőik, de hozzáférnek a többi műveleti térből

47 Abraham 2024a.

48 Ashley et al. 2021, 9.

49 Gázai övezet városi környezete valóban egyedi, de nem példa nélküli. Hasonló környezetek világszerte előfordulhatnak, az orosz például az Azovstal ostrománál hasonlóan összetett környezetben harcoltak. (Forrás: Mező 2025.)

50 A városodás a városok számának gyarapodását, valamint lélekszámuk növekedését jelöli, a városiasodás a települések városias jellegének erősödését (nő az emeletes házak száma, javul a kereskedelmi ellátás, a szolgáltatások száma és színvonala, az utak, infrastruktúrák állapota).

51 Angolul: battlespace management system.

52 Az izraeli Elbit Systems védelmi vállalat által gyártott, Torch 750 névre keresztelt (az IDF-ben Digital Ground Army néven is ismert) harci irányító rendszer központi szerepet játszott ennek a képességnek a kialakításában.

származó információkhoz is. Így például hírszerzési értesüléseket kapnak (házban tartózkodók száma, célpontok jellege), megismerhetik a légtérben rendelkezésre álló vadászpilóták fegyverzetét és lőszereit, a tűzérési tűztámogatás és egyéb támogatási lehetőségeket is. A városban harcoló csapatok tablet-szerű eszközökkel rendelkeznek, amelyek hozzáférést biztosítanak az adott városrész helyzetképehez, és szorosabb együttműködést tesznek lehetővé a légierővel, a pilóta nélküli légi járművekkel, valamint a haditengerészettel, mint ami valaha is létezett.⁵³

A város alatt húzódó földalatti hálózat miatt a városi terep döntő fontosságúvá vált ebben a háborúban. A városon kívüli terep teljes mértékben a légierő ellenőrzése alatt áll, ezért a Hamász meg sem kísérli harcoló erővel elhagyni a lakott településeket, viszont igyekszik kitérni a túlerejű csapások elől és visszahúzódní az alagutakba. Az IDF ebben a konfliktusban egy elképesztően jól kiépített és decentralizált földalatti hálózattal szembesült Gáza lakott területei alatt. A Hamász földalatti hálózata becslések szerint 5–600 km hosszú alagutakból és több száz bunkerből áll,⁵⁴ amelyek mélysége változatos: a közvetlenül az úttest alatt futó járatoktól egészen 60 méter mélyre vájt betonbunkerekig. Az építés során a terrorszervezet törekedett a lakosság felhasználására pajzsként, amikor polgári intézmények és lakóépületek alá vagy közvetlen közelébe építette meg ezt a hatalmas földalatti struktúrát.⁵⁵ Az IDF a különböző építményeket három kategóriába sorolta:

- harcászati (épületeket összekötő kis egységek alagútjai),
- műveleti (egységeket összekötő alagutak és parancsnoki vezetési pontok bunkerei),
- stratégiai (az ENSZ Segélyezési és Munkaközvetítő Ügynöksége alatt található parancsnokság és Gázát Egyiptommal összekötő határon átnyúló alagutak).

Noha az alagutak létezése nem volt újdonság, hiszen már a 2014-es ötvennapos háború során felfedezték, hogy a Hamász nagy mértékben támaszkodik a beszivárgás során ezekre az infrastruktúrákra.⁵⁶ A jelek szerint azonban mégis meglepte az IDF-et a földalatti struktúrák hossza, kiterjedtsége és mély tagoltsága. Az alagutak elhelyezkedése, hossza és felépítése lehetetlenné tette azok teljes megsemmisítését légi csapásokkal, robbanóanyagokkal,⁵⁷ vagy más műszaki megoldásokkal. A tengeri víz járatokba pumpálása eredménytelen volt, mert a járatok és a talaj elnyelte a nedvességet, másfelől pedig az övezet ívóvíz háztartását is megsemmisítette volna.⁵⁸ A betonozás időigényes és drága volt, csak ideiglenesen jelentett akadályt, ráadásul

⁵³ Lappin 2024b.

⁵⁴ Az alagúthálózat pontos hossza bizonytalan, azonban minden forrás egyetért abban, hogy több száz kilométer hosszú lehet. Összehasonlításképpen: a londoni metróhálózat hossza körülbelül 400 kilométer.

⁵⁵ A Hamász szisztematikusan használja a civil lakosságot emberi pajzsként, és polgári épületekből, köztük olyan érzékeny helyszínekről, mint kórházak, mecsetek, iskolák és ENSZ-létesítmények végez harctevékenységet, számtalan katonai eszközt telepít polgári épületek közelében. A Hamász kiterjedt alagútrendszere is szándékosan kórházak és iskolák alatt halad át, ráadásul a Hamász militánsai dokumentáltak mentőautókat is használnak a közlekedéshez. (Forrás: Abraham 2024.)

⁵⁶ Tomolya 2015.

⁵⁷ Az IDF számításai szerint egy kilométer alagút lerombolásához körülbelül 15 tonna TNT szükséges.

⁵⁸ Gayle, Lakhani 2023.

az így lezárt járatokból máshol is felszínre lehetett jönni. Jelenleg keresik azokat az alternatív módszereket, amelyekkel tömegesen lehet felderíteni, illetve használhatatlanná tenni a Hamász alagútrendszerét. Poliuretán hab befecskendezésével gyorsan lezárhatóak a bejáratok, a talajba injektált vegyi anyagok (nátrium-szilikát, polimer gélek) stabilizálják a földet, megnehezítve az ásást, gombaspórák vagy genetikailag módosított mikrobák képesek megbontani az alagút szerkezetét, lebontják a betont és acélt, és önfenntartó módon terjednek tovább. Az épületek alapozásba épített gyenge pontok (például előre gyengített beton) vizuális jelzést adnak, ha alagútásás történik, az épületek mintegy passzív érzékelőként is működhetnek, mert érzékenyekké válnak a talajmozgásra. Ezek a módszerek azonban további kockázatokat hordoznak és nem is jelentenek teljes és rövid távú megoldást.⁵⁹

Az alagutak felderítése, dacára Izrael technológiai fölényének (szeizmikus, akusztikus, geofizikai érzékelők, földradar, hőfénykép), csak harcászati szinten hozott eredményeket, stratégiai szinten teljes kudarcot vallott. Ezt csak részben magyarázza az övezet homokos, laza talaja,⁶⁰ mert talajtól független légifelderítési és egyéb stratégiai hírszerzési módszerek (HUMINT, SIGINT stb.) egyszerűen nem voltak képesek előre jelezni a földalatti struktúrák ilyen elképesztő nagyságát.⁶¹

Noha az IDF 2023 előtt rendelkezett korlátozott földalatti hadviselési képességekkel, de a vonatkozó doktrínák hangsúlyozták, hogy az alagutakba csak erre speciálisan felkészített egységek (Yahalom) hatolhatnak be, és a reguláris csapatokat csak végső kényszerűség esetén szabad földalatti bevetésre küldeni. Kezdetben a szárazföldi erők nem is üldözték a Hamászt a föld alatt, mert a robbanócsapdákkel ellátott aknajáratok súlyos veszteségeket okoztak. Ezzel viszont lehetővé vált, hogy a Hamász elkerülje a döntő csapásokat, kivonja erőit bizonyos területekről, elrejtőzön, majd máshol beszivárogon az izraeli erők mögé, és már megszállt területeken ismét lecsapjon a biztosítást végző erőkre. Rajtaütéseik és lesállásaik páncéltörő tűzcsapásai érzékeny veszteségeket tudtak okozni, ezért az IDF-nek nem maradt más választása, mint tudomásul venni, hogy a Hamászt üldözni kell a föld alatt is, és le kell győzni.⁶²

Az alagutak kezdeti feltárása során távirányított tűzszerész robotokra vagy kutyákra szerelt kamerák felvételei alapján felmérték a járatokat. A felderítés célja a bejáratokat biztosító Hamász harcosok vagy telepített robbanócsapdák felmérése és az alagút szerkezeti stabilitásának megállapítása volt.

Kezdetben az IDF-nek négyszer-ötször hosszabb ideig tartott megtisztítani a földalatti struktúrákat, mint ugyanekkora területet a földfelszínen. Koordinációs gondot jelentett az, hogy az alagutak nem követték az izraeli egységek közötti koordinációs vonalakat, és ezért a tisztogatás során a föld alatti járatokban harcoló erők a szomszédos alegységek sávjába kerültek, ezzel pedig megnövekedett a „baráti tűz” esélye. A gondot fokozta, hogy az alagutakban harcoló csapatok nem is voltak

59 Zolan 2025 és Andrews 2025.

60 A gázai homokos talaj csökkenti ezeknek az érzékelőknek a hatékonyságát, de Libanonban, ahol az alagutak sziklás talajba vannak vájva, sokkal hatékonyabbnak bizonyultak. (Forrás: Andrews 2025.)

61 Andrews 2025.

62 Spencer 2024.

tudatában annak, hogy megsértették a sávhatárokat, mert a föld alatt nem volt GPS-jel a helymeghatározásra. Lelassította az alagút műveleteket az a feltételezés is, hogy a túszoikat is az alagutakban tartják, ezért rendkívül óvatosan, a tűzharc kerülésével mozogtak ezek a csapatok.⁶³

A föld alatti harcra felkészített szakcsapatok és a műszaki (tűzszerész és egyéb akadályelhárító) alegységek és speciális eszközök hiánya miatt az IDF új koncepciót fogadott el. Az új harcászati koncepció szerint minden lövészalegységnek át kell vennie az alagútharcra felkészített különleges csapatok szerepét, eljárásait és részben felszerelését. A katonai munkakutyák bevetése, amelyet korábban elhanyagoltak, elengedhetlenné vált az alagutak felkutatásában, és még a föld alatti navigációban is.⁶⁴ A föld alatti műveleteket egyidejűleg indították el és koordinálták a felszíni manőverező erőkkel. A frissen átképzett és felszerelt lövészalegységek képesek voltak lélegezni, navigálni, látni, kommunikálni és harcolni a föld alatt, ezáltal átvették a kezdeményezést. Az eljárás eredményesnek bizonyult, és a lövészalegységek rövidesen eljutottak a stratégiai infrastruktúrákig. A beszámolók szerint ez meglepte a Hamászt, mert nem számítottak ilyen mértékű behatolásra és agilitásra az IDF-től.

A következő probléma az volt, hogy a behatoló csapatok nem tudtak ezeknek a nagyméretű struktúrák megsemmisítéséhez elegendő robbanószert levinni. A stratégiai alagutak teljes megsemmisítésére az IDF folyékony emulziós robbantástechnológiát fejlesztett ki, a robbanóanyagot a helyszínen keverték össze, így kerülve el a robbanóanyag időelőtti detonációjának kockázatát. A Gázában található kiterjedt és kifinomult alagúthálózatot látva, az IDF felismerte, hogy nem lehet és nem is kell minden alagutat semlegesítenie. Ehelyett csak a stratégiai alagutakra koncentráltak, és az alagutak csomópontjait és kereszteződéseit megcélózva csak részben rombolták le, másrészen lezárták őket.⁶⁵

Az UE háromdimenziós természetének megértése elvezetett oda, hogy az IDF nem csak rombolta, de fel is használta az ellenség saját alagútjait, és a felszíni műveletekkel összehangolt földalatti támadásokkal az alagutakat akadályokból manőverfolyosókká alakította át.⁶⁶

Összefoglalva, ez a konfliktus alapvetően városi környezetben zajlik, ezért döntő jelentőségű a sikeres városi harc. A városrészek kétdimenziós (hagyományos) megszállása nem elegendő, nyilvánvaló, hogy fel kell venni a harcot a föld alatti építményekben is. A személyi veszteségek magas száma azonban megkérdőjelezi, hogy a városi környezet teljes (háromdimenziós) elfoglalása megengedhető-e, vagy egyáltalán van-e jelentősége a háború szempontjából. A győzelem az IDF számára a Hamász harcképességének felszámolása lenne, és ez elhúzódó és költséges küzdelem, mert a városi környezet láthatóan a védekező félnek kedvez. Az alagutak, a romok lehetővé teszik a harcosok visszaszivárgását a már elfoglalt területekre és az IDF hátba támadását, így a Hamász képessé vált Izrael tűzerejének és technológiai előnyének kiegyenlítésre. Izrael válasza kisméretű lövészalegységek szervezetszerű

63 Rodriguez et al. 16–19.

64 Ipek 2025.

65 Rodriguez et al. 19.

66 Spencer 2024.

tűz- és csapásmérőképeségeinek növelése és az MDO képességek hálózatba szervezése volt, ami lehetővé tette a városi terepen való mozgékony, precíz fellépést és egyértelmű fölény kialakítását. A gázai tapasztalatok egyértelművé tették a hierarchikus parancsnoki struktúrák törekenységét, a Hamász harcosok gerilla taktikája, rövid összecsapásai és gyors szétszóródása rávilágítottak a centralizált irányítás kockázataira és a harcászati szint autonómiájának szükségességére. Ez magától értetődően megköveteli a küldetésalapú vezetés filozófiájának széleskörű elfogadását és alkalmazását.

A gázai városi harcok legfőbb tanulsága a modern városi hadviselés számára az, hogy egy város teljes meghódítása még fejlett haditechnikával és nagy erővel is mennyire nehéz, költséges és erkölcsi-morális problémákkal terhelt.

Következtetések

Az IDF MDO filozófiája számos ponton eltér a NATO felfogásától. A legsúlyosabb hiányosság a szinkronizáció hiánya a polgári szervezetekkel. A példaértékű összhang az IDF-en belül nem figyelhető meg például a számos izraeli rendőri és félkatonai erővel. „Ez tanulságos lehet a NATO tervezői számára is, ahol a polgári és katonai erők gyakran párhuzamosan, egymástól elszigetelten működnek”⁶⁷

Az IDF katonai tevékenységei nem mutatnak semmilyen szinkront a diplomáciai és információs tevékenységekkel sem. A kognitív hatások hiánya és a polgári veszteségek riasztóan magas aránya miatt Izrael nem volt képes saját narratíváját elterjeszteni a nemzetközi térben, és a katonai műveletek eredményeit a nemzetközi porondon kihasználni, ami Izrael széleskörű diplomáciai elszigetelődéséhez vezetett. Az izraeli társadalom nagyfokú rezilienciát mutatott, és többnyire támogatta a kormány háborús erőfeszítéseit, de a háború erkölcsi-morális dilemmái miatt ez megrendülni látszik. A NATO mindig törekedett arra, hogy a katonai tevékenységeket kiegészítse hatékony diplomáciai és információs tevékenységekkel, így igyekezett megnyerni a teljes nemzetközi közvélemény és a tagállamok lakosságának támogatását. Ezt nagyon meg fogja nehezíteni a potenciális ellenség hibrid fenyegetése, az, hogy már a háborús küszöb elérése előtt olyan fellazító információs kampányt indít, ami megbénítja a Szövetség döntéshozatali képességét. A katonai szóvivők hivatalos nyilatkozatai és sajtóközlemények nem fogják meggyőzni a világ közvéleményét. Ezért a jövőben olyan stratégiai kommunikációra lesz szükség, amely proaktívan bemutatja és elmagyarázza a NATO-erők legitim, a nemzetközi hadijognak megfelelő magatartását. A hivatásos katonák oktatását és a hadjáratok tervezését úgy kell módosítani, hogy azok megfeleljenek a NATO StratCom célkitűzéseinek. A jövő NATO tábornokai egyetlen bevetést sem fognak megindítani addig, amíg nem biztosak benne, hogy a katonai akció megfelel a Szövetség stratégiai narratívájának. A nemzetközi médiával, szervezetekkel és a nyilvánossággal való kommunikáció javítása érdekében hatékonyabb módszereket kell keresni arra, hogy a konfliktus kibontakozása előtt és a műveletek minden szakaszában valós időben,

67 Ipek 2025.

megelőzve az ellenség dezinformációját, részletesen tájékoztassa a nyilvánosságot a bevetés szükségességéről és jogszerűségéről.

Az IDF a műveleti hatások tekintetében a kognitív dimenziót teljesen figyelmen kívül hagyja, és kizárólag fizikai és virtuális hatások elérésére törekszik. A kognitív dimenzió ilyen elhanyagolása, az információs tér átengedése az ellenségnek kontra-produktív, és a Hamász megerősödését szolgálja. A Szövetségnek úgy kell megtervezni a műveleteit, hogy azok képesek legyen közvetíteni a NATO stratégiai üzenetét az ellenség, valamint a hazai és nemzetközi közvélemény felé egyaránt.

Ez a konfliktus jól illusztrálja, hogy a városokat nem lehet figyelmen kívül hagyni vagy megkerülni, sőt, ebben az esetben éppen a városban lévő Hamász harcképességeinek megsemmisítése a stratégiai cél.⁶⁸ Nagyon fontos változás az IDF szemléletében, hogy a győzelem már nem az, hogy a szárazföldi erők elérik és elfoglalják a kijelölt terepszakaszt vagy városrészt, hanem az ellenség harcképességeinek megsemmisítése. Ez valójában nem új gondolat, de új hangsúllyal jelenik meg az IDF legutóbbi doktrínáiban, és a hatásalapú műveleti szemlélet következetes elfogadását jelenti, azaz a terület elfoglalása véglegesen háttérbe szorul a rendszer-szintű harcképesség-rombolással szemben, különösen nem állami és hibrid fenyegetés esetén. Az gázai konfliktus során ott siklott ki az izraeli doktrinális logika, hogy figyelmen kívül hagyták a terrorista-gerilla szervezet megújuló képességét (személyi veszteségeit képes szinte azonnal pótolni az elkeseredett civil lakosságból) és az indokolatlanul magas polgári áldozat nemzetközi visszhangját. Magyarán minél nagyobb léptékű válogatás nélküli támadást indítanak a Hamász ellen, annál nagyobb lesz a szervezet támogatása és legitimációja, ami – a jelek szerint – harcképességének⁶⁹ jelentős részét képezi.

A városi környezetben a létszámban és technológiában hátrányban lévő védők képesek hatalmas veszteségeket okozni és jelentős erőket lekötni. A Hamász ugye- sen használta ki az épített környezet háromdimenziós jellegét: betonépületek, pincék, barlangok, aluljárók és alagutakat, és ez alaposan megnehezítette a támadók dolgát. Ha a világ városi harcra valószínűleg legjobban felkészült hadseregének (IDF) is a műveletek során kellett átképezni katonákat egy speciális szerepre (alagút-harcászat), akkor egyáltalán nem túlzás azt állítani, hogy a NATO-tagállamoknak is szüksége van a városi harcra legalább alapfokon szakosodott erőkre. Az összefegyvernemi városharc erők, különleges páncélos, felderítő, lövész és műszaki alegységekből állnak, felszerelésük és kiképzettségük alkalmassá teszi őket agilis háromdimenziós műveletekre, műveleti terek közötti csapások koordinálására és falka-harcászatra.

A műveleti környezet átfogó előkészítése során fel kell készülni a NATO-tagállamok legfenyegetettebb városainak védelmére, adatbázist kell készíteni azok város-szerkezetéről, csatornarendszeréről, földalatti járatairól, jól védhető építményeiről, és el kell készíteni a lakosság evakuálásának tervét is.

68 „Az ellenséges képességek maximális megsemmisítése a lehető legrövidebb idő alatt, a legkisebb veszteséggel.” (Forrás: Lappin 2020a.)

69 Amerikai doktrínák „center of gravity”-ként hivatkoznak rá, és fontos részének tartják a tömeges mozgósítás és a legitimáció fenntartását is.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Abraham, Yuval 2024a. 'Lavender': The AI machine directing Israel's bombing spree in Gaza. <https://www.972mag.com/lavender-ai-israeli-army-gaza/> (Letöltés ideje: 2025. 10. 04.)
- Abraham, Yuval 2025b. Microsoft revokes cloud services from Israel's Unit 8200, following +972 exposé. <https://www.972mag.com/microsoft-cloud-israel-8200-expose/> (Letöltés ideje: 2025. 10. 04.)
- Aljazeera 2024. UN Security Council demands immediate Gaza ceasefire as US abstains. <https://www.aljazeera.com/news/2024/3/25/un-security-council-adopts-resolution-calling-for-immediate-gaza-ceasefire> (Letöltés ideje: 2025. 10. 04.)
- Allied Command Transformation 2023. *AJP-10 Edition A, version 1: Allied Joint Doctrine for Strategic Communications*. https://assets.publishing.service.gov.uk/media/6525459d244f8e00138e7343/AJP_10_Strat_Comm_Change_1_web.pdf (Letöltés ideje: 2025. 11. 09.)
- Andrews, Phillip 2025. *Subterranean Operations: IDF Lessons from Gaza*. <https://api.army.mil/e2/c/downloads/2025/09/09/303436de/subterranean-operations-israeli-defense-force-lessons-from-gaza.pdf> (Letöltés ideje: 2025. 10. 04.)
- Arnaut, Abdelraouf 2024. *Public confidence in Israeli victory in Gaza eroding, poll finds*. <https://www.aa.com.tr/en/middle-east/public-confidence-in-israeli-victory-in-gaza-eroding-poll-finds/3137342> (Letöltés ideje: 2025. 10. 04.)
- Ashley, Robert, Bednarek, John M, Corn, Geoffrey S., Davis, Jon, Gibson, Karen, Lanza, Stephen, Losey, Brian et al. 2021. *Gaza Conflict 2021 Assessment: Observations and Lessons*. <https://jinsa.org/wp-content/uploads/2021/10/Gaza-Assessment.v8-1.pdf> (Letöltés ideje: 2025. 10. 04.)
- Avidor, Gideon (szerk) 2021. *Mission Command in the Israel Defense Forces*. <https://ung.edu/university-press/uploads/files/mission-command-in-the-idf-press-kit.pdf?t=1757159398434> (Letöltés ideje: 2025. 10. 04.)
- Center for Constitutional Rights 2024. *U.S. court concludes Israel's assault on Gaza is plausible case of genocide*. <https://ccrjustice.org/home/press-center/press-releases/us-court-concludes-israel-s-assault-gaza-plausible-case-genocide> (Letöltés ideje: 2024. 11. 09.)
- Corder, Mike 2023. *South Africa launches case at top UN court accusing Israel of genocide in Gaza*. <https://apnews.com/article/south-africa-israel-un-court-palestinians-genocide-f6e672c4eb3e14a30128542eaa537b21> (Letöltés ideje: 2025. 08. 12.)
- Csepregi Zsolt 2023. A „hadjárat a háborúk között” eljárás helye az izraeli katonai stratégiában. *Nemzet és Biztonság*, 2023 (1): 35–48. https://www.researchgate.net/publication/375784363_A_hadjarat_a_haboruk_kozott_eljaras_helye_az_izraeli_katonai_strategiaban (Letöltés ideje: 2025. 08. 12.)
- Dezső András 2025. *Izrael azt üzeni az ellenségeinek, hogy soha, sehol nem lehetnek biztonságban*. <https://telex.hu/kulfold/2025/06/14/izrael-iran-hirszerzes-titkosszolgalat-moszaad-8200-egyseg-muvelet-haboru> (Letöltés ideje: 2025. 10. 04.)
- Egozi, Arie 2023. *Israeli Navy's new Sa'ar 6 corvettes enter combat against Hamas*. <https://defence-industry.eu/israeli-navys-new-saar-6-corvettes-enter-combat-against-hamas/> (Letöltés ideje: 2025. 11. 09.)
- Ellison, Davis, Sweijssand, Tim 2023. *Breaking Patterns Multi-Domain Operations and Contemporary Warfare*. Hague: The Hague Centre for Strategic Studies. <https://hcss.nl/wp-content/uploads/2023/09/Breaking-Patterns-HCSS-2023.pdf>, (Letöltés ideje: 2025. 10. 04.)
- Fabian, Emanuel 2024. *IDF says it carried out 'precise' strike on terrorists in Gaza humanitarian zone amid 'immediate threat'*. https://www.timesofisrael.com/liveblog_entry/idf-says-it-carried-out-precise-strikes-on-terrorists-in-gaza-humanitarian-zone-amid-immediate-threat/ (Letöltés ideje: 2025. 10. 04.)
- Fazekas Ferenc, Jobbágy Zoltán, Krajnc Zoltán 2021. Az átfogó művelettervezés kihívásai a multitér műveletek és a mesterséges intelligencia alkalmazásának tükrében. *Hadtudomány*, 31 (4): 3–26. <https://doi.org/10.17047/HADTUD.2021.31.4.3> (Letöltés ideje: 2025. 08. 12.)
- Finkel, Gal Perl 2021. "War Month": A Test of the IDF's Operational Concept and a Dress Rehearsal for the Next War. <https://www.inss.org.il/publication/war-month/> (Letöltés ideje: 2025. 10. 04.)
- Frantzman, Seth J. 2022. *Israel's 99th Division trains ground and air units together*. <https://www.jpost.com/israel-news/article-709595> (Letöltés ideje: 2025. 10. 04.)

- Gayle, Damien, Lakhani, Nina 2023. Flooding Hamas tunnels with seawater risks 'ruining basic life in Gaza', says expert.
<https://www.theguardian.com/world/2023/dec/23/israel-flooding-hamas-tunnels-seawater-risks-ruining-basic-life-gaza-expert> (Letöltés ideje: 2025. 10. 04.)
- International Commission of Jurists 2024. Lebanon/Israel: Stop unlawful attacks and protect civilians now.
<https://www.icj.org/lebanon-israel-stop-unlawful-attacks-and-protect-civilians-now/> (Letöltés ideje: 2024. 11. 09.)
- International Criminal Court 2024. Statement of ICC Prosecutor Karim A.A. Khan KC: Applications for arrest warrants in the situation in the State of Palestine.
<https://www.icc-cpi.int/news/statement-icc-prosecutor-karim-aa-khan-kc-applications-arrest-warrants-situation-state> (Letöltés ideje: 2025. 10. 04.)
- Ipek, Ipek 2025. Urban Warfare Lessons from Gaza: Rethinking NATO's Preparedness.
<https://a5dergi.com/en/urban-warfare-lessons-from-gaza-rethinking-natos-preparedness/> (Letöltés ideje: 2025. 10. 04.)
- Israeli Special Forces Units Guide*. Israeli Special Forces Database, kiadás helye/ideje ismeretlen.
- Izraeli Külügyminisztérium honlapja 2023a. *Hamas-Israel Conflict 2023: Frequently Asked Questions*.
<https://www.gov.il/en/pages/swords-of-iron-faq-6-dec-2023> (Letöltés ideje: 2025. 10. 04.)
- Jogi Fórum 2024. A Nemzetközi Büntetőbíróság elfogatóparancsot adott ki Benjámin Netanjahu izraeli miniszterelnök és a Hamasz főparancsnoka ellen egyaránt.
<https://www.jogiforum.hu/hir/2024/11/22/a-nemzetkozi-buntetobirosag-elfogatoparancsot-adott-ki-benjamin-netanjahu-izraeliminiszterelnok-es-a-hamasz-foparancsnoka-ellen/#:~:text=A%20k%C3%B6zlem%C3%A9ny%20szerint%20az%20elfogat%C3%B3parancsot%20emberiess%C3%A9g%20elleni%20%C3%A9s,7-t%C5%91%20elk%C3%B6vetett%20%C3%A9g%20elleni%20%C3%A9s%20h%C3%A1bor%C3%B3s%20b%C5%B1ncselekm%C3%A9nyek%20v%C3%A1dj%C3%A1val.> (Letöltés ideje: 2025. 11. 09.)
- Lappin, Yaakov 2020a. *The IDF's Momentum Plan Aims to Create a New Type of War Machine*. Begin-Sadat Center for Strategic Studies (blog),
<https://besacenter.org/idf-momentum-plan/> (Letöltés ideje: 2025. 05. 05.)
- Lappin, Yaakov 2024a. IAI says Israeli military is using its teaming system for unmanned ground vehicles.
<https://www.janes.com/osint-insights/defence-news/land/iai-says-israeli-military-is-using-its-teaming-system-for-unmanned-ground-vehicles> (Letöltés ideje: 2025. 10. 04.)
- Lappin, Yaakov 2024b. Israel's urban warfare experience in Gaza can benefit allies.
<https://www.jns.org/israels-urban-warfare-experience-in-gaza-can-benefit-allies/> (Letöltés ideje: 2025. 10. 04.)
- Lubell, Maayan, Gauthier-Villars, David, Masri, Lena, Al-Mughrabi, Nidal, Levinson, Pell, M.B., Pavicic, Milan 2025. Visual evidence upends Israel's official story for deadly attack on Gaza hospital.
<https://www.reuters.com/investigations/visual-evidence-upends-israels-official-story-deadly-attack-gaza-hospital-2025-09-26/> (Letöltés ideje: 2025. 10. 04.)
- Magen David Adom 2024. MDA Completes Multi-Domain Exercise for War Readiness.
<https://www.mdais.org/en/news/010824-drill> (Letöltés ideje: 2025. 10. 04.)
- Margalit, Ruth 2025. The Israeli Soldiers Who Refuse to Fight in Gaza.
<https://www.newyorker.com/news/the-lede/the-israeli-soldiers-who-refuse-to-fight-in-gaza> (Letöltés ideje: 2025. 10. 04.)
- Mező András 2022. Multidomén műveletek városi környezetben. *Hadtudomány*, 32 (2): 31–44.
<https://doi.org/10.17047/HADTUD.2022.32.2.31> (Letöltés ideje: 2025. 05. 05.)
- Mező András 2024a. A multidomén műveletek városban hadijáték tapasztalatai. *Hadtudomány*, 34 (1): 87–106.
<https://doi.org/10.17047/HADTUD.2024.34.1.87> (Letöltés ideje: 2025. 05. 05.)
- Mező András 2025. Multitér műveletek az ukrán háború fényében. *Hadtudomány*, 35 (2): 3–28.
<https://doi.org/10.17047/HADTUD.2025.35.3> (Letöltés ideje: 2025. 11. 09.)
- Mishra, Vibhu 2024. UN General Assembly demands Israel end 'unlawful presence' in Occupied Palestinian Territory.
<https://news.un.org/en/story/2024/09/1154496> (Letöltés ideje: 2025. 10. 04.)
- Nemzeti Kibervédelmi Intézet 2021. Izraeli kibertámadás miatt állhatott le az iráni atomlétesítmény.
<https://nki.gov.hu/it-biztonsag/hirek/izraeli-kibertamadas-miatt-allhatott-le-az-irani-atomletesitmeny/> (Letöltés ideje: 2025. 10. 04.)

- Nicholls, Catherine 2025. UN commission says Israel is committing genocide in Gaza.
<https://edition.cnn.com/2025/09/16/middleeast/israel-gaza-genocide-un-commission-report-intl>
 (Letöltés ideje: 2025. 10. 04.)
- Reuters 2024. What is Israel's secretive cyber warfare unit 8200?
<https://www.reuters.com/world/middle-east/what-is-israels-secretive-cyber-warfare-unit-8200-2024-09-18/> (Letöltés ideje: 2025. 10. 04.)
- Rodriguez, David, Rogers, Michael, Wald, Charles, Beydler, David, Trask, Tom, Warren, Marc, Corn, Geoffrey 2024. The October 7 War: Observations, October 2023 – May 2024.
<https://jinsa.org/wp-content/uploads/2024/05/JINSA-Report-The-October-7-War-2.pdf>
 (Letöltés ideje: 2025. 10. 04.)
- Saul, Jonathan, Scheer, Steven Rabinovitch, Ari 2024. Hezbollah pager attack puts spotlight on Israel's cyber warfare Unit 8200.
<https://www.reuters.com/world/middle-east/hezbollah-pager-attack-puts-spotlight-israels-cyber-warfare-unit-8200-2024-09-18/> (Letöltés ideje: 2025. 10. 04.)
- Sipos Péter (főszerk.) 1997. *Magyarország a második világháborúban Lexikon A–ZS.*
 Budapest: Magyar Hadtudományi Társaság.
- Spencer, John 2024. Israel's New Approach to Tunnels: A Paradigm Shift in Underground Warfare.
<https://mwi.westpoint.edu/israels-new-approach-to-tunnels-a-paradigm-shift-in-underground-warfare/> (Letöltés ideje: 2025. 10. 04.)
- Stark Tamás d. n. Magyarország háborús embervesztesége.
<http://rev.hu/sulinet45/szerviz/szakirod/stark.htm> (Letöltés ideje: 2025. 11. 09.)
- Tomolya János 2015. *Izrael újabb háborúja Gázában | 2. rész: Az ötvennapos háború lezajlása, a harcoló felek teljesítménye.*
https://www.academia.edu/117925867/Izrael_%C3%BAjabb_h%C3%A1bor%C3%BAja_G%C3%A1za%C3%A1ban_2_r%C3%A9sz_Az_%C3%B6tvennapos_h%C3%A1bor%C3%BA_lezajl%C3%A1sa_a_harcol%C3%B3_felek_teljes%C3%ADtm%C3%A9nye (Letöltés ideje: 2025. 10. 04.)
- United Nations 2024a. Anatomy of a Genocide Report of the Special Rapporteur on the situation of human rights in the Palestinian territories occupied since 1967, Francesca Albanese.
<https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/hrbodies/hrcouncil/sessions-regular/session55/advance-versions/a-hrc-55-73-auv.pdf> (Letöltés ideje: 2025. 10. 04.)
- United Nations 2025. From economy of occupation to economy of genocide Report of the Special Rapporteur on the situation of human rights in the Palestinian territories occupied since 1967, Francesca Albanese.
<https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/hrbodies/hrcouncil/sessions-regular/session59/advance-version/a-hrc-59-23-aev.pdf> (Letöltés ideje: 2025. 10. 04.)
- Zolan, Chandler 2025. Preventing Tunnel Construction: Technological, Architectural, and Policy Solutions in Conflict Zones.
<https://smallwarsjournal.com/2025/06/30/preventing-tunnel-construction-technological-architectural-and-policy-solutions-in-conflict-zones/> (Letöltés ideje: 2025. 10. 04.)

Sándor Tamás[✧]

A szovjet-orosz elrettentési politika fejlődése a második világháborútól napjainkig

A nyugati elrettentési stratégiák orosz megközelítése

DOI 10.17047/HADTUD.2025.35.4.40

A radikálisan megváltozott biztonságpolitikai helyzet, a hagyományos fegyveres konfliktusok visszatérte Európába, valamint a fokozódó nagyhatalmi verseny stratégiai megújulásra készítette a NATO-t. Ennek egyik meghatározó eleme az új Elrettentési és Védelmi Tervcsalád, amely évtizedek óta először ismét az európai kontinens fegyveres védelmére fókuszál. Az elrettentés szerepének növekedése indokoltá teszi az elrettentéstudományok megismerését. A nyugati elrettentéstudományokat olyan ismert politikai és stratégiai gondolkodók nevei fémjelzik, mint Bernard Brodie (1910–1978), John J. Mearsheimer (1947–), Thomas C. Schelling (1921–2016), Robert Jervis (1940–2021) vagy Jack L. Snyder (1951–). A szovjet-orosz elrettentéstudományokkal kapcsolatos tudományos munka olyan orosz kutatók nevéhez köthető, mint Matvej Zaharov (1898–1972), Georgij Arbatov (1923–2010), Andrej Kokosin (1945–), Szergej Karaganov (1952–), Mihail Szosznovszkij, hogy csak néhányat említsek. Ezen kutatók munkájának eredményeként a 90-es évek végén megszületett az orosz stratégiai elrettentés. Ennek ismerete nélkül nem kapunk átfogó képet azokkal az elméletekkel kapcsolatban, melyek alapjaiban határozzák meg a mai szembenállás elvi kérdéseit. A tanulmány a szovjet-orosz stratégiai elrettentés elméletének fejlődését mutatja be, amely alapvetően határozza meg Moszkva jelenlegi stratégiáját nem csak Ukrajnával, de a nyugattal szemben is.

KULCSSZAVAK: elrettentéstudomány, katonai kultúra, stratégia

The Development of the Soviet-Russian Policy of Deterrence from World War II to the Present Day

The Russian Approach to Western Deterrence Strategies

The radically different security situation, the return of traditional armed conflicts to Europe, and the intensifying competition between major powers have prompted NATO to undergo a strategic renewal. One of the key elements of this renewal is the new Deterrence and Defence Plan family, which, for the first time in decades, focuses on the defence of the European

✧ Magyar Honvédség gróf Andrássy Gyula Katonai Képviselő Hivatala, Brüsszel, NATO, EU Katonai Képviselő – Hungarian Armed Forces Office of Military Representative, Brussels, Military Representative to NATO and EU Military Committees; e-mail: sandor.tamas68@gmail.com <https://orcid.org/0009-0009-2086-3579>

continent. The growing role of deterrence makes it necessary to understand deterrence theories. Western deterrence theories are marked by the names of well-known political and strategic thinkers, such as Bernard Brodie (1910–1978), John J. Mearsheimer (1947–), Thomas C. Schelling (1921–2016), Robert Jervis (1940–2021), and Jack L. Snyder (1951–). Scientific work related to Soviet-Russian deterrence theories can be linked to Russian researchers, such as Matvey Zakharov (1898–1972), Georgy Arbatov (1923–2010), Andrei Kokosin (1945–), Sergey Karaganov (1952–), and Mikhail Sosnovsky, to name but a few. As a result of the work of these researchers, Russian strategic deterrence was born in the late 1990s. Without its knowledge, no comprehensive understanding can be gained of the theories that fundamentally determine the theoretical issues of today's confrontation. This study presents the development of the theory of Soviet-Russian strategic deterrence, which fundamentally determines Moscow's current strategy not only towards Ukraine but also towards the West.

KEYWORDS: deterrence theory, military culture, strategy

Bevezetés

A kétpólusú szembenállás megszűntével a hidegháború is véget ért. Ennek következményeként a nyugati gondolkodásban háttérbe került az elrettentés és védelem. Az 1990-es londoni NATO csúcstalálkozón döntöttek a Szövetség átalakításáról, melynek érdekében kezdeményezték a NATO stratégiai koncepciójának felülvizsgálatát. Az új stratégiai koncepció 1991-ben jelent meg, amely egyfelől megállapította, hogy a stratégiai környezet változása nem változtat a Szövetség céljain, biztonsági funkcióin. Másfelől megállapította, hogy a beállt változások új lehetőségeket kínálnak a Szövetség stratégiájának kidolgozásához egy átfogó biztonsági megközelítés keretében.¹ Ezek a megállapítások nem generáltak alapvető változásokat, az 1999-es stratégiai koncepció azonban már egy sokkal komolyabb és érzékelhetőbb változást jelentett. Ez a koncepció először jelezte a Szövetség elkötelezettségét egy szélesebb körű biztonsági filozófia mellett, amely túlmutat a tagországok szuverenitása elleni támadás elhárításán. A nem az V. cikkely szerinti válságreakálási műveletek a geopolitikai helyzet változása miatt előtérbe kerültek.² Ez a koncepció az első sikeres konszenzust jelentette a NATO területén kívüli műveletek (*out of area operations*) végrehajtására.³ 2001. szeptember 11-e a globális terrorizmust helyezte a fenyegetések központjába, mely szintén az elrettentés és védelem egészének újragondolását sürgette, mi sem bizonyítja ezt jobban, mint az, hogy október 2-án az Észak-atlanti Tanács az V. cikkely hatálya alá tartozó cselekménynek minősítette az ikertornyok elleni támadást.⁴ Ugyanakkor az ezt követő évtizedekben fokozatosan újraéledt a nagyhatalmi rivalizálás, ahogy Oroszország és Kína revizionista törekvései a geopolitikai verseny visszatértét jelentették, ami egyben az elrettentés és védelem ismételt felértékelődéséhez vezetett a nyugati gondolkodók körében.⁵

1 NATO 1991.

2 North Atlantic Council 1991, 5.

3 1990-ig számos vita volt a szövetség tagjaival a művelési terület hatáiról. Ezekről a vitákról Douglas T. Stuart tesz említést tanulmányában. Stuart 1991.

4 NATO 2023.

5 Krepinovich 2020.

A szovjet–amerikai (nyugati) szembenállás kezdetétől és főképp a szovjet atomfegyver megjelenésétől kezdve a Szovjetunió nem egy egységes elrettentési stratégiát alkalmazott, hanem sokkal inkább egy, a nukleáris fegyverek háborús használatának lehetőségére összpontosító katonai doktrínát fogalmazott meg.⁶ Ugyanakkor a doktrína megfogalmazása során gondosan tanulmányozta a nyugati elrettentésméleteket és azok fejlődését. Az orosz explicit elrettentési politikával kapcsolatos elméletek első megjelenése az 1997-es Nemzetbiztonsági Stratégiáig nyúlik vissza, amely kizárólag a nukleáris elrettentésre fókuszált.⁷ Az orosz elrettentési politika sajátosságai a stratégiai kultúrából, a nemzeti mentalitásból, a katonai szokásokból és a hírszerzési hagyományokból erednek. Ezen okok miatt egy olyan elméleti bázis jött létre, aminek tudatos feldolgozása és megértése nélkül az orosz lépések kiszámíthatatlanok, félreérthetők, a nyugati válaszlépések hatástalanok, így a jövő konfliktusai kevésbé elkerülhetők.⁸

Az orosz elrettentési politika kialakulásának sajátosságai

Dimitrij Adamszkij professzor, a Reichman izraeli egyetem oktatója, több könyvet írt az orosz katonai gondolkodás kialakulásának sajátosságairól. Véleménye szerint az orosz katonai gondolkodásra folyamatos hatással volt a nemzeti kognitív megközelítés, amely megalapozza, hogy az egyén szintjén hogyan érzékelik, kezelik és dolgozzák fel az információkat. Ez a kognitív megközelítés adja annak a mentalitásnak az alapját, amely valamilyen formában hatással van a katonai szakértők elképzeléseire, értékeléseire és érveléseire. Ez a kognitív megközelítésből adódó eltérés eredményezi az orosz és nyugati elméletek közötti különbségeket.⁹

Ennek a kognitív megközelítésnek az egyik megnyilvánulása, hogy az orosz katonai kultúra hajlamos a morális és pszichológiai tényezőket az anyagi-technikai tényezőknél előbbre sorolni. Bár a történelem során általában a megfelelő helyen értékelték a rendelkezésre álló harci technika vívmányait, mindig nagyobb mértékben támaszkodtak az emberi (tömeg) erőforrásokra. Ez nem csak számbeli fölényt fejez ki, hanem az ellenség minőségi, erkölcsi alárendeltségét is. Ennek megfelelően az erkölcsi felsőbbrendűség, a leleményesség (*maszkirovka*), a kreativitás, mind a győzelem kivívásának eszközei, amelyekben Oroszország magasabb fokon áll az ellenségnél, az igaz ügyért való harcban. A hagyományos orosz katonai felfogás szerint az erkölcsi felsőbbrendűség teszi számukra lehetővé, hogy gyengébb felszereléssel és eszközökkel is kivívják a győzelmet.¹⁰ Ennek eredményeként a nyugati hadseregek technológia központúvá válásával szemben az orosz katonai teoretikusok továbbra is a pszichológiai-kognitív komponenst tekintik a súlypontnak. Ez a súlypont követhető a 2014-es orosz katonai doktrínában is, amelyben kiemelt szerepet kap az információs harc.¹¹

6 CIA 1973.

7 Russian Federation 1997.

8 Adamszkij 2023, 4.

9 Adamszkij 2010, 2019, 2023.

10 Adamszkij 2010, 42–45.

11 Adamszkij 2019.

Az elrettentés orosz megfogalmazása

Az orosz elrettentési fogalmak eltérnek a nyugati szóhasználatától. Az orosz elméletek kétféle elrettentési stratégiát azonosítanak: elrettentést és kényszerítést. Az elrettentésre a legtöbbször használt orosz kifejezés a *сдерживание, несиловое сдерживание*, (*szderzsivanyije, nyeszilovoje szderzsivanyije*), amely a nyugati fogalmaknál szélesebben értelmezhető, így az a katonai erő alkalmazása nélküli elrettentésként, visszatartásként interpretálható. Egy másik orosz kifejezés, az „erőszakos elrettentés” *силовое сдерживание (szilovoje szderzsivanyije)*, már alapvetően a katonai erő korlátozott alkalmazásával történő fenyegetést jelenti. Végül a *принуждение (prinuzshdenyije)*, a kényszerítés formájában végrehajtott elszigetelést érti elrettentés alatt.¹²

Az orosz Védelmi Minisztérium hivatalos katonai szakszótára a stratégiai elrettentést egy hosszú értelmezésben a következőképpen határozza meg:

„Az egyik fél (a védekező alany, felek koalíciója) által egy másik fél (az agresszor alany, felek koalíciója) ellen, fokozatosan vagy egyidejűleg hozott, nem erőszakos és erőszakos intézkedések összehangolt rendszere, melynek célja, hogy az utóbbit (az agresszor alanyt, a felek koalícióját) elrettentse minden olyan erőszakos cselekménytől, amely az előbbinek (a védekező alany, felek koalíciója) stratégiai méretű kárt okoz vagy okozhat.

...a stratégiai elrettentés végrehajtása általában az agresszor győzelmének megakadályozásán vagy győzelmének devalválásán is alapulhat. A stratégiai elrettentés célja a katonai-politikai helyzet stabilizálása. A stratégiai elrettentés végrehajtása során a potenciális ellenfél (agresszor) államának (államkoalíciójának) katonai-politikai vezetése és társadalma a befolyásolás tárgyát képezheti.

... az intézkedéseket a védekező folyamatosan, békeidőben és háborúban egyaránt meghozza, és nemcsak a védelem stratégiai vereségének megelőzésére, hanem az agresszor bizonyos határokon belül tartására, valamint egy katonai konfliktus de-eszkalálására is alkalmazza.

...A nem erőszakos intézkedések közé tartoznak: politikai, diplomáciai, jogi, gazdasági, ideológiai, tudományos, technikai és egyéb tevékenységek...

...A kényszerítő jellegű intézkedések a következők: hírszerzési és tájékoztatási tevékenységek; katonai jelenlét, a katonai erő demonstrációja; az állam gazdasági tevékenységének biztonságát garantáló tevékenységek; békefenntartó tevékenységek; az államhatár és légtér védelme, a csapatok (erők) harckészültségének emelése; a csapatok (erők) műveleti csoportosítása és műveleti területre telepítése.

...A jelenlegi körülmények között és a közeljövőben Oroszország kénytelen főként a nukleáris erőkre, különösen a Stratégiai Rakétaerőkre támaszkodni az erőteljes stratégiai elrettentés végrehajtása során.

...A különböző természetű államközi (egy- és többoldalú) konfliktusok kialakulásának, eszkalációjának és lezárásának időszakában a stratégiai elrettentés általában a nem erőszakos és erőszakos intézkedések kombinációjával valósul meg az állami tevékenység különböző területein, úgymint: politikai, gazdasági, jogi, diplomáciai,

¹² Kofman, Fink, Edmonds 2020, 7.

ideológiai, katonai stb. Katonai konfliktus esetén a katonai erő alkalmazása túlsúlyban van, amely két alapelv szerint kerül alkalmazásra: egyfelől legyen képes megfelelő választ adni a kihívásra, és kerülje el az eskalációt.¹³

Dmitrij Trenyin professzor¹⁴ álláspontja szerint a stratégiai elrettentés а стратегическое сдерживание (*sztrategicseszkije szderzsivanyie*) minden olyan külső fenyegetés megelőzésére szolgál, ami Oroszország létfontosságú nemzeti, állami és civilizációs érdekeit veszélyezteti. A stratégiai elrettentést egy komplex rendszerként határozza meg, amelynek dimenziói a katonai (nukleáris és hagyományos), a térbeli (geopolitikai, geoökonómiai, űr, kiber stb.) és a koalíciós (baráti államokkal való együttműködés) területekre terjed ki. Ugyanakkor megjegyzi, hogy a 21 századra jellemző békés megközelítés újragondolása szükséges, ami az aktív nukleáris elrettentés lehetőségét is magában hordozza.¹⁵

A fentiekből egyértelműen kiolvasható, hogy Oroszország az elrettentést egy olyan komplex rendszernek tekinti, amiben az erőszakos és nem erőszakos eszközök együttes alkalmazásával a célcsoportok körülményeinek kiválasztását követően kívánják a kellő hatásokat elérni. Az elrettentés egy, a versengés-válság-háború időszakán átnyúló, az időszaktól függően fokozható vagy tompítható, a megfélemlítéstől a deeskalációig terjedő spektrumot ölel föl. Szintén fontos kiemelni, hogy a deeskaláció nem feltétlenül a győzelmet jelenti az orosz felfogásban, sokkal inkább az adott konfliktus kedvező feltételekkel történő lezárására, az ellenfél által elért sikerek gyengítésére fókuszál.

Ki kell emelni, hogy az orosz gondolkodásban a háború közbeni elrettentés elkülönül a háború előtti elrettentéstől, mert felismeri azt a tényt, hogy a háborúban álló ország vezetésének reakciója drasztikusan eltérhet a békeidőszakban elvárható reakcióktól.¹⁶

Az elrettentési stratégiák orosz megközelítése

A klasszikus szakirodalom alapvetően két megközelítést különböztet meg, úgymint a büntetéssel történő elrettentés és a megtagadással történő elrettentés.

Az orosz elméletek a büntetéssel történő elrettentést hasonlóan értelmezik, mint a nyugati nézetek, amelyeknek fókuszában a cél nem a megtámadott közvetlen védelme, hanem az agresszor fenyegetése olyan stratégiai (általában nukleáris) csapásokkal, amelyek számára elfogadhatatlan veszteségeket generálnának. A stratégia alapját a nukleáris csapásmérés képezi.¹⁷

A megtagadással történő elrettentés esetén katonai erőt alkalmazunk azért, hogy megakadályozzuk az agresszort területszerzési szándékában.¹⁸ Ez azonban az

13 Orosz Föderáció Védelmi Minisztériuma (dátum nélkül) a szerző fordításában.

14 Dimitrij Trenyin, kutatóprofesszor, a Nemzeti Kutatóegyetem Gazdaságtudományi Felsőoktatási Karának Katonai Gazdaságtani és Stratégiai Intézetének tudományos igazgatója, valamint vezető kutató az Orosz Tudományos Akadémia Primakov Gazdasági és Nemzetközi Kapcsolatok Intézetében.

15 Trenyin 2024. 1.5.

16 Charap 2020, 5.

17 Sándor 2025.

18 Snyder 1960.

orosz stratégiai gondolkodásban máshogy manifesztálódik, mint a nyugati elméletekben. A nyugati elméletek alapvetően a hagyományos erőkre épülő védelemre koncentrálnak, míg az orosz felfogás az ellenfél támadó képességének preemptív módon, stratégiai eszközök alkalmazásával történő megsemmisítésére koncentrálnak.¹⁹

Ez összecseng Huntington elméletével, amelyben a katonai képesség alkalmazását egyfelől úgy azonosította, mint ami tevékenységével növeli az agresszor lehetséges veszteségét akkor is, ha a védelem kudarcot vall. Másfelől a katonai képesség növeli a védelem sikerének lehetőségét. És harmadrészt az agresszor magas értékű célpontjaira mért csapásokkal fenyegeti az esetleges támadót.²⁰ Ugyanakkor beazonosítható, hogy az orosz gondolkodás alapvetően a preemptív csapásokra helyezi a hangsúlyt, és azok célpontját sokkal tágabb körben értelmezi, mint Huntington.

A fent leírtakból két dolog következik. Az egyik, hogy az orosz gondolkodás a megtagadással történő elrettentéssel kapcsolatban nem analóg a nyugati gondolkodással, így a nyugati értelemben vett megtagadás általi elrettentés valójában hiányzik az orosz elrettentés elméletekből. A másik, hogy az orosz gondolkodás alapvetően az ellenerőre és az ellenértékre épít.²¹

Ennek megfelelően az orosz gondolkodás a megtagadás-büntetés rendszer helyett, holisztikus megközelítésben az elrettentést, mint stratégiát a megfélemlítés és az erőszakos elrettentés konstellációjában fogalmazza meg. A megfélemlítés a képesség és az elkötelezettség (a képesség alkalmazására) demonstrálását, míg az erőszakos elrettentés már az erő korlátozott alkalmazását jelenti. Ebből a megközelítésből következik, hogy mindkét stratégiát együttesen alkalmazzák békében, a fenyegetés időszakában és háborúban.²²

Összegzésként megállapíthatjuk, hogy az orosz elrettentésfelfogás a nyugati elrettentéselméletek megértéséből alakult ki, de nem annak analógiájára került megfogalmazásra. Az orosz megközelítés kialakítására hatással volt az orosz stratégiai kultúra, amely alapvetően az ellenfél preemptív csapásokkal (katonai és nem katonai eszközök alkalmazásával) történő meggyengítésére fókuszál. Szintén szerepet játszik a nemzeti mentalitás (amely képes komoly áldozatok meghozatalára), a katonai szokások (ahol a hatékonyság nem mindig mérőfok) és a hírszerzési hagyományok.

Az orosz elrettentési politika fejlődése

Az orosz elrettentési politikának a 90-es évek végéig nem volt önálló elméleti alapja. Ez több okra vezethető vissza. Az egyik, a marxista-leninista gondolkodás, amely szerint a történelem nem más, mint az osztályharcok folyamatos története, így az imperializmus elleni háború elkerülhetetlen, amiben a győzelem kívívása a cél.²³ Ebbe a felfogásba az elrettentés nem illeszkedett, hiszen a Szovjetunió nem elkerülni akarta az elkerülhetetlen háborút, sokkal inkább megnyerni azt. Az orosz stratégiai

19 Kofman, Fink, Edmonds 2020, 28.

20 Huntington 1983.

21 Kofman, Fink, Edmonds 2020, 28.

22 Kofman, Fink 2022.

23 Fischer, Marek 1970, 416.

kultúra az ellenség megsemmisítésére összpontosított, amely képesség mérhető volt a csapatok, a rakéták, a robbanófejek számában, és nem az olyan implicit elméletre, mint az elrettentés. A második világháborút követően a nukleáris fegyverek megjelenése sem változtatott szignifikánsan ezen az elméleten, hiszen a Szovjetunió a kezdetekben a nukleáris fegyverekre is úgy tekintett, mintha azok óriási pusztító erővel rendelkező hagyományos eszközök lettek volna. A nukleáris képességek növekedése vezetett oda, hogy felismerték, hogy a nukleáris fegyverek alkalmazásának lehetősége és az ahhoz kapcsolódó pusztítás mértéke adja a nukleáris fegyverek elrettentési képességét.²⁴ Annak ellenére, hogy a szovjet teoretikusok felismerték az elrettentésemléletek fontosságát, és a nyugati elvek tanulmányozását már a 70-es években megkezdték, a 90-es éveket megelőzően alapvetően a nyugati elrettentésemléletek megértésére és az azokhoz történő alkalmazkodásra fókuszáltak, nem pedig egy önálló elrettentésemélet megalkotására. Ennek megfelelően a szovjet-orosz elrettentésemélet, és ennek következtében az elrettentési politika fejlődése markánsan eltér a nyugati gondolkodók által öt hullámba rendezett elmélet fejlődésétől.

A nyugati elméletekben az első hullám a *tömeges megtorlás stratégiája* a hidegháború elején fejlődött ki. Ezt követte a 60-as évek elején megalkotott *rugalmas elrettentés stratégiája*. A harmadik hullámot az 1967-ben megjelent *kölcsönösen biztosított megsemmisítés doktrínája*, más néven a MAD jelentette. 1970-ben megjelent a „reális elrettentés” stratégiája, amely szorosan kapcsolódott a Nixon-doktrínához. Ez a stratégia az USA támogatásáról biztosította a szövetségeseit, ugyanakkor elvárta, hogy minden fenyegetett nemzet vállaljon elsődleges felelősséget a saját védelmében.²⁵ Fontos megjegyezni, hogy a Szövetség nem vezette be a reális elrettentés stratégiáját. A negyedik hullámban az *előretolt védelem és rugalmas reagálás* koncepciója jelent meg, amely már a hidegháború utáni kihívásokra, mint a globális terrorizmusra és helyi konfliktusokra koncentrált. Az ötödik hullámot napjainkban éljük, amely egyfelől válasz az orosz és kínai kihívásra, másfelől kiemeli az innováció, a tudomány és a technológia kulcsfontosságú szerepét.²⁶

A fent említett öt hullámmal szemben az orosz gondolkodók *hét időszakot* azonosítottak az elrettentésemléletek fejlődésében. Ennek nyilvánvaló oka a már említett tanulási folyamat, amely megelőzte az önálló elrettentési politika kialakítását. A hét időszak a következő megosztásban fedi le a hidegháborútól kezdődő és napjainkig tartó periódust.

0. időszak: A szakpolitikát megalapozó nukleáris fejlesztések (1945–1953)

Ez a periódus a szovjet elméletalkotók szerint nem tekinthető az elrettentésemléletek tanulmányozásának időszakaként, mert ez a szovjet nukleáris arzenál kifejlesztésének és kiépülésének időszakát fedi le. Erre a korszakra jellemző volt, hogy a második világháborúban győztes Vörös Hadsereg a legerősebb képességekkel rendelkezett Európában, ami 430 lövészadosztályt, 20 lovassági hadosztályt, 32 harckocsi- és gépesített

²⁴ Uo. 108.

²⁵ Kereszty 1997.

²⁶ Sándor 2025, 11–14.

lövészhadtestet foglalt magában.²⁷ Sztálin álma, hogy hatalmát egész Európára kiterjessze, karnyújtásnyira volt, amit az amerikai atombomba bevetése húzott keresztbe. Az atombomba megjelenése a hagyományos erőkben fennálló erőviszonyt ugyan nem borította fel, de irrelevánssá tette azt. Sztálin 1945-ben három speciális szervezetet hozott létre a szovjet atomfegyver kifejlesztése céljából, amelyek 1949. augusztus 29-ére (a szovjet atombomba első tesztje) megalkották az RDS-1 (Pervaja Molnija) 22 kilotonnás bombát. Sztálin ezt követően 20 db atombomba gyártását rendelte el. Az első RDS-3 atombombát azonban csak 1951. október 18-án dobták le egy Tu-4 bombázóról és 1953-ra is kevesebb mint egy tucat működőképes atomfegyvere volt a szovjet hadseregnek.²⁸

Ezt az időszakot azért érdemes megkülönböztetni a többitől, mert ebben a periódusban a Szovjetunió az atomfegyver megszerzésére összpontosított. A szovjet hadsereg megtartotta a második világháborús struktúráját, és stratégiai szinten sem történt változás. Egyetlen figyelemreméltó fejlődés a légierő vonatkozásában volt tapasztalható, mert a nukleáris fegyver fejlesztésével egy időben megkezdték a stratégiai légierő kialakítását is.

1. időszak: Nukleáris fegyverek elterjedése (1954–1959)

Az 1954-től nagyjából 1959-ig tartó kezdeti időszakban a szovjet hadsereg egy átalakulási szakaszon ment keresztül, amelyet értelemszerűen a nukleáris fegyverek rendszerbe állítása tett indokolttá. Ez a jelentős fejlemény arra kényszerítette a szovjet katonai vezetést, hogy a megváltozott stratégiai helyzetnek megfelelően újra fogalmazza a haderő lényegét, stratégiáját és harceljárásait.²⁹ Az RDS-3 szériagyártása 1954-ben kezdődött meg, ami lehetővé tette, hogy a szovjetek is fejlesszék nagy hatótávolságú nukleáris csapásmérő képességüket, de a nukleáris robbanófejek korlátozott száma problémát okozott.³⁰ Fontos megjegyezni, hogy ebben az időszakban a Szovjetunió csak arra elegendő atomeszközzel rendelkezett, hogy azt egy nagyméretű, Nyugat-Európa elleni háborúban alkalmazza a hagyományos erőkkel együtt. A szovjet vezetés komoly aggodalommal nézte az amerikai nukleáris képességfejlesztéseket. A szovjet hadsereg műveleti koncepcióját ennek megfelelően úgy alakították ki, hogy abban a hagyományos erők harcát (áttörését) támogatták a nukleáris csapásokkal. Ezt példázza az 1954. szeptember 14-én végrehajtott Sznyezsok fedőnevű gyakorlat. A gyakorlat keretében egy 45 000 főből álló lövészhadtest szimulálta egy képzeletbeli frontvonal atomcsapás utáni áttörését.³¹ Ez a titkos gyakorlat alátámasztotta azt az elképzelést, miszerint a szovjet haderőnek egy nukleáris háború esetén, magas áldozatszám mellett is képesnek kell lenni a műveletek sikeres végrehajtására.

²⁷ Zaloga 2002, 1.

²⁸ Zaloga 2002, 1–12.

²⁹ Cooley et al. 2023, 9.

³⁰ Zaloga 2002, 39.

³¹ Kleszcz 2022, 142.

2. időszak: Fegyverkezési verseny/abszolút fegyver (1960–1970-es évek)

A második szakasz az 1960-as évektől az 1970-es évekig tartott. Ebben az időszakban komoly nukleáris fegyverkezési verseny alakult ki az USA és a Szovjetunió között. Ezzel párhuzamosan a szovjet fegyveres erők átfogó átszervezésére került sor, amelyet a nukleáris rakétafegyverek jelentőségének felértékelődése indokolt. Vaszilij Szokolovszkij (1897–1968)³² marsall és munkaközössége megállapította, hogy a jövő háborúját az imperialista és a szocialista tábor közötti háború, egyben a két egymással szembenálló társadalmi világrend fegyveres konfliktusa fogja jelenteni. Természetesen az imperialista tömb agresszív, hódító, igazságtalan háborújával szemben a szocialista tömb felszabadító, igazságos, forradalmi háborút fog vívni, amit a nukleáris rakétacsapatok fognak eldönteni. A hagyományos csapatok feladata átalakul, mert az a rakétacsapatok tömeges csapásai eredményének kifejlesztésére fog korlátozódni, és gyakorlatilag a megmaradt ellenség felszámolását és a terület megszállását foglalja magában.³³ Ez a második világháború után leépült szovjet hadseregnek egy olyan feladatot szabott, amit egy létszámában, felszerelésében, technikai eszközeiben kisebb haderő is képes végrehajtani. Ez azt is jelentette, hogy a hadműveleti és harcászati szintű manőverek vesztek jelentőségükből. Két fontos tényezőt kell figyelembe venni, ami hozzájárult a fegyverkezési versenyhez. Az első tényező a Szputnyik-1 (1957. október 4.), majd ezt követően a Szputnyik-2 (1957. november 3.) műholdak fellövése,³⁴ amely komoly aggodalmat váltott ki nyugaton. A Szputnyik programban a műholdak kijuttatására használt rakéták azt az érzetet keltették, főleg az USA-ban, hogy a szovjet rakétatechnológia fejlettebb, és az interkontinentális ballisztikus rakéták vonatkozásában a Szovjetunió előnyre tett szert.³⁵ A másik fontos tényező, hogy ebben az időszakban a szovjet nukleáris képességek, például a kijuttatás pontossága szempontjából alulmaradtak a nyugati rendszerekkel szemben. Így ezt a szegmenst a szovjetek nézték aggodalommal, ezért többek között Szokolovszkij is ellenezte a Kennedy (1917–1963) adminisztráció által bevezetett rugalmas reagálás koncepcióját, annak ellenére, hogy a szovjetek nem vetették el egy korlátozott atomháború lehetőségét.³⁶ Ezt a megfogalmazást támasztja alá Matvej Zaharov (1898–1972)³⁷ marsall 1969 közepén megjelent könyve („Délkelet- és Közép-Európa

32 Vaszilij Danyilovics Szokolovszkij (1897–1968) marsall részt vett a moszkvai, és a kurszki csatákban, az 1. ukrán front törzsfőnökeként harcolt Lengyelországban, és Szilézián át jutott el Berlinig. 1946-ban nevezték ki marsallá. A keménykezü politikálás híve volt. 1952-ben a szovjet vezérkar főnöke lett, ő adott parancsot 1956-ban a szovjet csapatok budapesti bevonulására. 1960-ban a védelmi minisztérium főinspektori pozícióba nevezik ki. 1962-ben írja meg „Hadászat” címmel könyvét, ami nyugaton is ismerté tette nevét.

33 Sokolovsky 1971, 41.

34 Pribusz 2000, 20.

35 Thielmann 2011.

36 Warner III 1989, vi.

37 Matvej Vasziljevics Zaharov marsall (1898–1972) több kulcspozíciót töltött be karrierje során. Volt a Leningrádi Katonai Körzet törzsfőnöke, a Kalinyin Front törzsfőnöke, a 2. Ukrán Front törzsfőnöke. Dolgozott együtt Konyev és Malinovszkij marsallokkal. A második világháború végén a Németországban állomásozó szovjet erők parancsnoka. 1960-ban ő váltja Szokolovszkij marsallt a vezérkarfőnöki beosztásban.

felszabadítása”), amelyben a modern háború természetét vizsgálta. Megállapította, hogy a konvencionális háború folytatódhat korlátozott nukleáris háborúval, ahol taktikai atomfegyverek kerülnek bevetésre. Ezt a fázist követhetik stratégiai atomcsapások, de a konfliktus a stratégiai csapások végrehajtása előtt be is fejeződhet. A korlátok nélküli atomháború kialakulása elkerülhető.³⁸ A 60-as évek közepén megjelenő kölcsönösen biztosított megsemmisítés (*Mutual Assured Destruction*, MAD) doktrína, amely a szembenálló felek nukleáris képességeinek alapvető paritásán alapult, felülírta a már megnyerhetőnek gondolt nukleáris háború elméletét. A szembenálló felek felismerték, hogy a rendelkezésre álló pusztító képesség alkalmazása megnyerhetetlenné teszi az atomháborút.³⁹ Ez a felismerés indította el az 1972-ben megkezdett fegyverzetellenőrzési és stratégiai fegyverrendszerek korlátozásával kapcsolatos folyamatokat is.⁴⁰

3. időszak: A nukleáris paritás mint az elrettentés alapja (1980–1991)

Erre az időszakra a Szovjetunió és az USA elérték a nukleáris paritást, és olyan mennyiségű nukleáris fegyvert halmoztak fel, amely nemcsak egymás megsemmisítésére volt elegendő, hanem komoly fenyegetést jelentett az egész emberiségre is. Ennek eredményeként a globális termonukleáris háború fogalma erősen megkérdőjeleződött, és a stratégiai nukleáris fegyverek az elrettentés eszközeivé váltak. Az 1980-as évek fejleményeire válaszolva az orosz katonai teoretikusok megállapították, hogy a fegyveres konfliktus a korlátozott nukleáris háború irányába mozdult el, ahol alapvetően harcászati és harcászati-hadműveleti atomfegyverek bevetésével kell számolni. Zaharov elméletét leképezve megállapították, hogy a nukleáris fegyverek alkalmazására csak akkor kerülhet sor, ha valamelyik fél a hagyományos hadviselés időszakában (ez a háború hosszabb folyamata) vesztes pozícióba kerül.⁴¹ Moszkva ekkor dolgozta ki a nukleáris képességek a háború megelőzésében játszott szerepét illető sajátos nézőpontját, amelynek egyik markáns eleme volt a saját kárkonceptió kialakítása.

A legnagyobb problémát az úgynevezett elfogadhatatlan kár (*неприемлемый ущерб*,⁴² *nyepriemlemij ucserb*) meghatározása jelentette, amely megfelelő alapot nyújtott az eskalációkezelés, később a stratégiai elrettentés kialakításához. A szovjet gondolkodás abba az irányba tolódott, hogy a kárszinteket az ellenfél vezetéséhez és társadalmához igazítsák, kezdve a kismértékű károkkal, amelyeket fokozatosan lehet növelni az eskaláció növelése érdekében. Az 1980-as évek végén és az 1990-es évek elején több szovjet gondolkodó arra törekedett, hogy tovább csökkentse az elfogadhatatlan károk szintjét, ami lehetővé tette a nukleáris erők csökkentését és végső

38 Zaharov 1969, 10.

39 CIA 1973, 13–15.

40 Sándor 2025, 12–13.

41 Cooley et al. 2023, 9–10.

42 Elfogadhatatlan kár jelentése: „Elfogadhatatlan kár, egy állam várható vesztesége, amit az ellenség megtorló katonai tevékenysége eredményez és lehetetlenné (veszteségessé) teszi a háború megkezdését” Nagy Orosz Enciklopédia. <https://bigenc.ru/c/nepriemlemyi-ushcherb-v-voine-460047>

soron az amerikai–szovjet fegyverzetellenőrzési megállapodásokat. Ebben az időszakban az objektív mérőszámok helyett (elpusztított katonai, gazdasági, lakossági célpontok száma) egy szubjektívebb, a potenciális ellenfelek számára elfogadhatatlannak minősülő kárra fókuszáltak.⁴³

A szovjet gondolkodásban jelentős fejlemény bontakozott ki a nukleáris fegyverek első bevetésének tilalmával kapcsolatban, ami 1982-ben tetőzött, amikor a Szovjetunió egyoldalú nyilatkozatot tett, miszerint soha nem alkalmaz nukleáris fegyvert elsőként. Ezt az elköteleződést alátámasztotta a Zapad-81 gyakorlat is, ami az első olyan stratégiai gyakorlata volt a szovjet hadseregnek, amely csak hagyományos erőkre épült, és nem szimulált nukleáris eszkalációt.⁴⁴

A szovjet vezetők úgy érveltek, hogy bár a nukleáris képességek fenntartására továbbra is szükség van, a háború megelőzésének és a biztonság fokozásának legjobb eszköze a nukleáris fegyverek számának csökkentése. Létrejött az ésszerű elégségeség elve, amely a stratégiai célokkal összhangban határozta meg az atomfegyverek minimális mennyiségét.⁴⁵

4. időszak: Az elrettentés mint, deeszkaláció (1990–2000-es évek)

A Szovjetunió 1991. december 25-én megszűnt, következményeként az ipari termelés és az életszínvonal hanyatlott, a gazdaságot nagyarányú tőke kivonás sújtotta, a haderő leépülése gyors és látványos volt. Ezt a leépülést tetézte az ezzel egy időben megjelenő komoly nyugati technológiai fejlesztések hatása a légierő, illetve a precíziós csapásmérő képesség vonatkozásában (főként az Egyesült Államok ért el komoly eredményeket ebben a tekintetben).⁴⁶ Ez a kettős probléma ráébresztette az orosz teoretikusokat, hogy a hagyományos képességek terén megmutatkozó paritási probléma kiegyenlítése csak a nukleáris eszközökkel lehetséges. A probléma szintén rávilágított arra, hogy Oroszország számára ki kell dolgozni az elrettentés elméletét annak érdekében, hogy a nukleáris eszközök kiegyenlítő szerepe érvényre jusson, hiszen ebben az esetben ezek az eszközök már nemcsak a háború megvívásának eszközei, hanem szélesebb értelemben a konfliktus megelőzésének és a deeszkalációnak is lelkei lettek.⁴⁷

Az orosz szakértők ekkor kezdtek összpontosítani a regionális nukleáris elrettentés elméletére. Nagyon fontos hangsúlyozni, hogy ezt a regionális nukleáris elrettentő képességet a nem stratégiai nukleáris erőkre alapozták, amelyek kettős feladatrendszert láttak el az új elméletben. Egyik feladatuk az eszkaláció menedzsmenthez kötődött, amivel tudták jelezni az ellenfél számára az eszkaláció megállításának, illetve a konfliktus lezárásának igényét. Másik feladatuk az ellenfél légi és tengeri fölényének (ebben a szegmensben volt a legkomolyabb diszparitás a nagyhatalmak

43 Kofman, Fink, Edmonds 2020, 29–30.

44 Warner III 1989, 28.

45 Cooley et al. 2023, 10.

46 Bruusgaard 2016, 9.

47 Adamszkij 2023, 24.

között) semlegesítése lett volna a háború kezdeti időszakában. A tervek szerint a nem stratégiai nukleáris fegyverek bevetésre kerültek volna:

1. Tömegpusztító fegyverekkel Oroszország ellen végrehajtott csapás, vagy annak előkészülete esetén.
2. Oroszország stratégiai célpontjai ellen hagyományos eszközökkel végrehajtott csapás esetén.
3. Abban az esetben, ha Oroszország stratégiai védelme összeomlik, területére nagymélységű behatolás történik.

Az ezekben az esetekben alkalmazott nem stratégiai nukleáris fegyverek lehetőséget biztosítottak volna a konfliktus lezárására még a stratégiai nukleáris eszközök tömeges alkalmazása előtt.

Mihail Sosnovszkij⁴⁸ és elemző csoportja 1997 és 1999 között két, többlépcsős megközelítést dolgozott ki a nem stratégiai nukleáris fegyverek alkalmazására. Az 1997-es változat alapvetően öt fázisban képzelte el a nukleáris fegyverek alkalmazását.

1. fázis: félelemkeltés érdekében alacsony határfokú egyszeri csapás az ellenség katonai képességére annak csökkentése érdekében;
2. fázis: a megfélemlítés érdekében csoportos csapásokat irányoztak elő a fő, áttörést végrehajtó csoportosításokra az áttörés megakadályozásának érdekében;
3. fázis: megfélemlítés-megtorlás érdekében csoportos csapások végrehajtását tervezték az ellenség erőire stratégiai irányokban a védelmi műveletek támogatása érdekében;
4. fázis: megtorlás-megfélemlítés érdekében tömeges csapások az ellenség erőire a műveleti területen, szükség esetén kiegészítő csapások a katonai-gazdasági potenciállal rendelkező egyes célpontokra;
5. fázis: megtorlás érdekében tömeges csapások az ellenségre a teljes hadszíntéren, tömeges csapások a stratégiai nukleáris eszközök bevetésével a katonai-gazdasági képességek ellen.⁴⁹

Az ötlépcsős eskalációmenedzsment a nukleáris képességek fokozatos, egyre erősödő alkalmazásával számolt. A megfogalmazásból szintén érthetővé válik, hogy a nukleáris képességet alapvetően a hagyományos képességek hiánya miatt, védelmi jelleggel, az ellenséges katonai csoportosítások ellen vetették volna be, egyre fokozva azok intenzitását, mind a bevetett nukleáris erők nagysága (mennyiség), mind azok képessége (minőség) szempontjából.

Az 1999-ben bemutatott hét fázisú modell, bár alapjait az 1997-es 5 fázisú elképzelés alkotta, egy sokkal kifinomultabb megközelítést jelentett.

1. fázis: a demonstráció érdekében lakatlan területre vagy másodlagos katonai célpontra mért egyszeri csapás (minimális áldozatszám) a nukleáris fegyver alkalmazási szándékának bizonyítása;

48 Mihail Sosnovszkij a moszkvai Állami Nemzetközi Kapcsolatok Intézete elemző csoportját vezette.

49 Kruglov, Sosnovszkij 1997.

2. fázis: félelemkeltés-demonstráció érdekében egyszeri csapás az ellenség katonai célpontjaira (összpontosítási körzetek, csomópontok, C2 struktúra);
3. fázis: a megfélemlítés érdekében csoportos csapások az ellenség fő erőire, támadó csoportosításaira, műveleti mélységére egy műveleti irányban;
4. fázis: megfélemlítés-megtorlás érdekében koncentrált csapások végrehajtása több műveleti irányba az ellenség főerőire a vereség elkerülése, a kezdeményezés átvétele érdekében;
5. fázis: megtorlás- megfélemlítés érdekében tömeges csapások az ellenség katonai célpontjaira;
6. fázis: megtorlás érdekében tömeges csapások az ellenségre a teljes hadszíntéren, katonai-gazdasági célpontok pusztítása a stratégiai nukleáris erők bevetésével;
7. fázis: deeszkaláció érdekében egyetlen csapás lakott területen kívül egy stratégiai katonai célpontra.⁵⁰

Az új koncepcióból ki kell emelni a demonstráció és a deeszkaláció fázisainak megjelenését, amely lehetőséget biztosít, hogy az elrettentés mértéke kalibrálható legyen a kialakult helyzethez, valamint az ellenséghez. Ez a 7 fázisú modell kiemelten fontos az eszkalációs dominancia szempontjából, mivel lehetővé tette Oroszország számára, hogy ezen a területen paritást érjen el, illetve adott esetben előnybe kerüljön.

A szisztéma szintén lehetőséget teremtett a konkrét potenciális ellenfelek jellemzőinek alapos vizsgálatára, amely során értékelésre kerültek azok gondolkodási sztereotípiái, stratégiai kultúrája, identitása, döntéshozatali folyamata, egy adott vezető személyének tulajdonságai.⁵¹

A fentiek alapján látható, hogy a 2000-es évek elejére az orosz teoretikusok egy komplex rendszert dolgoztak ki, amely képes volt a nyugati elrettentésméletekkel versenybe szállni.

5. időszak: Stratégiai elrettentés (2000–2010-es évek)

Ezt az időszakot Vlagyimir Putyin 2000-es hatalomra kerülése, a 2008-as orosz–georgiai háború és a már megkezdett haderőreform újra fókuszba kerülése jellemezte. Ebben az időszakban olyan fegyverrendszerek jelentek meg, mint az Iszkander-M ballisztikus rakéta, a K-101 Kodiak cirkálórakéta vagy a Kraszuha elektronikai harcrendszer. Szintén ebben az időszakban került a tesztek végfázisába az Sz-400 légvédelmi rakétarendszer, az Iszkander rakéta bázisán kifejlesztett Kinzsal hiperszonikus rakéta, hogy csak a fontosabbakat említsük.⁵² A hagyományos fenyegetések térnyerése, valamint a terrorizmus és a fegyveres szeparatizmus megjelenése okán 2000 áprilisában kiadták az új orosz katonai doktrínát. Ez kimondta, hogy egy nagyszabású háború, beleértve a nukleáris háború, kockázata csökkent, ugyanakkor nőtt a regionális konfliktusok kialakulásának veszélye. Megerősödött a vallási szélsőségeség és szeparatizmus, ami kedvez a helyi háborúk és fegyveres konfliktusok

⁵⁰ Levshin, Nedelin, Sosnovszkij 1999.

⁵¹ Bartos 2021.

⁵² Akimenko 2021.

kialakulásának. A regionális fegyverkezési verseny erősödött, a nukleáris és egyéb tömegpusztító fegyverek és azok hordozóeszközeinek elterjedése, valamint az információs konfrontáció fokozódott.⁵³

Fontos kiemelni, hogy ebben a doktrínában jelent meg újra a nukleáris fegyverek elsőkénti alkalmazásának lehetősége, válaszul egy Oroszország ellen irányuló hagyományos támadásra. Ez azért is volt jelentős, mert a doktrína megjelenésekor az orosz konvencionális haderő képességei erősen korlátozottak voltak. Ennek megfelelően az orosz katonai teoretikusok figyelmüket a nukleáris és a hagyományos képességek szinergikus felhasználása felé fordították. Az orosz elrettentési politikaelmélet ezen szakaszában terjedt el a *stratégiai elrettentés* kifejezés, amely a nukleáris és hagyományos elemeket egyaránt magában foglalta. A teoretikusok egységes véleménye szerint a stratégiai elrettentés három irányú fenyegetés megteremtésével érhető el, nevezetesen az ellenséges ország gazdaságának és lakosságának megsemmisítésével történő fenyegetéssel, az ellenséges fegyveres erői fő csoportosításának megsemmisítésével történő fenyegetéssel, valamint az ellenség politikai elitje vagy annak jelentős részének megsemmisítésével történő fenyegetéssel.⁵⁴

A Zapad 2009 gyakorlat jól szimbolizálja a változást, amikor Iszkander rövid hatótávolságú ballisztikus rakéták csapását szimulálták Varsó ellen. Ez azért számított kiemelten fontosnak, mert Kalinyingrádból vagy Fehéroroszországból csapást tudnak mérni Lengyelországra vagy Németországra, de nem fenyegetik Franciaországot, Angliát és főleg nem az Egyesült Államokat, amelyek rendelkeznek atomfegyverekkel. Ennek eredményeként elméletben elkerülhető egy nukleáris eszkaláció, ugyanakkor a célpontok pusztíthatók.⁵⁵ Az elméleti feltételezés alapját a következők adták:

1. A francia és brit nukleáris fegyverek az 1950-es évektől nemzeti vezetés és irányítás alatt álltak, azok alkalmazására csak végszükség esetén, nemzeti érdekből kerülhetett sor. (Macron elnök csak 2020-ban jelezte a francia nukleáris ernyő esetleges kiterjesztését Európára).⁵⁶
2. Európa államai megosztottak az atomfegyverek alkalmazásának kérdésében.⁵⁷
3. A „New York Párizsért” dilemma, vagyis az amerikai nukleáris elköteleződés hitelességének kérdése továbbra is a kiterjesztett elrettentés alapvető kérdése maradt.⁵⁸

A stratégiai elrettentési politika elméletében az *elfogadhatatlan kár* mellett megjelenik az *elrettentő kár* (устрашающий ущерб, *usztrasajucsij ucserb*), amely a katonai, politikai és gazdasági területen okozott olyan aránytalan méretű kárt foglal magában, ami az ellenfelet az agresszió feladására készíti.⁵⁹

53 Az Orosz Föderáció elnökének rendelete 2000.

54 Cooley et al. 2023, 11–14.

55 Kaushal, Cranny-Evans 2022.

56 Maitre 2021, 1.

57 Uo. 3.

58 Kvaratskhelia 2025.

59 Kofman, Fink, Edmonds 2020, 29–42.

A stratégiai elrettentés sikeres végrehajtása érdekében az orosz nukleáris képességeket ketté bontották. Az első kategóriába a nem stratégiai nukleáris erők tartoztak, azaz a szárazföldi erők, a légierő és a haditengerészet harcászati, hadműveleti nukleáris eszközei. Ezen erők feladata volt a hagyományos erőkkel együttműködésben a regionális konfliktusok kialakulásának megelőzése, az eskaláció megakadályozása, és a de-eskaláció kikényszerítése, amit az ellenség katonai képességeinek pusztításával kívántak elérni. A második kategóriába a stratégiai nukleáris erők tartoztak, beleértve az interkontinentális ballisztikus rakétaerőket, a tengeralattjáróra telepített ballisztikus rakétákat, és a stratégiai légierőt. Ezek egyik feladata az agresszió elrettentése volt demonstratív lépésekkel, mint légi járőrtevékenységek vagy az atomtengeralattjárók járőrtevékenysége meghatározott régiókban. Másik feladatuk de-eskalációs céllal az ellenség nagyértékű célpontjaira mért preventív csapások végrehajtása volt. Harmadik feladatuk az esetleges konfliktusban nem közvetlenül érintett harmadik ország(ok) visszatartása jelentette, amit abban az esetben kellett volna végrehajtani, ha Moszkva nem stratégiai nukleáris fegyvert alkalmazott volna védelmi céllal.⁶⁰

6. időszak Többdimenziós elrettentés (2010–2020-as évek)

A 2010-es évektől az orosz katonai gondolkodók rámutattak, hogy a többpólusú világrend, a potenciális ellenfelek „homályos” megjelenése és a fenyegetések bizonytalan jellege megnehezíti a veszélyek forrásának és az agresszor szándékainak pontos azonosítását.⁶¹ Annak ellenére, hogy a markáns változások beazonosítása megtörtént, a 2010-ben megjelent katonai doktrína nem hozott szignifikáns változást, sőt bizonyos értelemben figyelmen kívül hagyta az orosz fegyveres erők folyamatban lévő átszervezését is.⁶² A katonai gondolkodók nézőpontja és a doktrína közötti különbségek az orosz katonai gondolkodás szinergiájának hiányát jelezték.

2013 februárjában Geraszimov tábornok, az orosz hadsereg vezérkari főnöke egy új koncepciót mutatott be, amely Mark Galeotti 2014 júniusában megjelent cikke óta a köztudatban „Geraszimov-doktrína”-ként terjedt el. A koncepció bemutatása során hangsúlyozta, hogy a háború szabályai megváltoztak, a nem katonai műveletek aránya drasztikusan megnőtt. A koncepció a közvetlen katonai beavatkozás helyett indirekt módszerek alkalmazására helyezte a hangsúlyt, kiszélesítette a háború aspektusait, és megállapította, hogy a technológiai aspektusokon túl a kulturális szempontok is jelentős szerepet játszanak.⁶³ Fontos megjegyezni, hogy ebben az elképzelésben végső soron még mindig a nukleáris eszközöket tartották az elrettentés leghatékonyabb elemének, főként globális szintén. A dokumentum rávilágított arra a kialakulóban lévő tendenciára, hogy a katonai veszélyek és fenyegetések egyre inkább az információs térben nyilvánulnak meg.

⁶⁰ Uo. 49–50.

⁶¹ Matvicsuk, Hrjapin 2010, 11–17.

⁶² de Haas 2011.

⁶³ Geraszimov 2013.

A 2014-es katonai doktrína a biztonsági helyzetben bekövetkezett változásokra adott orosz választ tükrözte. Oroszország először fogalmazta meg, hogy az ellene vagy szövetségesei ellen irányuló agresszió elhárítására alkalmazott erőszak akkor is jogszerű, ha az az ENSZ Biztonsági Tanácsának vagy más kollektív biztonsági struktúrájának a döntéseivel szembeni fellépést jelent.⁶⁴ A megfogalmazás hangsúlyozta a doktrína „védelmi jellegét”, amelynek célja a Kaukázusban, a Krímben és Ukrajnában megszerzett új területek megőrzése volt. Ugyanakkor a doktrína lehetőséget teremtett arra, hogy Oroszország beavatkozzon az orosz ajkú lakosság védelmében, ami fenyegetést jelenthet például Moldova, Lettország vagy Kazahsztán számára. A doktrína szintén lehetővé tette Oroszország számára a nukleáris képességek továbbfejlesztését és modernizációját, illetve azok alkalmazását provokáció vagy fenyegetés esetén.

Oroszország 2015-ös nemzetbiztonsági stratégiája már egyértelműen szélesen értelmezte a stratégiai elrettentés feladatrendszerét. Azt egymással összefüggő politikai, katonai, katonai-technikai, diplomáciai, gazdasági és információs intézkedések sorozataként határozta meg, amelyek céljaként az Oroszország elleni agresszió megakadályozását, a szuverenitás védelmét és a területi integritás megőrzését határozták meg.⁶⁵

A stratégiának megfelelően az elrettentés egy aktív, szélesebb koncepcionális rendszerben került értelmezésre. Ennek eredményeként megjelent a többdimenziós elrettentés, mint átfogó koncepció, melynek célja, hogy Oroszország számára a nukleáris képességeken túlmenően számos lehetőséget biztosítson a konfliktusok megelőzésére és befolyásolására. A többdimenziós elrettentést a korábban kialakított elrettentési koncepciók elemeinek integrálásával dolgozták ki, ami lehetővé tette a műveleti tereken átívelő új megközelítést.

Az elmélet katonai szegmensének gyakorlati tesztelését 2020 augusztusában a központi katonai körzet gyakorlatán hajtották végre. A gyakorlat célja a vezetés-irányítási képességek gyakoroltatása volt többdimenziós művelet (многосферной операции, *mnogoszfernoj operaci*) keretében az ellenség globális támadásának elhárítására – erről a *Vojenno Promislenyi Kurier* (Katonai Ipari Hírnök) 2020. augusztus 25-i cikkében számolt be.⁶⁶

7. időszak: Hibrid fenyegetés, mint stratégiai elrettentés (2020-as évek)

A hibrid fenyegetés (háború) mint a stratégiai elrettentés eszköze az orosz katonai diszkurzusban napjainkban is fejlődő koncepció.⁶⁷ A koncepció alapját az képezte, hogy Oroszország felismerte korlátait az Egyesült Államokkal és a kollektív Nyugattal

64 Az Orosz Föderáció elnökének rendelete 2014.

65 Az Orosz Föderáció elnökének 683. számú rendelete 2015.

66 Mcdermott 2020.

67 A koncepcióról jelentetett meg írást például Alekszandr Alekszandrovics Bartos, a Hadtudományi Akadémia levelező tagja, a katonai tudományok kandidátusa, valamint Andrej Evgenyevics Shagov, a történettudományok kandidátusa, az Orosz Föderáció Vezérkari Katonai Akadémia Kutatóintézet vezetője.

folytatott verseny kapcsán. Ennek megfelelően Moszkva a kiépített szövetségi rendszerét felhasználva az új, felforgató technológiák potenciális alkalmazására fókuszál. A terv része a hibrid fenyegetés elleni válaszingtézkedések kidolgozása egy egységes stratégia részeként, valamint a hibrid eszközök tudatos használata az államközi konfrontáció új formájaként. Ebben a koncepcióban az elrettentés és kényszerítés aktív, akár offenzív eszközként jelenik meg. Ez az új hosszútávú és integrált stratégiai koncepció magába foglalja a hibrid műveleteket, a gazdasági szankciókat, az ideológiai befolyásolást, valamint a politikai és a katonai nyomásgyakorlást is.

A koncepció egy olyan rugalmas keretrendszer, amely az implicit kényszerítés különböző eszközeire épül. Ebbe beletartozik az ellenségre gyakorolt erőszakos és nem erőszakos befolyásolás vagy az ilyen befolyásolással való fenyegetés alkalmazása. Ezt alapvetően olyan államokkal vagy országokkal szemben kívánják alkalmazni, melyek különböző okok miatt „immunisak” a nukleáris vagy precíziós nem-nukleáris eszközökkel végrehajtott csapásokkal történő fenyegetésre.

Ugyanakkor Putyin elnök 2024. november 19-én aláírta azt a rendeletet, amely a nukleáris elrettentés alapelveit tartalmazza. A rendelet 15. pontja azonosítja azokat a fő katonai fenyegetéseket, melyeket a nukleáris elrettentés alkalmazásával kívánnak elhárítani. Ezek a következők:

„a) potenciális ellenség rendelkezik az Orosz Föderáció és (vagy) szövetségesei ellen bevethető nukleáris és (vagy) más típusú tömegpusztító fegyverekkel, valamint ezeknek a fegyvereknek a hordozóeszközeivel;

b) potenciális ellenség rendelkezik az Orosz Föderáció ellen alkalmazható rakétavédelmi rendszerrel, közepes és rövid hatótávolságú cirkáló- és ballisztikus rakétákkal, nagy pontosságú nem nukleáris és hiperszonikus fegyverekkel, különböző típusú pilóta nélküli csapásmérő eszközökkel, irányított energiájú fegyverekkel;

c) potenciális ellenség erőinek olyan csoportosítása, amelyek nukleáris fegyverek szállítóeszközeit és (vagy) az ilyen eszközök alkalmazását biztosító katonai infrastruktúrát is tartalmaznak az Orosz Föderációval és szövetségeseivel szomszédos területen és/vagy vizeken;

d) potenciális ellenség által rakéta- és műholdvédelmi eszközök, valamint világűrbe telepített csapásmérő rendszerek fejlesztése és telepítése;

e) nukleáris fegyverek és azok hordozóeszközeinek telepítése nukleáris eszközökkel nem rendelkező államok területére;

f) új katonai koalíciók (blokkok, szövetségek) létrehozása vagy a meglévők bővítése az Orosz Föderáció határainak közelében;

g) potenciális ellenség által az Orosz Föderáció területének vagy egy részének elszigetelésére irányuló intézkedései, beleértve a létfontosságú közlekedési útvonalak blokkolását;

h) potenciális ellenség olyan tevékenysége, ami az Orosz Föderáció környezetre veszélyes létesítményeinek megsemmisítésére (elpusztítására, felszámolására) irányul, és amelyek technogén, ökológiai vagy társadalmi katasztrófákhoz vezethetnek;

i) potenciális ellenség által az Orosz Föderáció határainál végrehajtott nagyszabású katonai gyakorlatok tervezése és végrehajtása;

j) tömegpusztító fegyverek, azok hordozóeszközei, gyártásukhoz szükséges technológiák és berendezések ellenőrizetlen elterjedése.”⁶⁸

A dokumentum 19. pontja tartalmazza azokat az eseteket, amikor nukleáris fegyvereit alkalmazhatja Oroszország:

„a) megbízható információ beérkezése olyan ballisztikus rakéták indításáról, amelyek az Orosz Föderáció és (vagy) szövetségesei területét támadják;

b) az ellenség az Orosz Föderáció és (vagy) szövetségesei területei, valamint az Orosz Föderáció területén kívül található katonai alakulatok és (vagy) létesítmények ellen nukleáris vagy más típusú tömegpusztító fegyverrel végrehajtott támadás;

c) ellenséges cselekmények, amelyek hatással vannak az Orosz Föderáció kritikus fontosságú állami vagy katonai infrastruktúrájának elemeire, amelyek megsemmisülése megakadályozná a nukleáris erők válaszcselekményeket;

d) az Orosz Föderáció és (vagy) a Belorusz Köztársaság, mint az Uniók Államok tagjai elleni, hagyományos fegyverekkel végrehajtott agresszió, amely kritikus fenyegetést jelent szuverenitásukra és (vagy) területi integritásukra;

e) megbízható információ beérkezése légi és világűrbe telepített támadó eszközök (stratégiai és harcászati repülőgépek, szárnyas rakéták, pilóta nélküli, hiperszonikus és egyéb eszközök) tömeges indításáról (felszállásáról) és az Orosz Föderáció államhatárának átlépéséről.”⁶⁹

Az orosz elrettentés kudarca Ukrajnában

Ukrajna „problémája” visszanyúlik a történelembe, és összefüggésben áll Oroszország alapvető biztonsági helyzetével, geopolitikai törekvéseivel. A „különleges katonai művelet” elindításában sok tényező kapott szerepet. Abban közrejátszott az orosz imperializmus erősödése,⁷⁰ a NATO bővítése, az orosz revizionizmus,⁷¹ Oroszország befolyási övezetének érvényesítése más posztsovjeti államokban,⁷² az orosz nacionalizmus, Putyin személyisége és bizonyos mértékben az orosz ortodox egyház.⁷³ A Kreml hosszú időn keresztül jelzéseket küldött a Nyugatnak az orosz érdekek „védelme” érdekében. Ilyen jelzés volt a NATO boszniai beavatkozásának nyilvános elítélése,⁷⁴ a NATO bővítése kapcsán szintén komoly aggályokat fogalmaztak meg, és Ukrajnával kapcsolatban már 1993-ban a két ország „újraegyesítéséről” beszéltek.⁷⁵ A narancsos forradalom (2004) során az Orosz Duma jelentős aggodalmának adott hangot az ukrajnai események miatt, a Kreml a forradalmat a Nyugat beavatkozásának nevezte.⁷⁶ 2008-ban Putyin, George W. Bushnak tett kijelentésében

68 Az Orosz Föderáció Elnökének 991. számú rendelete 2024, 3–4.

69 Uo. 5.

70 Dullin 2023.

71 Michta 2025.

72 Kubicek 1999.

73 Kuzio 2022.

74 Kulhanek 2016, 141.

75 Kubicek 1999.

76 Åslund 2009.

megkérdőjelezte Ukrajna államiságát, majd 2013-ban Kijevben egy konferencián ismét a két ország egyesítésének lehetőségéről beszélt. 2014-ben, a Krím annektálását követően ismét a két nép testvériségét hangoztatta. Putyin 2022-ben személyesen publikált egy esszét „Az oroszok és ukránok történelmi egységéről” címmel. A megszállást megelőző hónapokban Putyin számtalan beszédében Ukrajnát egy nyugatbarát kormány irányítása alatt álló, geopolitikai fenyegetést jelentő országgént ábrázolta. Külön kiemelte az Oroszország számára elfogadhatatlan kijevi NATO-csatlakozási törekvéseket.⁷⁷ Ezekre a figyelmeztető jelzésekre a Nyugat lényegi válaszokat nem adott, aminek több oka is volt. Az egyik, hogy a NATO, mint védelmi szövetség bővítésével kapcsolatos orosz aggályokat nem tartotta megalapozottnak. A másik, hogy az Ukrajnával kapcsolatosan megfogalmazott „igényeket” teljesen elfogadhatatlannak tartotta, hiszen az szemben állt a szuverén államok önrendelkezési jogával, illetve aláasta a szabályokon alapuló világrendet. A harmadik, hogy Ukrajna vonatkozásában Oroszország saját maga által aláírt nemzetközi egyezményeket is megkérdőjelezett, mint például az 1994-es Budapesti Memorandumot, amelyben az ukrán nukleáris eszközök leszereléséért cserében Oroszország is garantálta Ukrajna szuverenitását. A válaszok hiányát Oroszország a nem erőszakos stratégiai elrettentés kudarcának tekintette. A patthelyzetet az eskaláció fokozásával próbálta feloldani 2021 decemberében, amikor konkrét 8 pontból álló követelést fogalmazott meg annak érdekében, hogy befolyási övezetébe tartsa Ukrajnát, és rákényszerítse az Egyesült Államokat, hogy Oroszországot ismét globális szinten kiemelt szereplőnek tekintse. A követelések között szerepelt Ukrajna NATO-tagságának tiltása, valamint a NATO határok visszaállítása az 1997-es helyzetnek megfelelően.⁷⁸ Moszkva fokozatosan telepítette erőit az orosz–ukrán határra, és amikor végleg úgy értékelte, hogy a nem erőszakos kényszerítés lépései és az erőszakkal történő fenyegetés nem elégséges, áttért az erőszakos kényszerítés eszközére.⁷⁹

2022 februárjában Oroszország megkezdte az Ukrajna elleni „különleges katonai műveletet”. Ezzel egy olyan háborúba kezdett, amit úgy gondolt, könnyen megnyerhet. Putyin három nappal az invázió megkezdése után speciális harcászati működésre utasította a nukleáris elrettentő erőket. Ezzel jelezte, hogy Oroszország továbbra is rendelkezik azokkal az eszközökkel, amelyek képesek a regionális és globális elrettentésre. A konfliktus során a hadműveleti helyzet függvényében Oroszország hol erősebben, hol gyengébben alkalmazta a nukleáris fenyegetéssel történő elrettentést.⁸⁰

A hadműveleti helyzetben beállt változások, a 2022-es ukrán ellentámadás stratégiai dilemma elé állították az orosz vezetést, mert az ukrán térnyerés komolyan fenyegette az elfoglalt orosz területeket, még az addig Nyugatnak szánt elrettentés nem változtatott az Ukrajnának nyújtott támogatáson. Az orosz hadsereg komoly stratégiai vereségének lehetősége, mint eskaláció, az információs térben felerősítette az orosz nukleáris fegyver bevetésére vonatkozó narratívát, ami Nyugaton

⁷⁷ Düben 2023.

⁷⁸ Roth 2021.

⁷⁹ Adamszkij 2023, 102–105.

⁸⁰ Freedman 2023.

komoly aggodalmat váltott ki. A 2022 decemberében megindított orosz támadás javított az orosz hadsereg harcászati-hadműveleti helyzetén, ami lehetővé tette deeszkalációs lépésként a nukleáris narratíva háttérbe szorítását. Ugyanez az eszkaláció-deeszkaláció-eszkaláció, mint folyamat figyelhető meg a nukleáris fegyverek Fehéroroszországba telepítése kapcsán is. A nukleáris fegyverek telepítésével kapcsolatos egyeztetések már 2021 végén megkezdődtek, nem sokkal az orosz invázió előtt. 2022-ben Fehéroroszország eltávolította a nukleáris fegyverek telepítését korábban tiltó jogi korlátokat, ugyanakkor rögzítette, hogy azok telepítésére csak válaszlépésként kerülhet sor, amennyiben a Nyugat atomfegyvereket telepítene Lengyelországba vagy Litvániába. 2022 nyarán megindult az ukrán ellentámadás Herszon ellen, ami előkészítette a Harkiv elleni offenzívát. Ezzel szinte egyidőben Fehéroroszország és Oroszország bejelentette, hogy fehérorosz Szu-25-ös vadászbombázókat és Iszkander-M rakétákat alakítanak át az orosz atomeszközök célba juttatása érdekében.⁸¹ Ez a bejelentés eszkalációs lépésként is értelmezhető az információs térben. A frontvonal stabilizálását, majd a Bahmut elleni támadás megkezdését követően Moszkva többször is kizárta az esetleges nukleáris robbanófejek szállítását Fehéroroszországba. Ez a lépés egyfajta deeszkalációnak is tekinthető, hiszen azt sugallta, hogy Moszkva visszalép a nukleáris narratíva vonatkozásában. Amikor azonban a Nyugat csökkentett izotóptartalmú uránt tartalmazó lőszeres átadását tervezte, intenzívebbé tette a mélységi csapásmérő eszközök átadását (HIMARS, Storm Shadow), illetve megindult az F-16 vadászpilóta gépek koalíció, ismét intenzívebbé vált a nukleáris narratíva, és Putyin harcászati atomfegyverek Fehéroroszországba történő telepítését jelentette be.⁸² Az eszközök telepítését 2023 nyarán az Egyesült Királyság és az USA hírszerzése is megerősítette, majd 2024-ben, az orosz robbanófej-ellenőrzési szabályoknak megfelelően, az Orosz Védelmi Minisztérium 12. főigazgatóságától (12. GUMO) is megjelentek csapatok az atomeszközök elhelyezésére szolgáló bázisokon, ami megerősítette az eszközök telepítését.⁸³

A nukleáris eszközök telepítésével Moszkva kettős hatást ért el. Egyfelől Minszk megerősítésével növelte a saját elrettentő képességét a Nyugat irányába, hiszen a telepített eszközök, főként az Iszkander-M rakéták, közvetlen nukleáris fenyegetést jelentenek Lengyelország, Lettország, Litvánia szinte teljes egészére. Másfelől növelte saját befolyását Fehéroroszországban, hiszen ezzel a lépéssel megerősítette az oroszbarát minszki rezsimet, és elővetítette egy orosz beavatkozás lehetőségét, ha Fehéroroszország esetleg Ukrajnához hasonló utat kívánna bejárni.

A hadszíntéri tapasztalatok, különösen a nyugati rendszerekkel felszerelt ukrán lég- és rakétavédelem eredményei, valamint a lassú felőrlő hadviselés, amely a vártnál több precíziós fegyver bevetését igényli, több területen is komoly dilemma elé állítja Oroszországot. Egyrészt Moszkva felismerte, hogy a Nyugattal szemben alkalmazott károkozási és lőszerfelhasználási számításai hibásak voltak, mivel a korábban feltételezettnél jóval nagyobb mennyiségű precíziós rendszerre lenne szükség egy a Nyugat elleni fegyveres konfliktusban. Másrészt ez a felismerés újraértelmezi

81 Horovitz, Wachs 2024, 105.

82 Williams et al. 2025.

83 Horovitz, Wachs 2024, 106.

a sebezhetőség kérdését, hiszen azt jelzi, hogy Oroszország egy Nyugattal vívott konfliktusban a vártnál kiszolgáltatottabb helyzetben lenne. Ez a kettős felismerés tovább erősíti Moszkva törekvését a hadszíntéri nukleáris eszközök alkalmazásának stratégiai előtérbe helyezésére.⁸⁴ Emiatt Oroszország újragondolja a stratégiai elrettentéssel kapcsolatos megközelítését, és várhatóan szakít az eddigi reaktív megközelítéssel. Az új értelmezésben egy aktív elrettentés körvonalazódik, amely a jelenleg rendelkezésre álló eszközök eddigieknél sokkal aktívabb alkalmazását vetíti előre. Ezt egészítené ki egy intenzívebb koalíciós stratégia, amely az Oroszország–Kína–India–Irán pillérre épülhetne. Az elképzelés nagy hangsúlyt fektetne az ellenséges befolyásolás csökkentésére is.⁸⁵ Ezek alapján láthatjuk, hogy Oroszország a jelenleginél is komplexebb elrettentési rendszer kialakításán dolgozik, amellyel szemben a hagyományosan értelmezett büntetés-megtagadás típusú elrettentés nem biztosít sem rugalmasságot, sem hatékonyságot.

Összegzés

Összegzésként megállapíthatjuk, hogy az orosz elrettentési politika elmélete és annak fejlődése, bár alapjaiban hasonlít a nyugati elrettentéseméletekhez, azoktól mégis eltér. Ez az eltérés következik az orosz történelmi múltból, az orosz emberek mentalitásából, az orosz katonai gondolkodásból és az orosz katonai kultúrából.

A szovjet elrettentési politika fejlődésének kezdeti szakaszára a nukleáris képességek megteremtése volt jellemző. Ebben az időszakban megkezdődött a stratégiai légierő kialakítása, de más strukturális vagy stratégiai változás nem történt. Az 1960-as évektől a 70-es évek végéig tartó időszakban az imperialista és a szocialista pólus közötti háborúra készült a Szovjetunió, amelyet elméletük szerint alapvetően a nukleáris rakétacsapással vívták volna meg.

A nukleáris paritás elérése, a felhalmozott pusztítóképesség mennyisége rávilágított arra, hogy a nukleáris háború megnyerhetetlen, ugyanakkor teret adott a korlátozott nukleáris háború elméletének kidolgozására. Ezt követően az elrettentési politika elméleti fejlődésében teret kapott az eskaláció, de-eskaláció kérdése, amelynek keretén belül többlépcsős modell került kidolgozásra. Ebben az időszakban jelent meg explicit az elrettentés mint fogalom az orosz katonai gondolkodásban.

A 2000-es év már a stratégiai elrettentés fogalmának megjelenéséről, az aszimmetrikus kihívásokra adandó válaszokról szólt. Geraszimov új megközelítése kiszélesítette a háború aspektusait és a stratégiai elrettentés feladatrendszerét. Ez a folyamat a többdimenziós elrettentés elméletének megalkotásához vezetett.

A szövetségesi rendszer felhasználásával, az új, felforgató technológiák alkalmazásával napjainkra olyan egységes stratégiai rendszer került kialakításra, amely a hibrid eszközök tudatos használatát vetíti elő az államközi konfrontáció új formájaként.

A szovjet-orosz elrettentési politika elméletének fejlődése szakított a nyugati gondolkodók büntetés-megtagadás paradigmájával, és az elrettentést egy sokkal komplexebb irányból közelítette meg. Ez vezetett ahhoz, hogy bizonyos szempontból az orosz

⁸⁴ Kaushal, Dolzikova 2025.

⁸⁵ Trenyin 2024.

elrettentési politika meghaladta a nyugati elrettentéseméleteket, és új megoldásokat kínált a problémára. Ennek a komplex megközelítésnek a részeként a győzelem elméletének megfogalmazása sem egyezik a nyugati megközelítéssel, hiszen az orosz megközelítésben az nem feltétlenül az ellenség legyőzését, sokkal inkább a konfliktus kedvező feltételek melletti befejezését vagy az eszkaláció megakadályozását jelenti.

Az ukrán háború azonban ennek a komplex rendszernek a kudarcaként is értelmezhető, hiszen nem tudta megakadályozni sem a fegyveres konfliktus kitörését, sem Ukrajna masszív nyugati támogatását, sem a NATO határok keleti irányú kiterjesztését, gondoljunk csak a svéd és finn NATO-tagságra.

Ugyanakkor az orosz hadsereg napjainkban az ukrán háború veszteségeinek ellenére minden olyan eszközzel rendelkezik, amely a megfélemlítéstől a kalibrált károk okozásáig terjedő, egymással kohézióban lévő rendszerben képes az eszkaláció kezelésére. Az orosz hadsereg ennek megfelelően képes harcolni egy háborúban, és ezzel egy időben fejleszti elrettentő képességét. Ennek megfelelően Oroszország újragondolja a stratégiai elrettentéssel kapcsolatos megközelítését, és a jelenleginél sokkal aktívabb megközelítésen dolgozik. Ezt az új megközelítést támasztja alá az intenzív koalíciós stratégia, amely az orosz–kínai–indiai–iráni pillérre épül, és a jelenleginél nagyobb hangsúlyt fektet az ellenséges befolyásolás csökkentésére is. Ez az új megközelítés kihívást jelenthet a Nyugat számára, mert az orosz elrettentési politika megértése nélkül nem lesz képes a megfelelő válaszlépések kidolgozására.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- AAP-06. 2021. *NATO glossary of terms and definitions (English and French)*.
<https://www.collegesidekick.com/study-docs/5341783>. (Letöltés ideje: 2024. 12. 25.)
- Adamszkij, Dmitrij (Dima) 2023. *The Russian Way of Deterrence: Strategic Culture, Coercion, and War*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Adamszkiy, Dimitrij (Dima) 2010. *The Culture of Military Innovation: The Impact of Cultural Factors on the Revolution in Military Affairs in Russia, the US, and Israel*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Adamszky, Dmitry (Dima) 2019. *Russian Nuclear Orthodoxy: Religion, Politics, and Strategy*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Akimenko, Valeriy 2021. *Russia and Strategic Non-Nuclear Deterrence*. Chatham House.
<https://www.chathamhouse.org/2021/07/russia-and-strategic-non-nuclear-deterrence/russias-strategic-deterrence-concept>. (Letöltés ideje: 2025. 03. 10.)
- Åslund, Anders. 2009. *How Ukraine Became a Market Economy and Democracy*. New York: Columbia University Press / Peterson Institute for International Economics.
https://www.piie.com/publications/chapters_preview/4273/07iie4273.pdf. (Letöltés ideje: 2025. 10. 16.)
- Az Orosz Föderáció elnökének 2976. számú rendelete. 2014. Az Orosz Föderáció Katonai Doktrínája (Военная доктрина Российской Федерации) (утв. Президентом РФ 25.12.2014 N Пр-2976).
https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_172989/ (Letöltés ideje: 2025. 11. 14.)
- Az Orosz Föderáció elnökének 683. számú rendelete. 2015. Az Orosz Föderáció nemzetbiztonsági stratégiája. (Указ Президента Российской Федерации от 31. 12. 2015 г. № 683 О Стратегии национальной безопасности Российской Федерации) <http://www.kremlin.ru/acts/bank/40391>
 (Letöltés ideje: 2025. 11. 14.)
- Az Orosz Föderáció elnökének 706-os számú rendelete. 2000. Az Orosz Föderáció katonai doktrínájának jóváhagyásáról (Указ Президента РФ от 21 апреля 2000 г. N 706 “Об утверждении Военной доктрины Российской Федерации”) <https://base.garant.ru/181993/#ixzz4qOtoQe6>
 (Letöltés ideje: 2025. 10. 26.)

- Az Orosz Föderáció Elnökének 991. számú rendelete. 2024. Az Orosz Föderáció nukleáris elrettentés terén folytatott állami politikája alapelveinek jóváhagyásáról (Указ Президента Российской Федерации от 19.11.2024 № 991 “Об утверждении Основ государственной политики Российской Федерации в области ядерного сдерживания” <http://publication.pravo.gov.ru/document/0001202411190001> (Letöltés ideje: 2025. 10. 6.)
- Az Oroszországi Föderáció Védelmi Minisztériuma. é. n. „Stratégiai visszatartás.” <http://encyclopedia.mil.ru/encyclopedia/dictionary/details.htm?id=14206@morfDictionary>. (Letöltés ideje: 2025. 03. 22.)
- Bartos, A. A. 2021. Visszatartás és kényszerítés a hibrid háború stratégiájában. *Katonai gondolkodás* 9: 19–34. <https://cyberleninka.ru/article/n/sderzhivanie-i-prinuzhdenie-v-strategii-gibridnoy-voyny/viewer>. (Letöltés ideje: 2025. 04. 01.)
- Bruusgaard, Kristin Ven 2016. Russian Strategic Deterrence. *Survival*, 58 (4): 7–26. <https://www.almendron.com/tribuna/wp-content/uploads/2017/09/Russian-Strategic-Deterrence.pdf>. (Letöltés ideje: 2025.03.10.)
- Charap, Samuel 2020. *Moscow's Calibrated Coercion in Ukraine and Russian Strategic Culture*. <https://www.marshallcenter.org/en/publications/security-insights/moscows-calibrated-coercion-ukraine-and-russian-strategic-culture-0>. (Letöltés ideje: 2025. 11. 03.)
- Charap, Samuel 2020. *Strategic Sderzhivanie: Understanding Contemporary Russian Approaches to Deterrence*. <https://www.marshallcenter.org/en/publications/security-insights/strategic-sderzhivanie-understanding-contemporary-russian-approaches-deterrence-0>. (Letöltés ideje: 2025. 03. 10.)
- CIA 1973. *Soviet Nuclear Doctrine: Concept of Intercontinental and Theater War*. https://www.cia.gov/readingroom/docs/DOC_0000268107.pdf. (Letöltés ideje: 2025. 10. 15.)
- Cooley, Asya et al. 2023. *Evolution of Deterrent Thinking in USSR and Russia*. Oklahoma State University. https://nsiteam.com/social/wp-content/uploads/2025/01/2025-01-10-Evo-of-deterrent-thinking_for-distro2.pdf. (Letöltés ideje: 2025. 03. 25.)
- Düben, Björn A. 2023. Revising History and ‘Gathering the Russian Lands’. *LSE Public Policy Review*, 3 (1). <https://ppr.lse.ac.uk/articles/86/files/64fb1b1f1ac2f.pdf>. (Letöltés ideje: 2025. 10. 16.)
- Dullin, Sabine 2023. Imperialism Revealed in the War. *Cogito Research Magazine*. <https://www.sciencespo.fr/research/cogito/home/imperialism-revealed-in-the-war-russia-exposed/>. (Letöltés ideje: 2025. 10. 16.)
- Fischer, Ernst; Marek, Franz 1970. Mit mondott Lenin valójában a háborúról és békéről. http://adattar.vmmi.org/cikkek/9814/hid_1970_04_09.pdf (Letöltés ideje: 2025. 05. 01.)
- Freedman, Lawrence 2023. The Russo-Ukrainian War and the Durability of Deterrence. *Survival*. <https://www.iiss.org/globalassets/media-library—content—migration/files/publications—free-files/survival/2023/12/65-6-freedman.pdf>. (Letöltés ideje: 2025. 04. 01.)
- Geraszimov, Valerij 2013. A tudomány értéke az előrelátásban rejlik. (Ценность науки в предвидении) https://vpk.name/news/85159_cennost_nauki_v_predvidenii.html. (Letöltés ideje: 2025. 11. 15.)
- Horovitz, Liviú; Wachs, Lydia 2024. Russian Nuclear Weapons in Belarus? Motivations and Consequences. *The Washington Quarterly*, 47 (3): 103–129. <https://doi.org/10.1080/0163660X.2024.2398952>. (Letöltés ideje: 2025. 10. 23.)
- Huntington, Samuel P. 1983. Conventional Deterrence and Conventional Retaliation in Europe. In: Keith A. Dunn, William O. Staudenmayer (eds.): *Military Strategy in Transition. Defense and Deterrence in the 1980s*. 15–41. University of Virginia. <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=uva.x000871406&seq=29>. (Letöltés ideje: 2024. 08. 01.)
- Kulhánék, Jakub 2016. Putin's Foreign Policy and the Founding of the NATO–Russia Council. *Central European Journal of International and Security Studies*, 2016, no. 2: 136–153. <https://www.amo.cz/wp-content/uploads/2016/02/Central-European-Journal-of-International-and-Security-Studies.pdf>. (Letöltés ideje: 2025. 10. 16.)
- Jórárt Krisztián 2017. Az orosz haderőreform értékelése I. Megkésetttség, átfogó reform. *Nemzet és Biztonság*, 2017, no. 2: 43–53. https://www.nemzetesbiztonsag.hu/cikkek/neb2017-02-04_joart_k_-az-orosz-haderoreform-ertekelese-i-megkesettseg-atfogo-reform.pdf. (Letöltés ideje: 2025. 03. 01.)
- Kereszty András (szerk.) 1997. *Tények Könyve: NATO*. Budapest: Greger-Delacroix Kiadó. <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/TenyekKonyve-tenyek-konyve-1/nato-16647/natovarsoi-szerzodes-parhuzamos-tortenet-17605/parhuzamos-tortenet-ii-1765F/>. (Letöltés ideje: 2025. 10. 15.)

- Kleszcz, Sławomir 2002. Russia's New Nuclear Doctrine: Russian Policy of Deterrence. *Defence Science Review*, no. 15:
https://www.researchgate.net/publication/369001302_Russia's_new_nuclear_doctrine_Russian_policy_of_deterrence. (Letöltés ideje: 2025. 03. 30.)
- Kofman, Michael; Fink, Anya; Edmonds, Jeffrey 2020. *Russian Strategy for Escalation Management: Evolution of Key Concepts*. CNA Research Memorandum. Arlington, VA: CNA.
<https://www.cna.org/reports/2020/04/DRM-2019-U-022455-1Rev.pdf>. (Letöltés ideje: 2025. 02. 13.)
- Kofman, Michael; Fink, Anya Loukianova 2022. Escalation Management and Nuclear Employment in Russian Military Strategy. *War on the Rocks*, 2022. szeptember.
<https://warontherocks.com/2022/09/escalation-management-and-nuclear-employment-in-russian-military-strategy-2/>. (Letöltés ideje: 2025. 03. 31.)
- Kruglov, V. V.; Sosnovszkij, M. E. 1997. A nem stratégiai nukleáris eszközök szerepe a nukleáris elrettentésben. *Voennaja Mysl*, 6: 11–14.
Eredeti cím: „О роли нестратегических ядерных средств в ядерном сдерживании.”
<https://www.militaryarticle.vibrokatok.by/voennaya-mysl/1997-vm/9662-o-rol-i-nestragicheskikh-jadernyh-sredstv-v>. (Letöltés ideje: 2025. 12. 20.)
- Kubicek, Paul 1999. Russian Foreign Policy and the West. *Political Science Quarterly*, 114 (4): 547–568.
https://dl1.cuni.cz/pluginfile.php/612343/mod_resource/content/0/10_Kubicek_Russian%20Foreign%20Policy%20and%20the%20West.pdf. (Letöltés ideje: 2025. 10. 16.)
- Kuzio, Taras 2022. Why Russia Invaded Ukraine. *Horizons*, 2022 nyár, 21. sz.
<https://www.cirsd.org/files/000/000/009/83/07c4011b79675bf82057e13d0f8669ff60d67441.pdf>. (Letöltés ideje: 2025. 10. 16.)
- Kvaratskhelia, Mariam 2025. The New York-for-Paris Dilemma Isn't Solved by a European Nuclear Arsenal. *Geopolitical Monitor*, 2025.
<https://www.geopoliticalmonitor.com/the-new-york-for-paris-dilemma-isnt-solved-by-a-european-nuclear-arsenal/>. (Letöltés ideje: 2025. 10. 25.)
- Levshin, V. I.; Nedelin A. V.; Sosnovszkij, M. E. 1999. A nukleáris fegyverek alkalmazásáról a katonai műveletek eskalációjának csökkentése érdekében. *Voennaya Mysl*, 1999/3. 34–37.
Eredeti cím: „О применении ядерного оружия для деэскалации военных действий.”
<https://www.militaryarticle.vibrokatok.by/voennaya-mysl/1999-vm/9724-o-primenenii-jadernogo-oruzhija-dlja-dejeskalacii>. (Letöltés ideje: 2025. 12. 20.)
- Maitre, Emmanuelle 2021. Nuclear Deterrence in Europe: Points of Convergences, Singularities and Prospects for Cooperation. *Recherches & Documents*, no. 04/2021.
Paris: Fondation pour la Recherche Stratégique, 2021.
<https://ww2.frstrategie.org/sites/default/files/documents/publications/recherches-et-documents/2021/042021.pdf>. (Letöltés ideje: 2025. 10. 25.)
- Matvicsuk, Vjacseszlav V., Alekszandr L. Hryapin 2010. A stratégiai visszatartó erő rendszere az új körülmények között. *Voennaja Mysl* (Военная мысль) 2010/1. 11–17.
Eredeti cím: „Система стратегического сдерживания в новых условиях.”
<https://www.militaryarticle.vibrokatok.by/voennaya-mysl/2010-vm/10341-sistema-strategicheskogo-sderzhivaniija-v-novyh>. (Letöltés ideje: 2025. 10. 25.)
- McDermott, Roger 2020. Russian Armed Forces Test Multi-Domain Operations. *Eurasia Daily Monitor*, 2020. szeptember 9.
<https://jamestown.org/program/russian-armed-forces-test-multi-domain-operations/>. (Letöltés ideje: 2025. 10. 16.)
- Michta, Andrew A. 2025. The Real Reason Russia Invaded Ukraine (Hint: It's Not NATO Expansion). *Atlantic Council – New Atlanticist*, 2025.
<https://www.atlanticcouncil.org/blogs/new-atlanticist/the-real-reason-russia-invaded-ukraine-hint-its-not-nato-expansion/>. (Letöltés ideje: 2025. 10. 16.)
- NATO Collective Defence and Article 5. 2023.
<https://www.nato.int/en/what-we-do/introduction-to-nato/collective-defence-and-article-5>. (Letöltés ideje: 2025. 03. 25.)
- North Atlantic Council 1991. *The Alliance's New Strategic Concept* 1991.
<https://www.nato.int/en/about-us/official-texts-and-resources/official-texts/1991/11/08/the-alliances-new-strategic-concept-1991>. (Letöltés ideje: 2025. 03. 25.)

- Office of the Secretary of Defense Historical Office 1973. *National Security Strategy of Realistic Deterrence: Secretary of Defense Melvin R. Laird's Annual Defense Department Report, FY 1973*. Washington, DC: U.S. Department of Defense.
https://history.defense.gov/Portals/70/Documents/annual_reports/1973_DoD_AR.pdf. (Letöltés ideje: 2025. 10. 14.)
- Oroszországi Föderáció 1997. *Az Orosz Föderáció nemzetbiztonsági koncepciója* [Oroszország Nemzetbiztonsági Stratégiája]. 1997.
<https://www.armscontrol.ru/start/rus/docs/snconold.htm>. (Letöltés ideje: 2025. 10. 16.)
- Pribusz Katalin 2000. *Úrkatatás az interneten*. Szakdolgozat. Szegedi Tudományegyetem, Kísérleti Fizika Tanszék, 2000.
<https://www.mek.oszk.hu/00500/00563/00563.pdf>. (Letöltés ideje: 2025. 10. 14.)
- Roth, Andrew 2021. Russia Issues List of Demands It Says Must Be Met to Lower Tensions in Europe. *The Guardian*, 2021. december 17.
<https://www.theguardian.com/world/2021/dec/17/russia-issues-list-demands-tensions-europe-ukraine-nato>. (Letöltés ideje: 2025. 10. 16.)
- Sándor Tamás 2025. Az elrettentés 70 éve a hidegháború kezdetétől napjainkig. *Honvédségi Szemle*, 153 (1): 3–19. <https://veritasintezet.hu/storage/files/158185PB.pdf>. (Letöltés ideje: 2025. 03. 29.)
- Sidharth, Kaushal; Cranny-Evans, Sam 2022. *Russia's Nonstrategic Nuclear Weapons and Its Views of Limited Nuclear War*. London: *Royal United Services Institute for Defence and Security Studies*, 2022.
<https://www.rusi.org/explore-our-research/publications/commentary/russias-nonstrategic-nuclear-weapons-and-its-views-limited-nuclear-war>. (Letöltés ideje: 2025. 04. 01.)
- Sidharth, Kaushal; Dolzikova, Dary 2025. *The Evolution of Russian Nuclear Doctrine*. RUSI Occasional Papers. London: *Royal United Services Institute for Defence and Security Studies*, 2025. augusztus 12.
<https://www.rusi.org/explore-our-research/publications/occasional-papers/evolution-russian-nuclear-doctrine>. (Letöltés ideje: 2025. 10. 25.)
- Snyder, Glenn H. 1960. Deterrence and Power. *The Journal of Conflict Resolution*, 4 (2): 163–178.
<https://robertsmcnamaracom.wordpress.com/wp-content/uploads/2017/04/snyder-1960-deterrence-and-power-c.pdf>. (Letöltés ideje: 2024. 08. 10.)
- Sokolovszkij, V. D. 1971. *Military Strategy*. 3rd ed. Translation, analysis, and commentary by Scott F. Harriet. Menlo Park, CA: Stanford Research Institute.
<https://apps.dtic.mil/sti/tr/pdf/AD0742654.pdf>. (Letöltés ideje: 2025. 03. 30.)
- Stuart, Douglas T. 1991. *Can NATO Transcend Its European Borders? NATO Out-of-Area Disputes*. Carlisle, PA: Strategic Studies Institute.
<https://apps.dtic.mil/sti/tr/pdf/ADA233530.pdf>. (Letöltés ideje: 2025. 03. 25.)
- Thielmann, Greg 2011. The Missile Gap Myth and Its Progeny. *Arms Control Association*, 2011.
<https://www.armscontrol.org/act/2011-05/missile-gap-myth-and-its-progeny>. (Letöltés ideje: 2025. 10. 14.)
- Trenyin, Dimitrij 2024. Stratégiai elrettentés: Új kontúrok – Nukleáris megfélemlítés és más módszerek a béke megőrzésére. *Oroszország a globális ügyekben* 22, no. 4. 74–86. „Стратегическое сдерживание: новые контуры. Ядерное устрашение и другие способы сохранения мира.”
<https://globalaffairs.ru/articles/sderzhivanie-trenin/>. (Letöltés ideje: 2025. 10. 15.)
- arner III, Edward L. 1989. *Soviet Concept and Capabilities for Limited Nuclear War: What We Know and How We Know It*. Santa Monica, CA: RAND Corporation.
<https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/notes/2007/N2769.pdf>. (Letöltés ideje: 2023. 03. 30.)
- Williams, Heather et al. 2025. *Deter and Divide: Russia's Nuclear Rhetoric and Escalation Risks in Ukraine*. Washington, DC: Center for Strategic and International Studies.
<https://features.csis.org/deter-and-divide-russia-nuclear-rhetoric/#group-section-Phase-2-raISq9ldg7>. (Letöltés ideje: 2025. 04. 01.)
- Zaharov, M. 1969. The Possible Nature of Modern Wars and the Task of the Branches of the Armed Forces. *Military Thought (USSR): Intelligence Information Report*. Washington, DC.
https://www.cia.gov/readingroom/docs/DOC_0001199076.pdf. (Letöltés ideje: 2025. 03. 30.)
- Zaloga, Steven J. 2002. *The Kremlin's Nuclear Sword: The Rise and Fall of Russia's Strategic Nuclear Forces, 1945–2000*. Washington, DC: Smithsonian Institution Press.

Szabó Sándor[✧], Nagy Levente István[✦]

A hatásalapú művelettervező gyakorlatok adaptációs lehetőségei a törzsek felkészítésének rendszerében

DOI 10.17047/HADTUD.2025.35.4.65

A katonai műveletek tervezésére irányuló gyakorlatok a törzsszolgálatra történő felkészítés egyik sarokkövét képezik. Az ilyen jellegű törzsvezetési gyakorlatok pragmatikus tanulási folyamatot biztosítanak, mivel valós műveleti környezetet szimulálnak, kihívás elé állítva ezáltal a törzstiszteket, hogy komplex geopolitikai és hadműveleti megfontolások között navigálva műveleti terveket dolgozzanak ki. A hatásalapú művelettervező gyakorlat egyik elsődleges előnye a törzsszolgálati felkészítésben az, hogy képes elősegíteni a résztvevők kritikai gondolkodását. A komplex szcenárió és incidensek által generált kontextus arra kényszeríti a törzsállományt, hogy a komfortzónán kívüli tanulási folyamatokon keresztül elemezzék az információkat, értékeljék a lehetőségeket és stratégiai terveket fogalmazzanak meg. A gyakorlati alkalmazás és a visszajelzési mechanizmusok révén a résztvevők megtanulják felmérni a kockázatokat, prognosztizálni a kihívásokat és innovatív megoldásokat kidolgozni a megfogalmazott kiképzési célkitűzések elérése érdekében.

KULCSSZAVAK: törzsszolgálati felkészítés, hatásalapú művelettervezés, törzsvezetési gyakorlat

Adaptation Possibilities of Effects-Based Operational Planning Exercises within the System of Military Staff Training

Military Operations Planning Exercises are one of the cornerstones of military staff preparation – these types of command post exercises provide a hands-on and unique learning environment as they simulate real operational environments, challenge staff members to develop operational plans while navigating among complex geopolitical and operational considerations. One of the

✧ Nemzeti Közsolgálati Egyetem Hadtudományi és Honvédtisztképző Kar, adjunktus – Ludovika National University of Public Service, Faculty of Military Science and Officer Training, assistant professor; szabo.sandor@uni-nke.hu; <https://orcid.org/0000-0002-4991-4378>

✦ Nemzeti Közsolgálati Egyetem, Hadtudományi Doktori Iskola, doktorandusz – Ludovika National University of Public Service, Doctoral Programme in Military Sciences, PhD Student; nagy.levente@mil.hu; <https://orcid.org/0009-0006-8795-0122>

primary benefits of an effects-based operations planning exercise in military staff education is its ability to foster critical thinking in participants. The context generated by complex scenarios and incidents forces students to analyse information, evaluate options, and formulate strategic plans through learning processes outside of their comfort zone. Through practical application and feedback mechanisms, participants will learn to assess risks, forecast challenges, and develop innovative solutions to achieve the training objectives formulated.

KEYWORDS: military staff preparation, effect-based operational planning, command post exercise

Bevezetés

A katonai felsővezetés részéről jogos igényként fogalmazódik meg, hogy a katonai képzési eljárásrendek kapcsán, integrált módon jelenjen meg a hadművelleti és hadászati törzseken belül a művelettervezés rendszerének oktatása és gyakorlati foglalkozáson keresztül történő implementálása, hangsúlyozva a kritikai gondolkodás, a vezetői készségek és az adaptivitás fejlesztését a katonai törzseken belül. Az adaptív tervezés annak képességét jelenti, hogy a tervező állomány és a parancsnokok a művelleti környezetben bekövetkező változásokra reagálva alternatívákat dolgozzanak ki. E változások magukban foglalhatják a politikai iránymutatás vagy a célkitűzések módosulását, a rendelkezésre álló erőforrások és erők változását, a fenyegetettségi értékelések felülvizsgálatát, valamint az alkalmazási készenlét és a katonai jelenlét korrekcióját.¹ A hatáslapú tervezésre épülő gyakorlatok kapcsán a szcenáriók és incidenslisták hatékonyan alkalmazhatók az aktuális biztonsági környezetorientált kontextus kialakítására, kihívás elé állítva a résztvevőket, hogy elemezzék, tervezzék és vezessék le a műveleteket, elősegítve így a komplex stratégiai gondolkodási készségek kialakítását. További kulcs tényező az interdiszciplináris megközelítés beépítése a törzsszolgálati felkészítésbe, arra ösztönözve ezáltal a képzésben részt vevő állományt, hogy felismerjék a csapatmunkában és a kommunikációban rejlő értékeket. A szindikátusi közös elemző, értékelő feladatok és csoportos projektek útján a törzsgyakorlat képes leképezni a hadművelleti szintű tervezés együttműködési jellegét, felkészítve a törzstiszteket ezen irányú kihívásokra. A képzésbe integrált gyakorlaton keresztül a súlypontelemzés módszertana is hatékonyan elsajátítható, mivel a törzs olyan kiélezett szituációk elé van állítva, amelyek kapcsán a meghozott döntések következményeit és lehetséges válaszlépések hatásait vizsgálja, prognosztizációs készséget kialakítva ezáltal.²

A katonai műveletek gyakran dinamikus és kiszámíthatatlan környezetben zajlanak, a reziliencia, az alkalmazkodóképesség és a rugalmas analitikai gondolkodás elsajátítása a törzsszolgálat területén felkészíti a beosztott állományt az előre nem látható kihívások leküzdésére. A hadijáték alapú képzés, a dinamikus szimulált művelleti környezet és a realisztikus gyakorlat együttesen segíthetnek a gyakorló állománynak abban, hogy gyorsan és hatékonyan tudják módosítani terveiket, tükrözve a művelleti tervezéshez szükséges alkalmazkodóképességet.³ A művelettervezés nagymértékben

1 JP 5-0 2020, I-7.

2 Ált/216. 2015, VI-55.

3 Nagy 2023, 61.

támaszkodik a hatékony vezetésre, így a törzsszolgálati felkészítés fokozhatja a vezetői kompetenciák fejlesztését azáltal, hogy előtérbe helyezi a tervező- és szervező-készség, problémamegoldás orientált gondolkodás, illetve az információ- és tudásmenedzsment tulajdonságait. A törzsvezetési gyakorlatok célzottan teremtik meg a művelettervezésből fakadó parancsnoki felelősség kihívásait, elősegítve a magabiztos és kompetens katonai vezetők és törzsállomány fejlődését.

A katonai döntéshozatal elveinek a törzsszolgálati felkészítési rendszerbe történő adaptálása holisztikus megközelítést kíván a hadművelleti és hadászati szintű katonai törzsek felkészítése kapcsán. A stratégiai és összhaderőnemi gondolkodás, az interdiszciplináris együttműködés, a kockázatértékelés és az alkalmazkodóképesség beépítésével olyan törzsbeosztások ellátására alkalmas tisztii állomány bocsátható ki, akik a képzés befejeztével felkészültek a modern hadviselés összetett és változó kihívásaira.⁴ Ez az integráció biztosítja, hogy a törzsszolgálati felkészítés ne csak elméleti ismereteket közvetítsen, hanem a katonai műveletek dinamikus és folyamatosan változó környezetében a sikerhez elengedhetetlen gyakorlati készségeket is fejlessze.

A törzsvezetési gyakorlatok koncepcionális háttere

A törzsvezetési gyakorlat során több egyidejű célkitűzés kielégítése válik szükségessé, amelyek a gyakorlat tervezésének keretrendszerét, illetve a gyakorlattal szemben támasztott vezetői elvárásokat fogalmazzák meg, így a gyakorlatra irányuló célkitűzések a következőképpen írhatók le:

- a gyakorlatot előzze meg egy hatásalapú művelettervezésre irányuló elméleti felkészítés;
- a komplex művelleti környezet kialakítása, a kidolgozott szcenárió igazodjon az aktuális országvédelmi feladatokhoz;
- biztosítsa a gyakorló és az alájátszók közötti interakciót, amelynek folyamatos fenntartása incidenslista alkalmazásával valósuljon meg;
- a gyakorlat alapja a képzési célkitűzéseknek megfelelően kerüljön kialakításra;
- a gyakorlatot követően a művelettervezési tevékenység teljes vertikumát átfogó vezetői értékeléssel záruljon.

Az elméleti felkészítést és törzsgyakorlat levezetést 5-5 összefüggő kiképzési nap keretében célszerű tervezni, amely felöli a hatályos Törzsszolgálati Szabályzat II. kötetét, valamint a NATO Comprehensive Operations Planning Directive (a továbbiakban: COPD) művelettervezési eljárásrendjére vonatkozó elméleti és gyakorlati háttér feldolgozását. A hatásalapú művelettervezési eljárásrendre irányuló 5 elméleti kiképzési napot (28 óra foglalkozás) az alábbiak szerint javasolt levezetni:

4 Fazekas 2023, 69.

<i>Oktatási nap</i>	<i>Tanórák száma</i>	<i>Oktatási tematika</i>
1.	6	NATO Válságkezelési Rendszere, komponensszintű parancsnokságok katonai döntéshozatali eljárásrendje
2.	6	COPD 1. fázis – Helyzetismeret kialakítás és COPD / 2. fázis – Stratégiai környezet hadműveleti értékelése és lehetőségelemzés
3.	6	COPD 3. fázis – Helyzetértékelés (3/A küldetéselemzés)
4.	6	COPD 3. fázis – Helyzetértékelés (3/B. fázis: cselekvési változatok kidolgozása) / Hadijáték
5.	4	COPD 4. Hadműveleti műveletterv kidolgozás / 5. Terv aktiválás / végrehajtáselemzés / 6. Átmenet / Kivonás, számonkérés

1. sz. ábra.

A hatásalapú művelettervezési eljárásrend oktatási tematikája

(A szerzők által szerkesztett)

A törzsgyakorlat végrehajtása 5 összefüggő oktatási napot (28 óra foglalkozás) ölel fel, amely az alábbi tematikát követve valósul meg:

<i>Oktatási nap</i>	<i>Tanórák száma</i>	<i>Gyakorlati feladatok</i>
1.	6	STARTEX⁵ és 1. Helyzetismeret kialakítás STARTEX helyzetbeállítás és szcenárió ismertetés, SOSA ⁶ analízis, konfliktusfa elemzés, SWOT ⁷ analízis, csoportjelentés
2.	6	2. Stratégiai környezet hadműveleti értékelése és lehetőségelemzés 3. helyzetértékelés 3/A küldetéselemzés A parancsnok kritikus információigényének meghatározása, tényezőelemzés – faktor analízis, hadműveleti kockázattertelés, súlypont elemzés – ellenség / saját, műveleti architektúra kialakítás, küldetéselemző jelentés, csoportjelentés
3.	6	3/B. fázis: cselekvési változatok kidolgozása A cselekvési változatok kidolgozása, tervezési útmutató összeállítása, csoportjelentés
4.	6	3/B. fázis: cselekvési változatok kidolgozása Hadijáték, cselekvési változatok összehasonlítása, illetve kiválasztása, csoportjelentés
5.	4	4-5-6. fázisok: 4. Hadműveleti Műveletterv kidolgozás / 5. Terv aktiválás / végrehajtáselemzés / 6. Átmenet / Kivonás Műveletterv kidolgozás; műveleti parancs kiadás, csoportjelentés, vezetői értékelés

2. sz. ábra.

A törzsgyakorlat levezetésének rendje

(A szerzők által szerkesztett)

A fent meghatározott óraszámok abból a feltételezésből adódnak, hogy a gyakorló állomány ismeri és előzetesen már gyakorolta a harcászati szintű döntéshozatalt, egységes fogalomkészlettel rendelkezik a katonai tevékenységekről. Az elméleti oktatásra és a törzsgyakorlatra történő kiképzői/oktatói felkészülés során kiemelt figyelmet kell fordítani a gyakorló állomány összetételére, mivel olyan előadások és gyakorlati feladatok kidolgozására van szükség, amely széles spektrumban képes a heterogén szakmai háttérrel rendelkező törzsállományt megszólítani és kihívás elé állítani.

A gyakorlat levezetésének sajátossági, a vonatkozó háttérokomány-rendszer

A gyakorlat során javasolt a résztvevőket két tervező csoportba szervezni, annak érdekében, hogy egy folyamatos kompetitív légkört fenntartva a gyakorlat utolsó szakaszának fő produktumként két különböző cselekvési változat születhessen meg, amelyeket célszerű a hadijáték alkalmával ütköztetni, összehasonlítani. A gyakorlat levezetése során kiemelt cél, hogy a katonai törzs állománya folyamatos interakciót tartson fent az alájátszó állománnyal, mivel mind a hadműveleti szintű célok, mind a stratégiai célkitűzések elérése folyamatos koordinációt feltételez az előjárói tervező törzsszel, illetve a katonai válaszlehetőségek megfogalmazásához elengedhetetlen a komponens szintű parancsnokságok bevonása is.

A gyakorlat levezetés kapcsán a műveleti környezetre jellemző komplexitást a scenárió biztosítja. A gyakorlók ebbe a kontextusba helyezve olyan kihívással szembesülnek, ami különböző analitikai módszerek alkalmazását követeli meg a részükről annak érdekében, hogy a műveleti szereplők közötti kapcsolatiháló, valamint a műveleti környezetre jellemző politikai és társadalmi dinamikák tervezőtörzsön belüli együttes értelmezése meg tudjon valósulni. A scenárió kialakításával szemben támasztott követelmények:

- képes realizisztikus műveleti környezet megteremtésére;
- magában hordozza a közép-európai regionális, jelen biztonság és védelempolitikai kihívások jegyeit;
- hatékonyan leképezi a NATO 360°-os megközelítés koncepcióban rejlő perspektívákat.

-
- 5 A STARTEX (Start of the Exercise) a gyakorlat kezdő időpontját jelöli, amikor a szimulált műveleti környezetben a műveletvezetési és döntéshozatali folyamatok megindulnak. A STARTEX célja a gyakorló- és a gyakorlatvezető állomány számára a gyakorlat megkezdéséhez szükséges feltételek és kapcsolódó dokumentumok átfogó ismertetése, valamint a katonai művelet kiinduló állapotának rögzítése.
 - 6 A System of Systems Analysis (SoSA) olyan elemzési megközelítés, amely egymással kölcsönhatásban álló, önállóan is működő rendszerek együttes viselkedését és teljesítményét vizsgálja. Célja annak feltárása, hogy az egyes alrendszerek közötti kapcsolatok miként eredményeznek új, emergens képességeket vagy kockázatokat a teljes rendszer szintjén.
 - 7 A SWOT-elemzés (Strengths, Weaknesses, Opportunities, Threats) egy elemzési módszer, amely egy szervezet vagy entitás belső erősségeit és gyengeségeit, valamint külső lehetőségeit és fenyegetéseit rendszerezetten vizsgálja. Célja a megalapozott katonai döntéshozatal támogatása az erőforrások és a környezeti tényezők összehangolt értékelésével.

Mindezeket figyelembe véve javasolt a NATO által kialakított OCCASUS⁸ konzerv scenárió használata, amely egy olyan szintetikus geostratégiai helyzetet feltételez, ahol egy fiktív entitás jelentős katonai kihívást teremt Magyarország számára, mindezt olyan részleteséggel, hogy összhaderőnemi műveletekkel szemben támasztott igényeket is maradéktalanul képes kielégíteni.

A tervezőtörzsen belüli analitikai folyamatok és a műveleti környezet hadászati és hadműveleti szintű értelmezésének elősegítése érdekében Stratégiai Helyzetértékelés, Katonai Válaszlehetőségek és Stratégiai Tervezési Útmutató kerül a gyakorló állomány részére kiadásra.

A kiképzési célkitűzés a gyakorlat egyik legfontosabb attribútumának tekinthető, hiszen segítségével a műveleti képességterület kialakítása, szinten tartása válik lehetővé. A scenárió komplexitásánál fogva képes biztosítani a gyakorló állomány kiképzési környezetének kialakítását, a katonai szervezet műveleti képességeinek megteremtését, illetve fenntartását, amelyhez egzakt módon meghatározott feltételrendszer és végrehajtási követelmények, kritériumok tartoznak.⁹ Determinálja a törzs által végrehajtandó sajátos eljárásrendeket, amelyeket a gyakorlat során begyakoroltatásra, illetve mérésre kerülnek. A gyakorlat kapcsán megfogalmazott kiképzési célkitűzések a következők:

- a helyzettudatosság kialakítása;
- stratégiai/hadműveleti szintű műveletek tervezése a COPD eljárásban foglaltak szerint;
- a műveleti környezet folyamatos értékelése;
- hadműveleti elgondolás és Műveletterv kidolgozása;
- együttműködés magasabb és alacsonyabb vezetési szinteken lévő tervező törzsekkel;
- tudásmenedzsment és információkezelési rendszer fenntartása;
- a közös műveleti helyzetkép fenntartása;
- a parancsnok döntéshozatali folyamatának támogatása.

A gyakorlathoz kötött interakció alapjául az incidens lista szolgál, ami a művelettervezői tevékenységre katalizátorként hatva, a kiképzési célkitűzés elérésének irányába tereli a tervezőtörzs gondolkodását. A listában megfogalmazott incidensek alapját a kiképzési célkitűzések jelentik, így a kollektív műveleti képesség kialakítása a tervezési eljárásrend teljes vertikumában kontrolált módon történik.¹⁰ A gyakorlat folyamatos oktatói támogatás mellett valósul meg, lehetővé téve így a felmerült tervezői hiányosságok azonnali pótlását, az esetlegesen helytelenül meghozott parancsnoki döntések korrigálását.

⁸ A NATO OCCASUS egy összetett, fiktív geopolitikai környezetet modellező scenárió, amelyet a NATO a nagyláthatóságú, validációs gyakorlatainak támogatására fejlesztett ki. A forgatókönyv alapján egy ellenséges koalíció hajt végre agresszív, hibrid és konvencionális műveleteket a NATO ellen, ahol a cél a szövetséges erők interoperabilitásának, reagálóképességének és döntéshozatali eljárásrendjének gyakoroltatása, tesztelése.

⁹ Szabó 2022, 79.

¹⁰ NATO BI-SC 075-003 2023, A-2-12.

Összefoglalás

A modern hadviselés komplexitása miatt a művelettervezés beépítése a hadművelleti és hadászati szintű katonai törzsek képzési rendszerbe prioritást kell, hogy élvezzen. A törzsvezetési gyakorlat a művelleti környezetspecifikus szcenárion keresztül, az incidensek bejátszásának segítségével a törzstiszteket és a parancsnokokat olyan készségekkel, ismeretekkel és vezetői szemlélettel ruházza fel, amelyek a különböző vezetési szinteken elengedhetetlenül szükségesek a katonai műveletek hatékony megtervezéséhez és végrehajtásához. Az együttműködés, a kritikus gondolkodás és az alkalmazkodóképesség hangsúlyozásával a munkacsoportfeladatok biztosítják, hogy a törzsállomány a későbbi feladatai ellátása során képes legyen összehangolni erőfeszítéseit, hatékonyan kihasználni a rendelkezésre álló erőforrásokat, és gyorsan reagálni a harctéren jelentkező dinamikus kihívásokra. A képzésbe integrált gyakorlat elősegíti a folyamatos tanulás és fejlesztés kultúráját, lehetővé téve a résztvevők számára, hogy finomítsák döntéshozatali képességüket és integrálják az új eljárásrendeket a személyes kompetenciák fejlesztése érdekében.

A gyakorlat döntő szerepet játszik a gyakorló állomány döntéshozatali készségeinek fejlesztésében is, amely kompetencia létfontosságú a komplex hadszíntéri környezetben történő hatékony vezetéshez. A résztvevők feladata, hogy korlátozott információk, egymással versengő prioritások és változó körülmények alapján időben és megalapozottan hozzanak döntéseket. Azáltal, hogy a törzs életszerű helyzetekkel szembesül, és egyből visszacsatolást kap az kiképző/oktatói állományon keresztül a döntéseik következményeiről, megtanulják a művelleti prioritások felállítását, az erőforrások allokálását és a kockázatok hatékony csökkentését. Ez a tapasztalati úton történő vezetői készségfejlesztés növeli a döntéshozatali képességbe vetett bizalmat, és felvértezi a törzs állományát azokkal a kompetenciákkal, amelyek ahhoz szükségesek, hogy művelleti környezetben magabiztos parancsnoki döntések szülessenek. A gyakorlat levezetése során a gyakorló állomány együttműködik a művelettervezési folyamat teljes spektrumában, különböző vezetői és törzs szerepköröket gyakorolnak és ezáltal csiszolják a hatékony kommunikációra, a feladatok delegálására és a döntéshozatalra irányuló képességeiket. A társaktól kapott visszajelzések és az oktatók által vezetett reflektív teljesítményelemzések révén a résztvevők alaposabban megismerhetik saját vezetői stílusukat, erősségeiket és a fejlesztendő területeket. Ez a tapasztalati tanulási folyamat elősegíti a kompetens és rugalmas vezetők és beosztott állomány összhangjának kialakulását, olyan parancsnokokat formálva ezáltal, akik képesek átvezetni a katonai törzset a nehézségeken és kihívásokkal teli környezetben is sikerre vinni a küldetést.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Ált/216. A MH Törzsszolgálati Szabályzata II. rész. 2015. Budapest: A Magyar Honvédség kiadványa.
- United States Government US Army: Joint Publication JP 5-0 Joint Planning December 2020.
ISBN: 9798592075216
https://www.esd.whs.mil/Portals/54/Documents/FOID/Reading%20Room/Joint_Staff/18-F-1152_JP_5-0_Joint_Planning_2020.pdf (Letöltés ideje: 2025. október 24.)
- Fazekas Ferenc 2023. Az átfogó hadijáték: A hatások játszma. *Honvédségi Szemle*, 151 (2): 65–72.
https://real-j.mtak.hu/24737/7/HSZ_2023_2.pdf (Letöltés ideje: 2025. október 24.)
<https://doi.org/10.35926/HSZ.2023.2.6>
- Nagy Levente István 2023. Hadijátékok a manőverzáslóalj-törzsek felkészítésében, avagy mit gondolnak a törzsekben szolgálók. *Honvédségi Szemle*, 151 (2): 55–64.
https://real-j.mtak.hu/24737/7/HSZ_2023_2.pdf (Letöltés ideje: 2025. október 24.)
<https://doi.org/10.35926/HSZ.2023.2.5>
- NATO: NATO BI-SC 075-003 Collective Training and Exercise Directive, 2023.
- Szabó Sándor 2022. A gyakorlattervezés szerepe a NATO-reagálóműveletekre való felkészüléstükreben. *Hadmérnök*, 17 (2): 71–83.
<https://folyoirat.ludovika.hu/index.php/hadmernok/article/view/5948/5046>
(Letöltés ideje: 2025. október 24.)
<https://doi.org/10.32567/hm.2022.2.5>

Négyesi Lajos[✧]

Két évtized Zrínyi-Újvár helyszíni kutatásában (2005–2025)

DOI 10.17047/HADTUD.2025.35.4.73

A Zrínyi Miklós (1620–1664) által 1661-ben épített, 1664-ben a török ostrom áldozatául esett és fölrobbantott Zrínyi-Újvár helyszíni kutatása 2005-ben kezdődött a HM Hadtörténeti Intézet, a Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem, a somogyi és a zalai múzeumok munkatársainak közreműködésével. A tanulmány az elmúlt 20 év kutatástörténetét, eredményeit mutatja be. A hadszíntérkutatás módszereivel és eszközeivel (fémkereső, talajellenállás mérő, magnetométer, talajradar és lézeres távolságmérő: LIDAR stb.) felszínre hozott sok-sok ólom puskagolyó, ágyúgolyó és bombarepeszek, a várudvar, a várkút és a sarkantyú bástya régészeti feltárása felrajzolta Zrínyi-Újvárat a magyar történelem és régészet tablójára. Az itt kipróbált nem romboló vizsgálati módszereket napjainkban már sikerrel alkalmazzák más várak és török kori összecsapás helyszíneinél. Zrínyi-Újvár két évtizede folyó kutatása ezért joggal nevezhető sikertörténetnek.

KULCSSZAVAK: Zrínyi Miklós életműve, Zrínyi-Újvár építése, magyarországi török elleni harcok, hadszíntérkutatás, régészeti feltárás

Two Decades of On-Site Research of Zrínyi-Újvár (2005–2025)

The on-site research at Zrínyi-Újvár began in 2005 in the framework of partnership of the Institute of Military History of the Ministry of Defence, Zrínyi Miklós National Defence University, and the museums of Somogy and Zala counties. The study presents the research history and results of the past 20 years. The many lead rifle bullets, cannonballs and bomb fragments brought to the surface with the methods and tools of battlefield research (metal detectors, soil resistivity meters, magnetometers, ground radar and Light Detection and Ranging devices (LIDAR, etc.), the archaeological excavation of the castle courtyard, the castle well and the spur bastion have placed Zrínyi-Újvár onto the map of Hungarian history and archaeology. The non-destructive examination methods tested there are now successfully applied to other castles and sites of Turkish-era clashes. The two-decade-long research of Zrínyi-Újvár can therefore rightly be called a success story.

KEYWORDS: oeuvre of Miklós Zrínyi (1620–1664), construction of Zrínyi-Újvár (1661), Hungarian anti-Ottoman battles, battlefield research, archaeological excavation

✧ Nemzeti Közszerzői Egyetem, Hadtudományi és Honvédtisztképző Kar, egyetemi docens – Ludovika National University of Public Service, Faculty of Military Sciences and Officer Training, associate professor; e-mail: negyesi.lajos@uni-nke.hu; <https://orcid.org/0000-0002-6632-5575>

Zrínyi Miklós (1620–1664), a költő és katona a magyar történelem azon kiválóságai közé tartozik, kinek életművével a magyar politika minden korban, irányultságától függetlenül azonosulni tudott. Az irodalom és az államtudományok, kiemelten a hadtudomány területén folytatott munkássága, a magyarság szellemi örökségének értékes része. A nemzeti ébredés időszakában magyar nyelven írt munkái tartották meg emlékét a köztudatban, a kiegyezés után a magyarságtudat történelmi megalapozásának fontos jelképévé vált. Kedvelt alakja lett a történelmi kutatásoknak, jelen volt a hadügy hagyományaiban és jelképrendszerében, amit erősített a társadalom egészében élő pozitív megítélése. Életművének eredetileg fontos részét képezte a török ellen, hódoltsági területen, önerőből emelt erősség: Zrínyi-Újvár.

Zrínyi-Újvár mint kutatási téma

Zrínyi Miklós 1661-ben kezdett várépítésbe a Mura bal partján magasodó Szent Mihály-hegy északi lankáján, nem messze a Mura–Dráva összefolyásától, ott, ahol napjainkban a Visszafolyó-patak beleömlik a Principális-csatornába. Az 1663–1664. évi magyarországi török háborúban a vár a dél-dunántúli hadműveletekben központi támaszpont lett, s magára vonta a Köprülü Ahmed nagyvezér vezette oszmán főserég támadását, amely háromhetes ostrom után, 1664. június 30-án elfoglalta, és július 7-én teljesen lerombolta. A szultán képviselői és Habsburg uralkodó követei által augusztus 10-én aláírt vasvári békébe pedig belefoglalták, hogy a várat egyik fél sem építheti újjá és nem láthatja el őrséggel.¹ Egykor az európai figyelem középpontjában álló vár a következő évszázadok során szinte nyomtalanul eltűnt a föld színéről. A 19. század végén az Osztrák–Magyar Monarchiát leíró műben Eötvös Károly Zala megyét ismertetve szomorúan volt kénytelen megállapítani, hogy „e hajdan történelmi nevezetességgel bíró várnak ma már nyoma sincs, s még helye is, hol egykor állott, egész biztonsággal csak nehezen állapítható meg.”²

Csak a 20. század második felében ébredt fel a tudományos érdeklődés Zrínyi-Újvár helye, szerepe iránt. Előbb Perjés Géza, a kiváló hadtörténész próbálta meghatározni fekvését és földrajzi koordinátáit Zrínyi Miklós és koráról írt monográfiájában,³ majd Vándor László régész igyekezett lokalizálni helyét 1972-ben készített egyetemi szakdolgozatában.⁴ 1979-ben Hrenkó Pál térképész egy cikkében⁵ a Zrínyi-Újvár ostromáról Esterházy Pál hagyatékában fennmaradt térképvázlatot⁶ vette alapos vizsgálat alá, és vetette össze a jelenlegi terepformákkal. Zrínyi-Újvár helyét mindhárman, több-kevesebb eltéréssel a Légrádi szőlőhegy északi végében jelölték meg. A későbbiek során Vándor László terepbejárásokat hajtott végre a területen, erről készült rövid beszámolóját 1992-ben publikálta.⁷ A horvát tudományosság részéről

1 A vár történetéről és pusztulásáról lásd: Domokos 2012.

2 Eötvös 1896, 249.

3 Perjés 1965.

4 Vándor 1972.

5 Hrenkó 1979.

6 Esterházy 1989, 160–161.

7 Vándor 1992, majd utóbb Vándor 2001, 96.

felébredt érdeklődést jelezte a Dragutin Feletar földrajztudós, a horvát akadémia tagja vezette kutatócsoport által 2001-ben megjelentetett kötet, amelynek szerzői a várat a Mura jobb partjára, horvát területre lokalizálták.⁸

E rövid áttekintésből is látható, hogy Zrínyi-Újvárral kapcsolatban az ezredfordulóig számos kérdés állt megválaszolatlanul a kutatás előtt. Kevés adat volt arról, hogy a valóságban hol feküdt és milyen lehetett az erősség, vannak-e ma is látható nyomai, mi volt a szerepe a török elleni védelemben.

A vár beemelése a Zrínyi-hagyományba a Katonai Akadémián és a Nemzetvédelmi Egyetemen

A várral kapcsolatos kutatás szervesen összekapcsolódott a Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetemen a névadó emlékének ápolásával, talán nem túlzás, az ott folyó hagyományőrzés adta az indítást a munkához. Ezért szükséges itt egy rövid kitekin-
tést tenni.

1956-ban a Magyar Néphadsereg katonai akadémiaját Zrínyi Miklósról nevezték el. Az intézmény udvarán elhelyezték a mellszobrát, a tantermeket és a folyosókat Zrínyi idézetek díszítették.⁹ Ettől kezdve a szervezet értékrendjében Zrínyi lett a példakép, a katonai vezető, aki egyben a hadtudomány művelője is volt. A Katonai Akadémia vezetői a Zrínyi-hagyományok és a civil társadalmi kapcsolatok erősítése érdekében Szigetvárral alakítottak ki együttműködést, melynek keretében az iskola hallgatói megismerkedtek a városban élő Zrínyi-kultusszal, a katona történészek részt vettek a Szigetvári Várbaráti Kör programjain, és a város is képviseltette magát az akadémiai rendezvényeken. Kétségtelen, hogy Szigetváron IV. Zrínyi Miklós, az 1566-os ostrom hőse köré szövődtek a hagyományok, de a dédunokának is szobrot állítottak, így a Zrínyi család kultuszának magyarországi letéteményesei lettek. A költő és hadtudós VII. Zrínyi Miklóshoz, a katonai akadémia névadójához kapcsolódó autentikus emlékhelyet csak az akkori Jugoszláviában, Csáktornyan találhattak volna, de az 1950–1980-as években a kapcsolatfelvételt jelentősen nehezítette a határok korlátozott átjárhatósága.

1996-ban a török kor történetének neves kutatója, Szakály Ferenc akadémikus kapott felkérést, hogy február 2-án az akadémia csapatünnepén, ahol Zrínyi Miklós nevezetes haditettére, az eszéki híd 1664-ben végrehajtott felégetésére emlékeztek, ünnepi beszédet mondjon. Zrínyi méltatása mellett felhívta a figyelmet arra, hogy a mai Magyarország területén egy olyan épített emlék létezik, ami az egyetem névadójához kötődik, mégpedig a Mura partján 1661-ben felépített, majd a törökök által három évvel később lerombolt Zrínyi-Újvár. „Ki lehetne méltóbb felkarolója és támogatója a várfeltárasnak – tette fel a kérdést Szakály Ferenc – mint a költő és hadvezér Zrínyi Miklósról elnevezett katonai akadémia tiszti kara és hallgatói.” A javaslat arra inspirálta Papp Ferenc alezredest, az akadémia humán tisztjét, hogy Szabó Miklós vezérőrnagy akadémiaaparancsnok és Holló József vezérőrnagy humán főcsoportfőnök támogatásával kapcsolatot keressen mindazon intézményekkel, melyek az akadémia

8 Petrić, D. Feletar, P. Feletar 2001.

9 M. Szabó 2007.

együttműködő partnerei lehetnek a Zrínyi-Újvárhoz kötődő feladatokban.¹⁰ 1996 májusában Belezna a környékbeli polgármesterek és a nagykanizsai múzeum bevonásával sikerült egyeztető megbeszélést szervezni, majd augusztus 12–14. között immár szélesebb együttműködői kör bevonásával megfogalmazódott a vár területének régészeti feltárására irányuló szándék, valamint horvát együttműködő partnerek bevonásával határon átnyúló Zrínyi Napok és évenkénti közös tudományos konferencia szervezése.

1996. szeptember 27-én Holló József vezérőrnagy elnökletével az együttműködő szervezetek képviselői meghatározták a célokat és a feladatokat, amiről az ülés végén közös szóbeli szándéknyilatkozatot tettek a sajtó képviselői előtt. Sajnos a szándékot nem követte tett, és a Zrínyi-Újvárral kapcsolatos ügyek néhány évre nyugvóponttra kerültek.

2002-ben Pécsi József, Belezna polgármestere azzal a javaslattal kereste meg a Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetemet, hogy újítsák fel a korábbi kapcsolatokat, és valósítsák meg a korábban tervezett programokat. 2003-ban az egyetem napjára meghívták a korábbi együttműködő partnereket, és ismét lendületet kapott a korábban megfogalmazott célok megvalósítása. Papp Ferenc és Németh József, az egyetem munkatársa a hallgatóknak nyári tábor szervezett Órtilosra, melynek keretében megtisztították a várudvart, ahol a Hadtörténeti Intézet és Múzeum főigazgatója támogatásával bazaltkőből készült emlékművön gránit emléktáblát helyeztek el. Az avatására 2003. október 5-én került sor. A létrehozott emlékműnek köszönhetően Zrínyi-Újvár területén létrejött egy emlékhely.

A következő évben ismét nyári táborozáson vettek részt Órtiloson az egyetem hallgatói, majd ősszel Zvonimir Bartolić professzor meghívására Piószegi János dandártábornok, a ZMNE főtítkára Csáktornyára látogatott. A horvát fél azt kérte, hogy közösen helyezzünk el koszorút a csáktornyai Zrínyi-emlékműnél, és itt az egyetem képviselője méltassa Zrínyi Miklós munkásságát. Mivel Csikány Tamás alezredes, hadtörténész docens – aki a kezdetektől fogva aktív részese volt a kapcsolatépítésnek – más irányú elfoglaltsága miatt nem tudott csatlakozni a delegációhoz, a beszédmondásra a Hadtörténelem Tanszék vezetője engem jelölt ki. A Zrínyi-hagyományok közös ápolása felkeltette az érdeklődésemet, különösen, amikor Zrínyi-Újvár tervezett feltárásáról értesültem. Papp alezredessel megbeszéltük, hogy a következő év tavaszán megmutatja a helyszínt, és amennyiben lehetőség lesz rá, bekapcsolódik a munkába.

Mint az a fentiekből látható, Papp Ferenc a Szakály Ferenc által megfogalmazott javaslatot követően fáradtságot nem ismerve dolgozott azon, hogy Zrínyi-Újvár része legyen az intézmény és a Magyar Honvédség hagyományainak. Ezzel együtt hangsúlyt helyezett az egyetem és az érintett települések civil-katonai kapcsolatainak erősítésére. Munkájának köszönhetően szoros együttműködés alakult ki a térség magyar és horvát polgármestereivel. Az egyetemnek élő kapcsolata lett Csáktornyával, a Zrínyi család egykori birtokközpontjával, a névadó Zrínyi Miklóshoz kapcsolódó egyik legfontosabb emlékhellyel. A Nemzetvédelmi Egyetem képviselői rendszeresen meghívást kaptak a kursanyeci (ma: Šenkovec, Horvátország)

¹⁰ Papp 2012.

Zrínyi-emlékoszlopnál tartott megemlékezésekre, tudományos és kulturális programokra. A csáktornyai Zrínyi Gárda küldöttsége pedig az egyetemi rendezvények rendszeres vendége lett.

Zrínyi-Újvár helyszíni kutatásának kezdetei (2005–2006)

2005 tavaszán Hausner Gábor őrnaggyal, a *Hadtörténelmi Közlemények* szerkesztőjével a hadtörténelmi terepkutatások lehetőségeiről beszélgettünk a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum első emeleti szobájában megbúvó szerkesztőségben. Elkötelezett Zrínyi kutatóként a beszélgetés során felvetette, hogy lehetne-e a hadszíntérkutatás eszközeivel és módszereivel eredményt elérni Zrínyi-Újvár helyének és szerepének meghatározásában. Már évek óta működött ugyanis a Magyar Hadtudományi Társaság Csata- és Hadszíntérkutató Szakosztálya, ahol azt a célt tűztük magunk elé, hogy a katonai események terepen fellelhető nyomait felkutassuk, és összevetve az írott forrásokkal, meghatározzuk az esemény helyszínét, és a feltárt nyomok alapján pontosítsuk a történelmi adatokat. Ennek érdekében különböző korokban vívott harcok helyszínét vizsgáltuk át, hogy megállapítsuk az egyes időszakok leletmintázatának sajátosságait és az abból levonható következtetéseket. A legfontosabb eszköz a kutatásaink során a fémkereső műszer volt, mivel a harcok során jelentős mennyiségű fémtárgy szóródik szét. A szakosztály munkacsoportjával azonban korábban nem vizsgáltunk 1711-nél korábbi harcok helyszíneit, mivel ez már régészeti tevékenység.¹¹ Az 1990-es évek elején végeztem műszeres terepkutatásokat a mohácsi csatátérén,¹² így a török kori összecsapás helyszínének vizsgálata nem volt idegen számomra. Zrínyi-Újvár helyszíni kutatása érdekes feladatnak ígérkezett, új tapasztalatokkal kecsegtetett. Ezért a beszélgetés végén elhatároztuk, hogy Papp Ferenchez csatlakozva, az első adandó alkalommal elmegyünk a helyszínre, hogy megnézzük Zrínyi nevezetes várának helyét.

Az első terepbejárásra 2005 májusában került sor. A Légrádi szőlőhegy legészakibb magaslatán, a vár feltételezett helyét látva, erős kétségeim támadtak, hogy jó helyen járunk-e? A helyszín a Zala megyéhez tartozó Belezna felől volt megközelíthető, de mint kiderült, közigazgatásilag a Somogy megyei Órtiloshoz tartozott. Alaposan bejártuk a fákkal és bokrokkal benőtt területet, közben GPS-el felmértem minden olyan nyomot, térszíni formát, ami a vár maradványa lehetett. Különösen a Tóth István szőlősgazda présháza előtt megfigyelt szabályos sányszerű építmény keltette fel az érdeklődésemet, ami nagyon hasonlított egy 17. századi védműre. A terepbejárás végén mégsem voltam meggyőződve, hogy a 2003-ban felállított emlékmű jó helyen áll. Volt egy árok, néhány sánc szerű földhullám, de az egész nagyon szűkösnek és jelentéktelennek tűnt ahhoz, hogy egy olyan erősség maradványa legyen, amit 60 000 töröknek három héten keresztül kellett ostromolni.

A GPS adatok kiértékelése során azonban kirajzolódott előttem a sáncrendszer maradványa, ami a helyszínen a sűrű növényzet miatt nem volt érzékelhető. Összehasonlítva a várról készült korabeli alaprajzzal, már nem volt kétséges, hogy a Zrínyi

¹¹ Négyesi 2010.

¹² Négyesi 1994.

által építtetett erősség tényleg az általunk bejárt területen állt.¹³ A következő év elején megalakítottuk a kutatócsoportot a Nemzetvédelmi Egyetemen, melynek vezetésére Padányi József ezredeset kértük fel.¹⁴ Májusban a beleznai polgármesteri hivatalban Pécsi József polgármester kezdeményezésére megbeszélésre került sor, melyen részt vett Holló József altábornagy a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum főigazgatója, Lugosi József ezredes a Hadtörténeti Múzeum igazgatója, Vándor László régész, a Zala Megyei Múzeumok Igazgatóságának igazgatója, Padányi József ezredes, Papp Ferenc alezredes, Hausner Gábor őrnagy és jómagam. Feltett szándékunk volt megkezdeni a terepkutatásokat 2006 nyarán. Ehhez az egyetem részéről megkaptuk a támogatást, és Szabó Miklós altábornagy, rektor engedélyezte katonai vezető szakos hallgatók részvételét, valamint fedezte ennek költségeit. Pécsi József polgármester vállalta, hogy szállást ad az iskola épületében. Régészeti lelőhely lévén, a döntő szót Vándor László régésznek kellett kimondani, azzal, hogy múzeumigazgatóként megkéri az engedélyt a feltárások megkezdésére. Az ehhez (a leletanyag restaurálására és a dokumentáció elkészítésére stb.) szükséges költségek biztosítását Holló altábornagy, a HM HIM főigazgatója vállalta.

Időközben az is tisztázódott, hogy mivel a vár területe Somogy megyéhez tartozik, ezért az engedélyt a Somogy Megyei Múzeumok Igazgatóságának kell megkérni. Költő László régész, igazgató a kezdetektől fogva támogatta a kezdeményezést, és az ásatási bizottság engedélyezte a kutatást. A feltárás vezetője Vándor László lett. Az első évben, 2006-ban azonban személyesen nem tudott részt venni, ezért Szakács Gyulát, a Zala Megyei Múzeumok Igazgatóságának régésztechnikusát küldte a helyszínre. Egy vázlaton jelölte meg, hol kellene átvágnunk a vár feltételezett sáncát.

A kutatótáborban az egyetem állományából 9 hallgató vett részt Németh András főhadnagy vezetésével. A feltárásról korábban tájékoztattam Nováki Gyulát, a magyar várkutatás szaktekintélyét, aki vállalta, hogy naponta leutazik Beleznára és szakmai tanácsokkal segíti a munkát. A helyszínen kiderült, hogy a Vándor László javasolta sáncátvágást kéziszerszámokkal lehetetlen végrehajtani. Ezért az elsődleges cél egy kutatóárok kiásása volt, abban a reményben, hogy kirajzolódnak a vár védelmi létesítményeinek struktúrái, amit a talaj rétegszerkezete őrizhetett meg. El is készült a kutatóárok a Nováki Gyula által megjelölt helyen, ám az ott talált nyomok jóval a 17. század előttinek bizonyultak. Emellett több helyen vettünk mintát talajfúróval, ami vitatható eredményt hozott.

13 Hausner, Négyesi, Papp 2005; Hausner, Négyesi, Papp 2006.

14 Megalakulásakor a Zrínyi kutatócsoport tagjai voltak: Padányi József (ZMNE), Négyesi Lajos (ZMNE), Papp Ferenc (ZMNE), Németh András (ZMNE), Kállai Attila (ZMNE), Szabó András (ZMNE), Dénes Kálmán (ZMNE), Bartha Tibor, Hausner Gábor (HM HIM). A munkába utóbb külső tagként bekapcsolódott Harald Pöcher (Ausztria). Ki kell emelnem Padányi József ezredes (később vezérőrnagy) szerepét, aki kezdettől fogva részese volt a kutatásoknak, és egyre nagyobb részt vállalt a táborok megszervezésében, a kutatói közösség összetartásában és bővítésében. Nagy hangsúlyt helyezett a helyi kapcsolatok fejlesztésére, melynek eredményeként erős támogatói háttér alakult ki. A ZMNE megbízott rektoraként az egyetem erőforrásaival is segítette a várkutatást. Annak ellenére, hogy a Nemzeti Községi Egyetem csak részben vette át a Zrínyi-hagyományokat, rektorhelyettesként továbbra is szívügye volt a kutatások folytatása és az eredmények megismertetése a történész közösséggel és a társadalommal. Ennek érdekében megalakította a Ludovika-történeti Kutatóműhelyt, mely a továbbiakban bázisa lett a tudományos munkának.

Kezdetben tehát arra koncentráltunk, hogy a vár védelmi létesítményeit lokalizáljuk. Igyekeztünk az ezeket jelző terepformákat azonosítani és összevetni az Esterházy Pál hagyatékában fennmaradt korabeli színezett térképvázlat és a védekezésben részt vett Jacob von Holst császári hadmérnök ábrázolásával. Az erdős területen a dombok és horhosok között komoly kihívás volt egy szabályos rendszer nyomait felismerni. A másik problémát az jelentette, hogy a földsáncokat a helyszínen kitermelt földből építették, ami a lerombolása után szétomlott, és nem különbözött a domb természetes formáitól és anyagától. Meg kellett volna határoznunk azt a jelenséget, melynek azonosítása egyértelműen bizonyítja, hogy a domb valójában tudatosan épített sánc. A kutatás első napjaiban erre nem volt elképzelésünk. Esténként rendszeres megbeszéléseinken értékeltük a napi eredményeket, és kerestük a módját, hogyan tudnánk megtalálni a vár újabb részletét. E megbeszélések során arra a felismerésre jutottunk, hogy nem a várat kell keresnünk, hanem az ostrom nyomait. Mivel az összecsapásokban meghatározó szerepet játszottak a tűzfegyverek, ezek lövedékei még ott rejtőzhetnek a területen.

Ezt követően a harctérkutatás módszereivel, elsősorban fémkereső műszeres átvizsgálással, a területen nagy számú puskagolyót és gránátrepeszt találtunk, miután a kutatást kiterjesztettük a vár területén kívülre. A leletek előkerülési helyét vázlaton rögzítettük, ami kirajzolta az ostromterületet, ez pedig auraként vette körül a vár helyét. Fokozatosan egy jelentős összecsapás képe rajzolódott ki. Mivel ezen a területen a török korban csak Zrínyi-Újvár 1664. évi ostroma volt ehhez fogható, így a harcok maradványa jelezte és bizonyította a vár létezését és helyét. A továbbiakban az ostromterület szisztematikus átvizsgálására koncentráltunk. A korabeli hadmérnöki vázlatok viszonylag pontosan ábrázolták a török ostromárkok rendszerét, azonban lényegesen nagyobbak rajzolták a valóságnál. A hátsó határán az ágyúsáncok álltak, így az elsődleges célunk ezek helyének meghatározása lett.

A szervezett helyszíni feltárás: hadszíntérkutatás és ásatás kéz a kézben

2007 nyarán a következő kutatótáborban az ostromterület nagyságának meghatározása érdekében a vártól egyre távolabb eső területeket vizsgáltunk át. Reméltük, hogy az ostromterület hátsó határán megtalálhatjuk az ágyúsáncokat. 2008 tavaszán az MH tűzszerészei speciális bombakereső magnetométerrel kutatták át a területet, melynek eredményeként nagyméretű mozsárbomba-repeszek kerültek elő. Ekkor találtuk az első ágyúgolyót is eredeti helyzetben, és a nyári kutatások során sikerült azonosítani egy ágyúállás helyét, ami szerepelt a hadmérnöki vázlaton is. 2008 nyarán a vár belső területén a Bertók Gábor régész vezetésével végrehajtott talajradaros mérés egy nagyobb méretű épület nyomát jelezte. 2010-ben Vándor László és Költő László régészek vezetésével megkezdődött a várudvar régészeti feltárása, ami igazolta az épület létét. A felszín alatt 10-20 cm-es mélységben már a vár leégett épületeinek nyomai rejtőztek. Az ásatások során számos kályha omladéka és díszes kályhacsempék kerültek elő.¹⁵

15 Vándor 2014; Padányi József, Kis, Péter Ernő: Az eltűnt vár: Zrínyi-Újvár ásatása a Mura folyó mentén. Emlékhelyek üzenete. MR 1 Kossuth Rádió 2010. június 6. 08.00–08.30.

A szakszerű régészeti munka feltárta a vár udvarán álló épületek nyomait, azonban csak a leégésük jelezte egy erőszakos eseményhez kapcsolódó megsemmisítést. Az 1664-es nagy ostrom nyomait a harctérkutatás tárta fel és hitelesítette. Szeretném azt hinni, hogy az általunk alkalmazott eljárás sikere szerepet játszott abban, hogy manapság a várkutatások fontos része lett a környező terület fémkereső műszerrel történő átvizsgálása, az ostromok nyomainak megkeresése.

A kutatások során, a kezdetektől törekedtünk arra, hogy „nem romboló” módszereket alkalmazzunk. Ilyen volt a terület topográfiai felmérése, amit a ZMNE térképész szakemberei végeztek Kállai Attila őrnagy vezetésével,¹⁶ a talajfúrásos vizsgálat, a fémkereső műszeres átvizsgálás. A magnetométer és a talajradar alkalmazásával viszonylag pontosan meghatározható jelentős méretű talajmozgatás nélkül a kutattott objektum maradványa és jelen esetben a hozzá kapcsolódó katonai esemény nyoma. 2013-ban a területről lézeres terepszkennerrel (LiDar) nagy felbontású domborzati felvétel készült, ami kirajzolta azokat a szabályos földműveket, melyek a vár védelmi létesítményeinek maradványai.¹⁷

A kutatás kezdeti időszakában érezhető volt a régész szakemberek idegenkedése a fémkereső műszer alkalmazásától. Egy ásatáson hasznos lehet a detektor a kidobott föld átvizsgálása során, de egy régészeti szelvényben nem a fémtárgyak felkutatása az elsődleges. Az 1990-es évektől nagyobb számban elterjedő fémkereső műszereket a kincskeresők alkalmazták a régészeti lelőhelyek kifosztására. A harcterek kutatása során azonban nincsenek régészetileg kutatható rétegek, hanem az esemény nyomát a felszínre szóródó lövedékek, tölténnyüvelkek, fegyverdarabok leletmintázata őrzi. Ennek felkutatására a leginkább alkalmas eszköz a fémkereső műszer. Az, hogy a 2010-es ásatásokat megelőzően már eredményes kutatást tudtunk folytatni a területen, nem kis részben annak volt köszönhető, hogy Költő László igazgató felvállalta, hogy évről-évre megkéri az ásatási engedélyt a lelőhelyre. Így tudtunk egy régészeti lelőhelyen nem hagyományos kutatási módszereket kipróbálni és alkalmazni. A régészeti kutatásokban ebben az időben kezdtek megjelenni a nem romboló módszerek, így a Bertók Gábor által 2008-ban Zrínyi-Újvár területén végrehajtott magnométeres és talajradaros felmérés Magyarországon az egyik első ilyen vizsgálat volt.

Vándor László, az ásatást vezető régész a kutatás egyik legfontosabb feladatánaként a vár kútjának megtalálását jelölte meg. A várudvar nyugati oldalán egy nagy méretű bemélyedést figyelt meg, melynek feltárása 2013-ban kezdődött meg, de kezdetben nem hozott meggyőző eredményt. 2016-ban az ORFK helyszínelő szakemberei talajradaros méréssel kimutatták, hogy 6–14 méteres mélységben mesterséges objektum rejtőzik a föld alatt. A következő évben folytatódó kútfeltárás során 6 méteres mélységben megtalálták a kútbélés deszkamaradványait, a kútból pedig számos régészeti lelet került elő.¹⁸

Sokat tanultunk, és voltak tévedéseink is. Először a Tóth István préháza előtti szabályos teraszprofilt a várárokbba telepített sánc maradványának gondoltuk. Ez volt az egyik olyan objektum melynek azonosítása a helyszíni kutatások folytatására inspirált.

16 Kállai 2016.

17 Padányi, Németh, Négyesi, Szabó 2020; Padányi, Németh, Négyesi, Szabó 2021.

18 Költő, Vándor, Varga 2018.

Azután kiderült, hogy ez a Kanizsáról a hídhhoz vezető út megerősített töltése, ami valószínűleg Zrínyi korában készült, de nem a vár védelmi létesítményeinek a része. Hosszú ideig úgy gondoltam, hogy a vár kútja nem a Vándor László által megjelölt helyen van. Már elkezdődött a kút feltárásának első szakasza, amikor egy újabb geofizikai mérést kértem talajellenállás mérővel az emlékmű környékére. Ez kirajzolt egy kerek objektumot, amiről a fúrás kiderítette, hogy egy magasabb ásványianyag-tartalmú homokbuborék. A mérés szépen mutatta a centrumtól kifelé fokozatosan csökkenő vastartalmú rétegeket. Hozzá tartozik ehhez, hogy a kút feltárására is két fázisban került sor. Először kb. 4 méteres mélységig kiásták a bemélyedést, azonban elég sok újkori cserép volt a rétegben, így leállt a munka. Ekkor azt gyanítottam, hogy csak egy víztároló gödör maradványa. Amikor a vár területének talajradarral történő átvizsgálására meghívtuk az ORFK helyszínelő csoportját, felmerült, hogy csinálhatnának egy mérést a kútnál is. Csakhogy a műszert, ami úgy néz ki, mint egy fűnyíró, vízszintes felületen kell végig tolni, ahhoz, hogy értékelhető eredményt adjon a mérés. A kút helyén egy nagy gödör volt, amit ideiglenesen vékony gerendákkal és deszkákkal fedtek le. Ezt bontottuk meg és rögtönöztünk egy keretet, melyen két pallót fektettünk keresztbe és ezen tolt a műszert a kezelője. Elég merész akrobata mutatvány volt, de a mérés azt mutatta, hogy 14 méter mélyen valamilyen mesterséges struktúra van. Ezután kezdődött el a kút valószínű feltárása, de csak akkor hittem el, hogy ez Zrínyi kútja, amikor a dendrokronológiás¹⁹ vizsgálat igazolta, hogy a faanyag 17. századi. Vándor Lászlónak lett igaza.

A vár sáncszerkezetének azonosítása a különböző kutatási módszerek összehangolt alkalmazásának volt köszönhető. Jól példázza ezt az eset, amikor 2012 nyarán Padányi József vezetésével Németh András és Szabó András a vár sáncát vizsgálta mélykeresővel, hogy a becsapódott ágyugolyókat felkutassa. Ennek során az egyik helyen több lövedék is előkerült. Ennek kiásása során hamuval kevert vörös színű, égett agyagréteget figyeltünk meg. Mivel a vár leégett épületeinek feltárása során hasonló rétegek bukkantak elő, így joggal feltételeztük, hogy ez a sánc leégett faszerkezetének nyoma. A gyanú megerősítését a magnetométeres mérés jelentette, mely több méter hosszan kimutatta az égett agyagréteg nyomát. 2013-ban a nyári feltárás során Költő László régész vezetésével sikerült megtalálni a vár keleti sarokbástyájának elszenesedett faszerkezetét, ami a vár létének egyértelmű bizonyítéka volt.²⁰

A kutatások nem csak a várra koncentrálnak. 2016–2018 között Murakeresztúr térségében a vár védelmi rendszeréhez tartozó árokrendszert,²¹ 2019-ben pedig a Visszafolyó patak átjáróját biztosító őrtorony helyét sikerült azonosítanunk.

Anyagvizsgálatok, kísérleti régészet és levéltári kutatások

2008-ban a vár területén végzett földmunkák során nagyméretű ágyugolyók kerültek elő, melyekről az alaposabb vizsgálat megállapította, hogy lőporral töltött mészárbombák. A töltetből vett anyagminták vizsgálata jelezte, hogy a lőpor mára elvesztette a robbanó képességét, így végül egy 35 és egy 17 cm-es bombát kettévágtunk.

19 A faanyag évgűűrű szerkezetének vizsgálatán alapuló kormeghatározási módszer.

20 Költő, Négyesi, Bertók, Padányi, Szabó 2014.

21 Padányi, Négyesi, Nagy 2019.

Az így készült metszet megmutatta a török kori mozsárbombák szerkezetét, a lőporból vett minta pedig az anyag összetételét.²²

A kutatások során talált vas és ólom leletek anyagszerkezetének vizsgálata a korabeli gyártástechnikáról adott információkat. Bartha Tibor nyugállományú ezredes, a Haditechnikai Intézet korábbi igazgatója vette fel a kapcsolatot a Miskolci Egyetem Anyagtudományi laborjával, és koordinálta a vizsgálatokat.²³

Zrínyi-Újvár fontos eleme volt a Muraköz védelmének. Szervesen illeszkedett a Mura partján épített őrtornyok sorába, ahonnan az oda vezényelt őrség, ha török betörést észlelt jellövő mozsarak hangjával riasztotta a várban állomásozó csapatokat. 2020 nyarán Padányi vezérőrnagy szervezésében egy kísérletet folytattunk le annak érdekében, hogy megállapítsuk azt a távolságot ameddig normál nappali viszonyok között a jelző lövés elhallatszott.

Az ólom lövedékeken azonosítható deformációk kapcsán vetődött fel annak a lehetősége, hogy ezek alapján következtethetünk a lövés távolságára és a lőportöltet nagyságára. 2022 nyarán került sor a kísérletre, melynek során Németh Balázs, a NKE HHK adjunktusa és a Magyar Elöltöltő-Fegyveres Lovászok Szövetségének elnöke korabeli fegyver replikákkal az eredeti helyszínen a várakok oldalfalába adott le próbálövéseket különböző nagyságú lőportöltettel.²⁴

2010-ben Hausner Gábor kutatói ösztöndíjjal a várral kapcsolatos levéltári forrásokot kutatta a Bécsi Hadilevéltárban (*Kriegsarchiv*), azonban csak a korabeli iktatókönyv örökölte meg az azóta megsemmisült dokumentumok rövid leírását. A Hadtörténeti Intézetben török kort kutató kollégáink,²⁵ Domokos György és Kelenik József alezredes rendszeresen érdeklődtek Zrínyi-Újvár kutatásának eredményeiről. Egy alkalommal meginvitáltuk őket egy helyszínbejárásra. A történész kollégáknak láthatóan élményt jelentett megismerkedni a vár és az ostrom dimenzióival. Miután visszatértünk mindketten hozzáfogtak a források újra értékeléséhez, amiben a terepen tapasztaltaknak jelentős szerepe volt. A kirándulás eredményeként több tanulmányuk is megjelent. A közös munka során derült ki, hogy Grazban fontos dokumentumok lehetnek, ugyanis a stájer rendekkel Zrínyi folyamatosan kapcsolatban volt és támogatták a vár felépítését is. A problémát az jelentette, hogy tudomásunk szerint a tartományi levéltárban még nem voltak feldolgozva az 1650-es évek utáni iratok. Padányi József ezért 2012-ben felvette a kapcsolatot a grazi Stájerországi Tartományi Levéltárral, azt kérve, hogy segítsék a várral kapcsolatos kutatásokat. Ennek érdekében személyes utaztunk Grazba, ahol a levéltár igazgatója bemutatta dr. Leopold Toifl urat, a korszak anyagainak referensét, aki jelezte, hogy ez régi információ, mert már kutatható az anyag. Felajánlotta, hogy kigyűjti és másolatban megküldi mindazon dokumentumokat, ahol Zrínyi-Újvár említésre került. Miután megkaptuk a dokumentumok másolatát, Csóka Ferenc ny. alezredes, levéltáros fordította le a dokumentumokat. Ezek főként a napi ügyintézés dokumentumai voltak és lényeges adatokat nem tartalmaztak.

22 Négyesi 2010b.

23 Bartha 2019.

24 Németh, Padányi, Hamza 2023; Németh, Padányi, Hamza 2024.

25 2010-ben Hausner Gábor a *Hadtörténelmi Közlemények* főszerkesztőjeként dolgozott a HM HIM-ben, én pedig a Hadirégész osztályt vezettem ugyanott.

Zrínyi-Újvár: a hagyományteremtés és -ápolás példája

A történeti kutatások megítélésének egyik meghatározó eleme társadalmi hasznossága. Az egyéni vagy csoportos kutatómunka akkor kap igazán értelmet, ha találkozik egy közösség igényével és támogatásával. Zrínyi-Újvár feltárása és az eredmények beillesztése a helyi közösségek hagyományaiba ennek egy szép példája.²⁶

A vár területén méltó emlékhely kialakítását hosszú ideig hátráltatta a jugoszláv határ közelsége, ami a határőrizeti rendszabályok miatt erősen korlátozta a területen való mozgást. Ennek ellenére az 1970-es években nagykanizsai természetjárók a terület egy magasabb pontján elhelyeztek egy kőoszlopot, mivel úgy vélték, ott állt a vár bástyája. Később a várudvarban egy vasból készült zászlós kopja került felállításra. Az építő mester tekintélyes méretű alapgyödröt ásott, ami lehetővé tette a helyszínen régészeti felügyeletet gyakorló Vándor Lászlónak, hogy azonosítsa a vár leégett épületeinek maradványait és még kályhacsempe töredék is előkerült. A 2003-ban felépített emlékmű az emléktáblával méltó emlékhellyé tette a várudvart, ami alkalmas teret adott a megemlékezésekre is.

A beleznai önkormányzat és a NKE közös pályázatának eredményeként a várhoz vezető út mellé tájékoztató táblák kerültek, és a település volt iskolájában egytermes állandó kiállítás készült. Itt látható a vár ostromát bemutató terepasztal, melyet a Bólyai Makett Klub tagjai készítettek. Az avatásán R. Várkonyi Ágnes történész akadémikus mondott beszédet.²⁷ A várkút feltárásának befejezése után Vándor László tervei alapján, a Zalaerdő által biztosított faanyagból felépült a kútház rekonstrukciója, amit 2020. június 10-én ünnepélyes keretek között avattak fel.²⁸ 2022-ben a téli hadjárat útvonalát jelölő emléktábla-sor első darabját az 2003-ban felépített emlékművön helyeztük el.²⁹

2007-ben Papp Ferenc alezredes kezdeményezésére a helyi önkormányzatok és az érintett szervezetek szándéknyilatkozatot írtak alá a „Zrínyi-Újvár Várjáték és Kulturális Bemutató” évenkénti megrendezésére, melyet váltakozva magyar és horvát települések a házigazdái.³⁰ Az első rendezvényre Órtiloson 2007-ben került sor, amit váltakozva, Magyarországon és Horvátországban, mindig más településen, követte a többi. Néhány éves kihagyás után, 2024-ben újra indult a program.

Padányi vezérőrnagy több kezdeményezést indított a Honvédelmi Minisztérium vezetése irányában, hogy Zrínyi Miklós méltó szerepet kapjon a 21. századi magyar hadügyben. Ennek eredményeként sikerült elnyernie Németh Szilárd, a HM parlamenti

26 Erről részletesen Papp 2012; Jancsecz, Gigler 2012; Zágorec-Csuka 2022 és Kocsis 2025.

27 Elkészült a Zrínyi-Újvár. <https://honvedelem.hu/hirek/elkeszult-a-zrinyi-ujvar.html> (Megnyitva: 2026. 01. 29.)

28 Zrínyi-Újvár rekonstruált kútjának műszaki átadása. <https://smmi.hu/hirek/zrinyi-ujvar-rekonstrualt-kutjanak-muszaki-atadasa.html> (Megnyitva: 2026. 01. 29.)

29 Az 1664-es dicsőséges téli hadjárat hőseire emlékeztek Zrínyi-Újváron. <https://www.zaol.hu/helyi-kozelet/2021/09/emlektablat-avattak-zrinyi-ujvaron> (Megnyitva: 2026. 01. 29.)

30 Várjáték és kulturális bemutató Órtilosban. <https://kanizsamediahu.hu/hir/202409/varjatek-es-kulturalis-bemutato-ortilosban> (Megnyitva: 2026. 01. 29.)

államtitkárának támogatását, majd Móczár Gábor a NÖRI főigazgatója is felsorakozott az ügy mellé, melynek eredményeként 2022-ben Zrínyi-Újvár történelmi emlékhely lett. Március 18-án került sor a történelmi emlékhelyet hirdető sztélé avatására.³¹

2023. június 30-án Zrínyi hagyományok horvátországi ápolói állítottak emléktáblát Zrínyi-Újváron, horvát–angol–magyar nyelvű szöveggel.³² A kölcsönösség jegyében Padányi vezérőrnagy kezdeményezésére a Nemzeti Községi Egylet rektora magyar nyelvű emléktáblát helyezett el Donja Dubrava közelében, a Mura partján álló Zrínyi-emlékművön.³³

2008 áprilisában kiállítást rendeztünk a ZMNE-n a kutatás során előkerült tárgyakból, valamint tablókon mutattuk be a vár történetét. 2020-tól a NKE Hadtudományi és Honvédtisztképző Karán folytatódott a kiállítások sora, melyek létrehozása Hausner Gábor és Padányi József munkáját dicséri. 2020-ban a *Zrínyiek a haza szolgálatában* címet viselő kiállítás a költő-katona Zrínyi Miklós születésének 400. évfordulója alkalmából,³⁴ 2022-ben Padányi vezérőrnagy és Németh Balázs adjunktus gyűjteményének műtárgyaiból, valamint a vár kutatása során előkerült leletekből.³⁵

A helyszíni munka során jó személyes kapcsolatunk alakult ki a Zrínyi-hagyományok ápolásában érintett települések polgármestereivel és lakóival: beleznaiakkal, őrtilosiakkal és murakeresztúriakkal. A kutatótáborokban a helyiek vendégszeretetét élveztük. Az ostromterület egy részét birtokló Tóth István nyugalmazott mozdonyvezető, vendéglátónk és támogatónk volt, engedélyezte a földterület átvizsgálását. Hasonlóan szívesen fogadott bennünket a szomszédja, Pokecz Kovács Gábor is. A kutatótáborok rendszeres programja lett, hogy Őrtilosban Kunosné Marika polgármesternél vendégeskedtünk. Meghívást kaptunk születésnap rendezvényre, borkóstolóra, falusi bálba. Beleznán kezdetben Pécsi József látta vendégül „törvényes hajlékában” a várkutató katonákat, később Jancsecz Lajos polgármester szervezett kerti partit az iskola udvarán, horgászatot a tónál. Kocsis Edit művelődésszervező, fáradságot nem ismerve szervezte a tájékoztató programokat, és maga is részt vett a terepi kutatásban. Kővágó Károly nyugállományú határőr ezredes rendszeresen elkísért bennünket horvátországi útjainkra, ahol ő tolmácsolt. Marijan Varga, Alsó-Domború (Donja Dubrava) polgármestere és a Csáktornyai Zrínyi Gárda többször volt vendéglátónk és résztvevője a programjainknak. Beleznán Kele János és családja, kezdetől fogva mindenben a segítségünkre volt, és rendszeresen vendégeskedtünk szőlőhegyi birtokán. Mindenkor számíthattunk Pávlicz Lajos murakeresztúri polgármester

31 Padányi 2022.

32 Emléktáblát avattak a határ mellett, Zrínyiújváron.
<https://www.bama.hu/helyi-kozelet/2023/07/emlektablat-avattak-a-hatar-mellett-zrinyiujvaron>
(Megnyitva: 2026. 01. 29.)

33 „Adassék tisztelet a hadvezér és költő Zrínyi Miklósnak!”
<https://www.uni-nke.hu/hirek/2024/06/25/adassek-tisztelet-a-hadvezer-es-kolto-zrinyi-miklosnak>
(Megnyitva: 2026. 01. 29.)

34 Zrínyiek a haza szolgálatában.
<https://www.uni-nke.hu/hirek/2020/09/30/zrinyiek-a-haza-szolgalataban> (Megnyitva: 2026. 01. 29.)

35 A 17. század hadviselésének tárgyi emlékei – kiállítás a HHK-n.
<https://hhk.uni-nke.hu/hirek/2022/04/28/a-17-szazad-hadviselesenek-targyi-emlekei-kiallitas-a-hhk-n>
(Megnyitva: 2026. 01. 29.)

támogatására, Kelei Zita (Órtilos) és Palotai Hajnalka (Zákányfalu) polgármesterek segítségére is. Ausztriából Harald Pöcher vezérőrnagy, Szlovéniából Zágorec-Csuka Judit támogatta munkánkat. Nélkülük nem tudtuk volna sikeresen végezni kutatásunkat, és nem lehet ápolni a helyi Zrínyi-hagyományt.

Zrínyi-Újvár a kutatás eredményeinek fényében

A kutatás kezdetén, 2005-ben Perjés Géza, Vándor László és Hrenkó Pál írásai ellenére sem tekinthettük bizonyítottnak a vár elhelyezkedését. A vár helyszíni vizsgálata során fellelt sok-sok ólom puskagolyó, ágyúgolyó és bombarepesz, az udvar, a kút és a sarkantyú bástya régészeti feltárása felrajzolta Zrínyi-Újvárt a magyar történelem és régészet tablójára. Mára a várfalak pusztulása ellenére vizuálisan is előttünk áll a védelmi rendszer képe. Elkészült a vár makettje, 3D megjelenítése, valamint 2015-ben a Kállai Attila alezredes tervei alapján a Térképészeti Intézet által gyártott dombortérkép, mely kereskedelmi forgalomba is került. Történészek, hadtörténészek, műszakiak, térképészek és régészek példás összefogása eredményeként napjainkban nem csak Zrínyi-Újvár földrajzi koordinátáit, elhelyezkedését és védműveit ismerjük, hanem pontosabban áll előttünk a vár szerepe és jelentősége Zrínyi török elleni terveiben, életművében.³⁶

Raimondo Montecuccoli császári fővezér az ostromra visszaemlékezve arról írt, hogy meglepte a vár kis mérete. „Amikor valaki bement a várba, meg kellett kérdeznie, tulajdonképpen hol van az erőd; a katonák közönségesen juhakolnak hívták.”³⁷ A magyar történetírás a juhakol elnevezést sérelmezve, évtizedeken keresztül számos érvet szegezett szembe Montecuccoli véleményével, anélkül, hogy valós információk álltak volna rendelkezésre a vár méretéről és védelmi rendszeréről.

Kutatásaink nyomán úgy véljük, Zrínyi-Újvár legfontosabb feladata a Mura átkelőjének védelme volt. Az erősség ezen túl, állandó helyőrségként is szolgált, így kiinduló pontja lett a török területre indított portyáknak. Zrínyi katonái a vár körül fekvő terület egyre nagyobb részét vonták az ellenőrzésük alá, ami Zrínyi birtokát gyarapította. A korabeli hadmérnöki vázlatokon felismerhető, hogy nem csak katonai, hanem gazdasági létesítmények is készültek. Murakeresztúrnál a Zrínyi-árok több hektár erdőt határolt le. A vár körüli földeket megművelték, a keleti oldalon halastavat ástak. 1663-ban malom is épült, ami a kor egyik legdrágább beruházása volt, azonban a gazdasági befolyás kiterjesztésének alkalmas eszköze, hiszen azoknak a településeknek, melyek ide jártak örletni, egyfajta kereskedelmi központot is jelentett. Ehhez járult még az átkelőhelyen szedett vám is.

A vár védelmi rendszerében Zrínyi gondolatai nyertek valós formát, és a gyakorlat megmutatta, hogy jól működik az általa alkotott rendszer. Nem egy meglévő erősséget fejlesztett tovább vagy alakított át, ahol a struktúrát meghatározta egy korábbi elgondolás, hanem nulláról indulva megalkotott egy új rendszert.

36 Számos tanulmányban újságcikkben és konferencián számoltunk be az eredményeinkről. 2012-ben jelent meg az addigi kutatási eredményeket összefoglaló első kötet *Zrínyi-Újvár emlékezete* címmel. A kutatás előrehaladtával 2019-ben újabb tanulmánykötetet publikáltunk, amelynek angol nyelvű kiadása 2020-ban látott napvilágot. Ezeket lásd alább, a *Bibliográfia* című fejezetben.

37 Montecuccoli 2019, 214.

1. ábra.

Zrínyi-Újvár és környéke egy LIDAR felmérésen alapuló kompozit domborzati térképen

(Kállai Attila alezredes munkája)

Jelmagyarázat:

- A: A vár udvara az emlékművekkel. A régészeti feltárás épületek nyomait hozta felszínre, valamint itt volt a vár kútja, melynek helyét a rekonstruált kútház jelzi.
- B: A vár sáncának külső oldala. Több nagy űrméretű ágyúgolyó került elő a mélykeresős kutatás során, valamint a magnetométeres felmérés segítségével sikerült a vár sáncának leégett faserkezetét kimutatni, majd egy szakaszon feltárni.
- C: A vár egykori szárazárkának egy szakasza, ahol a korabeli fegyverek replikáival a kísérleti lövések végrehajtásra kerültek.
- D: Az ostromterület hátsó határán, egy terasz szerűen kialakított ágyúállást sikerült lokalizálni, ahonnan a Mura hídját lőtték az ostromlók.
- E: A Visszafolyó-patak gátja, ahol megtaláltuk egy korabeli őrtorony nyomait. A bekeretezett területen a fémkereső műszeres kutatás az ostromhoz kapcsolódó leletanyagot tárt fel.

Zrínyi-Újvár önmagában az átkelőhely biztosítására volt alkalmas. Zrínyi sem gondolt róla többet, de felismerte, hogy jelentős török erők csak akkor indíthatnak támadást a Muraköz ellen, ha sikerül birtokba venniük a kakonyai átkelőt. Kedvező fekvése miatt 1664-ben a Dráva-menti hadjárat bázisa volt, és a gyülekezés időszakában biztosította a keresztény sereg táborozását. Zrínyi-Újvár több volt, mint a Szent Mihály hegy végébe épített sánc. Ez csak az egyik fontos eleme volt annak a védelmi

rendszernek, amit Zrínyi a terep adta lehetőségek kihasználásával és a szükséges mértékben történő átalakításával létrehozott.

Az elmúlt két évtized kutatómunkájának köszönhetően sikerült azonosítani és ismertté tenni Zrínyi Miklós Mura menti várát, mely a mai Magyarország területén az egyedüli épített emlék, ami a keze nyomát viseli. A fent leírtak és az itt következő impozáns bibliográfia együtt nyomatékosítja Pálffy Géza akadémikus értékelését, aki szerint Zrínyi-Újvár elmúlt két évtizedes kutatása „sikertörténet”.³⁸

Bibliográfia³⁹

Könyvek

1. Hausner Gábor, Padányi József (szerk.) 2012. *Zrínyi-Újvár emlékezete*. Budapest: Argumentum Kiadó.
2. Hausner Gábor, Németh András (szerk.) 2019. *Zrínyi-Újvár: Egy 17. századi védelmi rendszer az oszmán hódoltság határán*. Budapest: Dialóg Campus.
3. Gábor, Hausner; András, Németh (eds.) 2020. *Zrínyi-Újvár: A Seventeenth-Century Border Defence System on the Edge of the Ottoman Empire*. Budapest: Dialóg Campus.
4. Padányi, József; Hausner, Gábor; Négyesi, Lajos; Dragutin, Feletar; Petar, Feletar; Hrvoje, Petrić 2021. *Utvorba Novi Zrin na Muri*. Čakovec: Meridijani izdavačka kuća.
5. Padányi József, Négyesi Lajos, Hausner Gábor, Dragutin, Feletar, Petar Feletar, Hrvoje Petrić, Kovácsné Kővágó Anna (S. a. r.) 2022. *Zrínyi-Újvár a Mura mentén. A legújabb kutatások tükrében*. Murakeresztúr, Zrínyi Kadétok Hagyományőrző Egyesület.

Könyvfejezetek, tanulmányok, ismeretterjesztő cikkek

1. Hausner Gábor, Négyesi Lajos, Papp, Ferenc 2005. „Juhakol” a szőlőhegyen. Kísérlet Zrínyi-Újvár helyzetének meghatározására. *Hadtörténelmi Közlemények*, 118 (3): 835–862.
2. Hausner, Gábor; Négyesi, Lajos; Papp, Ferenc 2006. „Tor” usred vinograda na brijegu. *Podravina: Casopis za multidisciplinarna istrazivanja*, (10): 28–49.
3. Négyesi Lajos 2006a. A csata- és hadszíntérkutatás módszereinek alkalmazása Zrínyi-Újvár kutatása során. *Hadtudomány*, 16 (3): 128–130.
4. Négyesi Lajos 2006b. A Zrínyiek Karthágója. *Élet és Tudomány*, (20): 620–622.

³⁸ Pálffy 2022, 64.

³⁹ Az elmúlt húsz év során Zrínyi-Újvár feltárásával kapcsolatban készült publikációk az alábbiakban nem a szerzők ABC sorrendjében következnek, hanem – a kutatás előrehaladását dokumentálendő – időrendbe sorolva.

5. Négyesi, Lajos; Németh, József; Padányi, József 2007.
We have been looking for the siege tracks of Newfort of Zrínyi. 1–3.
 Belezna Község honlapján közzétett online publikáció Zrínyi-Újvár
 1664-es ostromának kutatása körében.
6. Domokos György, Hausner Gábor 2008. Zrínyi-Újvár és ostroma
 Jacob von Holst helyszínrajza tükrében.
 In. G. Etényi Nóra, Horn Ildikó (szerk.): *Portré és imázs. Politikai propaganda és
 reprezentáció a kora újkorban.* 241–264. Budapest: L'Harmattan.
7. Padányi József 2008. Zrínyi-Újvár ostromának nyomait kerestük.
 In. Nagyné Molnár Angelika, Radnai Márton (szerk.): *Pro Scientia Aranyérmesek
 VIII. Konferenciája. Pécs, 2006. november 23–25. Előadások.* 31.
 Budapest: Pro Scientia Aranyérmesek Társasága.
8. Négyesi Lajos 2010a. Hálózatepítés a Zrínyiek nyomán.
Élet és Tudomány, 65 (31): 966–968.
9. Négyesi Lajos 2010b. Mozsárbombák a török korból.
Élet és Tudomány, 65 (33): 1222–1224.
10. Négyesi Lajos 2010c. Zrínyi-Újvár a források és a terepkutatások tükrében.
Várak Kastélyok, Templomok
 (Történelmi és örökségturisztikai folyóirat), 6 (4): 12–15.
11. Domokos György 2011. Újabb adatok Zrínyi-Újvár építésének és pusztulásának
 történetéhez. *Hadtörténelmi Közlemények*, 124 (3): 741–773.
12. Domokos György 2012. Zrínyi-Újvár építése és pusztulása.
 In. Hausner Gábor, Padányi József (szerk.) *Zrínyi-Újvár emlékezete.* 34–65.
 Budapest: Argumentum Kiadó.
13. Hausner Gábor 2012. Zrínyi-Újvár az írott források és az ábrázolások tükrében.
 In. Varga, Szabolcs (szerk.): *„Hír a dicső tettek ragyogása”: tanulmányok a Zrínyi
 család és Szigetvár történetéből.* 121–145. Szigetvár: Szigetvári Várbaráti Kör.
14. Kelenik József 2012. Az elárult erőd. Gondolatok Zrínyiről és Zrínyi-Újvár
 katonai szerepéről.
 In. Hausner Gábor, Padányi József (szerk.) *Zrínyi-Újvár emlékezete.* 17–33.
 Budapest: Argumentum Kiadó.
15. Sudár Balázs 2012. Török források Zrínyi-Újvár bevételeéről.
 In. Hausner Gábor (szerk.) *Zrínyi-Újvár emlékezete.* 66–70.
 Budapest: Argumentum Kiadó.
16. Vándor László 2012. Előzetes jelentés Zrínyi-Újvár 2011–2012. évi
 régészeti kutatásáról és az eddigi eredményekről.
 In. Hausner Gábor (szerk.) *Zrínyi-Újvár emlékezete.* 84–99.
 Budapest: Argumentum Kiadó.
17. Négyesi Lajos 2012a. Zrínyi-Újvár a helyszíni kutatások tükrében.
 In. Varga, Szabolcs (szerk.): *„Hír a dicső tettek ragyogása”: tanulmányok a Zrínyi család
 és Szigetvár történetéből.* 147–165. Szigetvár: Szigetvári Várbaráti Kör.

18. Négyesi Lajos 2012b. Két mozsárbomba Zrínyi-Újvár 1664-es ostromából.
In. Hausner Gábor, Padányi József (szerk.) *Zrínyi-Újvár emlékezete*. 110–113.
Budapest: Argumentum Kiadó.
19. Négyesi Lajos, Padányi József 2012. Zrínyi-Újvár a hadszíntérkutatás tükrében.
In. Hausner Gábor, Padányi József (szerk.) *Zrínyi-Újvár emlékezete*. 71–83.
Budapest: Argumentum Kiadó.
20. Hausner, Gábor; Négyesi, Lajos; Padányi, József 2012. Novi Zrin u svjetlu izvora i istraživanja terena / Zrínyi-Újvár a források és terepkutatások tükrében.
In. Bene, Sándor; Zoran, Ladić; Hausner, Gábor (ured.): *Susreti dviju kultura: Obitelj Zrinski u hrvatskoj i mađarskoj povijesti*. 189–218.
Zagreb, Horvátország: Matica Hrvatska.
21. Barkóczy Péter, Bartha Tibor, Kovács Árpád, Padányi József, Török Béla 2012. Zrínyi-Újvár 1664. évi ostromából származó vas- és ólomlövedékek anyagszerkezeti vizsgálatai. *Hadtörténelmi Közlemények*, 125 (4): 1139–1148.
22. Papp Ferenc 2012. A zrínyi-újvári emlékhely kialakítása és a Zrínyiek emlékének ápolása a régióban.
In. Hausner Gábor, Padányi József (szerk.) *Zrínyi-Újvár emlékezete*. 123–135.
Budapest: Argumentum Kiadó.
23. Padányi József 2013. Zrínyi-Újvár kutatása, a vár és környezete hasznosításának lehetőségei.
In. Hausner Gábor; Padányi József (szerk.): *Kutatások a hadtudományok és a katonai műszaki tudományok területén*. 86–134.
Budapest: Nemzeti Közzolgálati Egyetem.
24. Bartha Tibor 2013. Jelentés a Zrínyi-Újvár 1664. évi ostromából származó vas- és ólomlövedékek anyagszerkezeti vizsgálatairól.
In. *Uo.* 189–230.
25. Költő László, Négyesi Lajos, Bertók, Gábor, Padányi József, Szabó András 2014. Zrínyi-Újvár sáncának lokalizálása, feltárása és rekonstrukciója.
Hadtörténelmi Közlemények, 127 (1): 91–102.
26. Négyesi Lajos, Padányi József 2014. Zrínyi-Újvár kutatása a terepen.
In. Hausner, Gábor; Padányi, József (szerk.): *A Zrínyiek és a honvédelem*. 39–60.
Budapest: Nemzeti Közzolgálati Egyetem.
27. Vándor László 2014. Zrínyi-Újvár régészeti kutatása. Eddigi eredmények.
In. Rostás Tibor (szerk.): *Költő, hadvezér, államférfi. Zrínyi Miklós 1620–1664*. Kiállítási katalógus. 78–95. Budapest: Magyar Nemzeti Múzeum.
28. Padányi, József 2015. Exploring Zrin-Newcastle on the field.
In. Feletar, Dragutin; Kolaric, Juraj (eds.): *Nikola Zrinski VII. i utvrda Novi Zrin 350. godina: Zbornik radova sa znanstvenog skupa u Donjoj Dubravi*. 134–154.
Zagreb: Hrvatsko vojno uciliste (HVU).
29. Padányi, József; Egresi, Zoltán 2015. Osmanli–Habsburg savařlari’nda (1663–1664) Önemli Rol Oynayan Zrínyi-Újvár’in (Zrin-Yeni Kale) Tarihi. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Arařtırmaları dergisi / Hacettepe University Journal of Turkish Studies*, 23 (12): 271–285.

30. Dr. Kállai Attila 2016. Zrínyi-Újvár feltárásának térképészeti munkái. *Geodézia és Kartográfia*, 68 (5–6): 4–10.
31. Kállai Attila 2017. Zrínyi-Újvár feltárásának térképészeti munkái. In. Bene Sándor, Fodor Pál, Hausner Gábor, Padányi, József (szerk.): *Határok fölött. Tanulmányok a költő, katona, államférfi Zrínyi Miklósról*. Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont.
32. Költő László, Vándor László és Varga Máté 2018. Őrtilos – Zrínyi-Újvár régészeti feltárása (2016–2017). Kaposvár: A Kaposvári Rippl-Rónai Múzeum Közleményei, 195–202.
33. Padányi József, Négyesi Lajos 2018. Zrínyi Miklós tevékenysége a Muraköz katonai védelmének megerősítésében. *Műszaki Katonai Közlöny*, 28 (3): 146–163.
34. Padányi József, Négyesi Lajos, Nagy László 2018. A Zrínyi-árok azonosítása. Egy 1662-ben épített műszaki záróelem. In. Varga, Máté; Szentpéteri, József (szerk.): *Két világ határán. Természet- és társadalomtudományi tanulmányok a 70 éves Költő László tiszteletére*. 241–253. Kaposvár: Rippl-Rónai Múzeum.
35. Bartha Tibor 2019. Szemelvények a Zrínyi-Újvárnál talált leletek anyagvizsgálatainak eredményeiből. *Hadtudományi Szemle*, 12 (különszám): 27–49.
36. Padányi, József; Ondrék, József 2019. Examining lead bullets from the siege of Novi Zrin in 1664. *Journal of Conflict Archaeology*, 14 (1): 58–77.
37. Szem Géza, Hausner Gábor 2019. Zrínyi-Újvár kutatásának története. In. Hausner Gábor, Németh András (szerk.): *Zrínyi-Újvár: Egy 17. századi védelmi rendszer az oszmán hódoltság határán*. 9–21. Budapest: Dialóg Campus.
38. Czigány István 2019. A Muraköz oszmánellenes védelmi rendszere és Zrínyi-Újvár. In. Hausner Gábor, Németh András (szerk.): *Zrínyi-Újvár: Egy 17. századi védelmi rendszer az oszmán hódoltság határán*. 25–40. Budapest: Dialóg Campus.
39. Hausner Gábor, Szem Géza 2019. Zrínyi-Újvár építése és ostroma az írott források és a korabeli térképvázlatok tükrében. In. Hausner Gábor, Németh András (szerk.) 2019. *Zrínyi-Újvár: Egy 17. századi védelmi rendszer az oszmán hódoltság határán*. 41–58. Budapest: Dialóg Campus.
40. Kállai Attila 2019. A hadirégészeti kutatások térinformatikai alapjai, különös tekintettel Zrínyi-Újvár környezetének retrospektív térinformatikai modellezésére. In. Hausner Gábor, Németh András (szerk.): *Zrínyi-Újvár: Egy 17. századi védelmi rendszer az oszmán hódoltság határán*. 141–158. Budapest: Dialóg Campus.
41. Bartha Tibor 2019. A Zrínyi-Újvárnál talált leletek anyagvizsgálatának eredményei és értelmezése.

- In. Hausner Gábor, Németh András (szerk.):
Zrínyi-Újvár: Egy 17. századi védelmi rendszer az oszmán hódoltság határán. 189–222.
Budapest: Dialóg Campus.
42. Négyesi Lajos 2019a. Zrínyi-Újvár stratégiai jelentősége.
In. Hausner Gábor, Németh András (szerk.):
Zrínyi-Újvár: Egy 17. századi védelmi rendszer az oszmán hódoltság határán. 59–76.
Budapest: Dialóg Campus.
43. Négyesi Lajos 2019b. Két mozsárbomba 1664 júniusából.
In. Hausner Gábor, Németh András (szerk.):
Zrínyi-Újvár: Egy 17. századi védelmi rendszer az oszmán hódoltság határán. 181–188.
Budapest: Dialóg Campus.
44. Padányi József, Négyesi Lajos, Nagy László 2019. A Zrínyi-árok azonosítása – Egy 1662-ben épített műszakizár-elem.
In. Hausner Gábor, Németh András (szerk.) 2019.
Zrínyi-Újvár: Egy 17. századi védelmi rendszer az oszmán hódoltság határán. 85–106.
Budapest: Dialóg Campus.
45. Költő László, Négyesi Lajos, Bertók Gábor, Padányi József, Szabó András 2019. Zrínyi-Újvár sáncának lokalizálása, feltárása és rekonstrukciója.
In. Hausner Gábor, Németh András (szerk.)
Zrínyi-Újvár: Egy 17. századi védelmi rendszer az oszmán hódoltság határán. 107–122.
Budapest: Dialóg Campus.
46. Vándor László 2019. A várkút feltárása.
In. Hausner Gábor, Németh András (szerk.):
Zrínyi-Újvár: Egy 17. századi védelmi rendszer az oszmán hódoltság határán. 123–137.
Budapest: Dialóg Campus.
47. Sudár Balázs 2019. Török források Fázil Ahmed pasa nagyvezér 1664. évi hadműveleteiről.
In. Hausner Gábor, Németh András (szerk.):
Zrínyi-Újvár: Egy 17. századi védelmi rendszer az oszmán hódoltság határán. 77–81.
Budapest: Dialóg Campus.
48. Bartha Tibor, Török Béla, Barkóczy Péter, Padányi József 2020. Zrínyi-Újvár régészeti lelőhelyén talált vasleletek anyagvizsgálatainak eredményei.
Archeometriai Műhely, 17. 157–170.
49. Padányi József, Németh András, Négyesi Lajos, Szabó András 2020. Zrínyi-Újvár kutatása a hadirégészet eszközeivel I. rész
Haditechnika, 54 (6): 64–68.
50. Bartha, Tibor 2020. The Results of the Material Analysis of Artefacts Discovered at Zrínyi-Újvár and their Evaluation.
In. Gábor, Hausner; András, Németh (eds.):
Zrínyi-Újvár: A Seventeenth-Century Border Defence System on the Edge of the Ottoman Empire. 191–224.
Budapest: Dialóg Campus.

51. Gábor, Hausner; Géza, Szem 2020. The Construction and Siege of Zrínyi-Újvár as Reflected by Written Sources and Contemporary Sketch Maps.
In. Gábor, Hausner; András, Németh (eds.): *Zrínyi-Újvár: A Seventeenth-Century Border Defence System on the Edge of the Ottoman Empire*. 43–60.
Budapest: Dialóg Campus.
52. Czigány, István 2020. The Anti-Ottoman Defence System in Muraköz and Zrínyi-Újvár.
In. Gábor, Hausner; András, Németh (eds.): *Zrínyi-Újvár: A Seventeenth-Century Border Defence System on the Edge of the Ottoman Empire*. 27–42.
Budapest: Dialóg Campus.
53. Lajos, Négyesi 2020a. The Strategic Importance of Zrínyi-Újvár.
In. Gábor, Hausner; András, Németh (eds.): *Zrínyi-Újvár: A Seventeenth-Century Border Defence System on the Edge of the Ottoman Empire*. 61–78.
Budapest: Dialóg Campus.
54. Lajos, Négyesi 2020b. Two Mortar Bombs from June 1664.
In. Gábor, Hausner; András, Németh (eds.): *Zrínyi-Újvár: A Seventeenth-Century Border Defence System on the Edge of the Ottoman Empire*. 183–190.
Budapest: Dialóg Campus.
55. Sudár, Balázs 2020. Ottoman Sources Concerning the Military Operations Led by Grand Vizier Fazil Ahmed Pasha in 1664.
In. Gábor, Hausner; András, Németh (eds.): *Zrínyi-Újvár: A Seventeenth-Century Border Defence System on the Edge of the Ottoman Empire*. 79–83.
Budapest: Dialóg Campus.
56. József, Padányi; Lajos, Négyesi; László, Nagy 2020. Identification of the Zrínyi Ditch – An Engineer Obstacle Built in 1662.
In. Gábor, Hausner; András, Németh (eds.): *Zrínyi-Újvár: A Seventeenth-Century Border Defence System on the Edge of the Ottoman Empire*. 87–108.
Budapest: Dialóg Campus.
57. László, Költő; Lajos, Négyesi; Gábor, Bertók; József, Padányi; András, Szabó 2020. Locating, Excavating and Reconstructing the Ramparts of Zrínyi-Újvár.
In. Gábor, Hausner; András, Németh (eds.): *Zrínyi-Újvár: A Seventeenth-Century Border Defence System on the Edge of the Ottoman Empire*. 109–124.
Budapest: Dialóg Campus.
58. Vándor, László 2020. The Excavation of the Well in the Fortress.
In. Gábor, Hausner; András, Németh (eds.): *Zrínyi-Újvár: A Seventeenth-Century Border Defence System on the Edge of the Ottoman Empire*. 125–139.
Budapest: Dialóg Campus.
59. Török Béla, Bartha Tibor, Barkóczy Péter, Padányi József 2020. Zrínyi-Újvár régészeti lelőhelyén talált vasleletek anyagvizsgálatainak eredményei.
Archeometriai Műhely, 17 (2): 157–168.
60. Padányi József, Németh András, Négyesi Lajos, Szabó András 2021. Zrínyi-Újvár kutatása a hadirégészet eszközeivel II. rész.
Haditechnika, 55 (3): 67–70.

61. Padányi, József; Hausner, Gábor; Négyesi, Lajos; Dragutin, Feletar; Petar, Feletar; Hrvoje, Petrić ic 2021. *Utvorđa Novi Zrin na Muri*. Čakovec: Meridijani izdavačka kuća.
62. Padányi József 2022. Zrínyi-Újvár történelmi emlékhelyé emelésének jelentősége. *EMLÉK-ŐR*, 1: 10–15.
63. Padányi, József; Ondrék, József 2022. Miklós Zrínyi's Efforts in Strengthening the Military Defenses of Međimurje, Hungary. *International Journal of Historical Archeology*, 27. 792–816.
64. Padányi József 2023. Zrínyi-Újvár védelmének újragondolása. *Hadtudomány*, 33 (3): 64–85.
65. Németh Balázs, Padányi József, Hamza Emil 2023. Tűzfegyverek hatékonysága Zrínyi-Újvár 1664. évi ostrománál. I.: A 17. századi tűzfegyverek hatásvizsgálatának problematikája és Zrínyi-Újvár lövedékei. *Hadtörténelmi Közlemények*, 136 (3): 555–594.
66. Németh Balázs, Padányi József, Hamza Emil 2024. Tűzfegyverek hatékonysága Zrínyi-Újvár 1664. évi ostrománál. II. *Hadtörténelmi Közlemények*, 137 (1): 3–56.
67. Dr. Kállai Attila 2025. Zrínyi-Újvár környezetének katonaföldrajzi értékelése, a terep hatása Muraköz védelmére.
In. Balla Tibor, Hausner Gábor és Padányi József (szerk.):
A Syrena és a csatahajó. A Zrínyi-kutatások legújabb eredményei. 127–168.
Budapest: Ludovika.
68. Négyesi Lajos 2025. A „félreértett Zrínyi-malom” szerepe Zrínyi-Újvár komplex védelmi rendszerében.
In. Balla Tibor, Hausner Gábor és Padányi József (szerk.):
A Syrena és a csatahajó. A Zrínyi-kutatások legújabb eredményei. 183–198.
Budapest: Ludovika.
69. Németh András, Szabó András 2025. Zrínyi-Újvár öröksége diszruptív technológiákon alapuló digitális rekonstrukciójának és bemutatásának technikai lehetőségei.
In. Balla Tibor, Hausner Gábor és Padányi József (szerk.):
A Syrena és a csatahajó. A Zrínyi-kutatások legújabb eredményei. 309–362.
Budapest: Ludovika.
70. Németh Balázs, Padányi József, Hamza Emil: A tűzfegyverek hatékonysága Zrínyi-Újvár 1664. évi ostrománál. (Ballisztikai vizsgálatok indirekt megközelítéssel)
In. Balla Tibor, Hausner Gábor és Padányi József (szerk.):
A Syrena és a csatahajó. A Zrínyi-kutatások legújabb eredményei. 199–308.
Budapest: Ludovika.
71. Harald Pöcher: Zrínyi Miklós és a stratégiai előrelátás.
In. Balla Tibor, Hausner Gábor és Padányi József (szerk.):
A Syrena és a csatahajó. A Zrínyi-kutatások legújabb eredményei. 363–381.
Budapest: Ludovika.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Domokos György 2012. Zrínyi-Újvár építése és pusztulása. In. Hausner Gábor, Padányi József (szerk.) *Zrínyi-Újvár emlékezete*. 34–65. Budapest: Argumentum Kiadó.
- Eötvös Károly 1896. Zalamegye. In. *Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képen*. Budapest.
- Esterházy Pál 1889. *Mars Hungaricus*. (S. a. r., jegyz. és ford. Iványi Emma. Bevez. és szerk. Hausner Gábor.) (Zrínyi-Könyvtár III.) Budapest: Zrínyi Kiadó.
- Hrenkó Pál 1979. Zrínyi-Újvár (Újzerinvár) helyszínrajzai nyomában. *Geodézia és Kartográfia*, (1): 122–125.
- Jancsecz Lajos, Gígler Ildikó 2012. Az Zrínyiek öröksége és Belezna. In. Hausner Gábor, Padányi József (szerk.) *Zrínyi-Újvár emlékezete*. 136–141. Budapest: Argumentum Kiadó.
- Kocsis Edit 2025. Zrínyi-Újvár társadalmi és kulturális jelentősége napjainkban. In. Balla Tibor, Padányi József (szerk.): *Ésszel, mesterséggel. Tanulmányok a 65 éves Hausner Gábor tiszteletére*. 73–100. Budapest: Alapítvány a Magyar Hadi Történetírás Támogatására.
- Montecuccoli, Raimondo 2019. *A magyarországi török háborúkról*. Ford. Domokos György. (Pro Militum Artibus) Budapest: Ludovika Egyetemi Kiadó.
- Négyesi Lajos 1994. A mohácsi csata. *Hadtörténelmi Közlemények*, 107 (4): 62–79.
- Négyesi Lajos 2010. *Csaták néma tanúi. A csata- és hadszíntérkutatás, hadtörténeti régészet fogalma és módszerei*. Budapest: HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum.
- Padányi József, Bene Sándor, Fodor Pál, Hausner Gábor (szerk.) 2017. *Határok fölött. Tanulmányok a költő, katona, államférfi Zrínyi Miklósról*. Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont.
- Pálffy Géza 2022. Határok fölött. Zrínyi Miklós lojalitási és identitási. In. Hausner Gábor (szerk.): *Zrínyi Miklós és öröksége*. 53–72. Budapest: Ludovika Kiadó.
- Papp Ferenc 2012. A zrínyi-újvári emlékhely kialakítása és a Zrínyiek emlékének ápolása a régióban. In. Hausner Gábor, Padányi József (szerk.) *Zrínyi-Újvár emlékezete*. 123–135. Budapest: Argumentum Kiadó.
- Perjés Géza 1965. *Zrínyi Miklós és kora*. Budapest: Gondolat.
- Petrić, Hrvoje; Feletar, Dragutin; Feletar, Petar 2001. *Novi Zrin. Zrinska utvrda na Muri (1661–1664)*. Donja Dubrava–Zagreb.
- M. Szabó Miklós 2007. *A Zrínyi Miklós Katonai Akadémia története 1955–1960*. Budapest: Zrínyi Kiadó.
- Vándor László 1972. *A Mura-ölgly magyarországi szakaszának településtörténete*. Szakdolgozat. Budapest: ELTE BTK.
- Vándor László 1992. Zrínyi-Újvár helyének kérdése, régészeti és történeti dokumentumok alapján. *Somogy*, (5): 67–71.
- Vándor László 2001. *Zala megye ezer éve. Tanulmánykötet a magyar államalapítás millenniumának tiszteletére*. (Főszerk. Vándor László.) Zalaegerszeg.
- Zágorec-Csuka Judit 2022. Zrínyi Miklós emlékezete Szlovéniában. In. Hausner Gábor (szerk.): *Zrínyi Miklós és öröksége*. 243–255. Budapest: Ludovika Kiadó.
- <https://honvedelem.hu/hirek/elkeszult-a-zrinyi-ujvar.html>
- <https://shop.hmzrinyi.hu/zrinyi-ujvar-domborterkepe-1293>
- <https://www.uni-nke.hu/hirek/2020/09/30/zrinyiek-a-haza-szolgalataban>
- <https://hhk.uni-nke.hu/hirek/2022/04/28/a-17-szazad-hadviselésenek-targyi-emlekei-kiallitas-a-hhk-n>
- <https://kanizsamedia.haz.hu/hir/202409/varjatek-es-kulturalis-bemutato-ortilosban>
- <https://smmi.hu/hirek/zrinyi-ujvar-rekonstrualt-kutjanak-muszaki-atadasa.html>
- <https://www.zaol.hu/helyi-kozelet/2021/09/emlektablalt-avattak-zrinyi-ujvaron>
- <https://www.bama.hu/helyi-kozelet/2023/07/emlektablalt-avattak-a-hatar-mellett-zrinyiujvaron>
- <https://www.uni-nke.hu/hirek/2024/06/25/adassek-tisztelet-a-hadvezer-es-kolto-zrinyi-miklosnak>

Végh Ferenc[✧]

„Az én experienciám kicsin és csak egynéhány csatából áll”

Zrínyi Miklós katonai életútja 1663 előtt

DOI 10.17047/HADTUD.2025.35.4.95

Zrínyi Miklós 1664 eleji téli hadjáratának és Kanizsa ostromának köztudottan döntő szerepe volt abban, hogy Köprülü Ahmed nagyvezír hada más úton kényszerült Bécs ellen vonulni. A kutatás azonban eddig nem vizsgálta, hogy a „költő és hadvezér” voltaképpen milyen előképzettség és harctéri tapasztalatok birtokában vállalkozott 1663 őszén a dunántúli rendi felkelő hadak, illetve utóbb (társvezérként) a téli hadjárat vezetésére és az oszmán vilájetközpont ostromára. Tanulmányunkban Zrínyi Miklósnak a harmincéves háborúban (1618–1648) való szerepvállalását vesszük vizsgálat alá. Bizonyítani kívánjuk, hogy az 1663–1664. évi háborúban való aktív részvétel a felkészültségét meghaladó kihívást jelenthetett Zrínyi számára, amelynek nagyrészt éppen emiatt nem tudott maradéktalanul megfelelni.

KULCSSZAVAK: Zrínyi Miklós, harmincéves háború, 1663–1664-es török háború, Raimondo Montecuccoli, Habsburg haderő

“My Experience is Slight; It Only Consists of a Few Skirmishes”

Nicholas Zrínyi's Military Career before 1663

Miklós Zrínyi's Winter Campaign in early 1664 and the siege of Kanizsa are known to have played a decisive role in forcing Grand Vizier Köprülü Ahmed's army to march on Vienna by another route. However, research has not yet examined what kind of training and battlefield experience the “poet and military commander” actually had when he undertook to lead the Transdanubian insurgent army in the autumn of 1663 and later (as co-commander) the Winter Campaign and the siege of the Ottoman vilayet centre. The present study examines Miklós Zrínyi's role in the Thirty Years' War (1618–1648). The aim is to demonstrate that his active participation in the war of 1663–1664 may have been a challenge beyond his capabilities, which is largely why he was unable to fully meet the demands placed upon him.

KEYWORDS: Miklós Zrínyi, the Thirty Years' War, the Turkish war of 1663–1664, Raimondo Montecuccoli, Habsburg army

✧ Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar, habilitált egyetemi docens – University of Pécs, Faculty of Humanities and Social Sciences, habilitated associate professor; e-mail: vegh.ferenc@pte.hu; <https://orcid.org/0000-0003-1296-9057>

A felkelő hadak generálisa (1663)

Lippay György esztergomi érsek 1663 nyárutóján, Zrínyi Miklós főparancsnoki kinevezése körül folyó viták kapcsán ekképpen tolmácsolta a Habsburg Monarchia döntéshozóinak elutasító véleményét: „... a gróf úr alkalmas lehet a török legyőzésére portyákon és kisebb csatákban, és ennek dicsőségét senki sem vitatja el tőle, ám a katonai erősség és erény, ami egy teljes [értisd: reguláris – VF] hadsereg vezényletéhez szükséges, nincs meg benne.”¹ Érsekújvár ostroma miatt amúgy is végletekig fel-fokozott, feszült légkörben minden realitást nélkülözött volna a Magyarországon működő Habsburg haderő, vagy valamely seregtestének vezényletét Zrínyi Miklósrá vagy bármely másik magyar rendi méltóságra átruházni. Az ambiciózus gróf (és főrendi társai) hivatkozott katonai alkalmatlansága cáfolhatatlan ellenérvet adott a Burg katonapolitikusainak az előbbiektől túlzó igényeinek hártásához. A katonaszakmai argumentumok, mint alább látni foguk, kétség kívül Zrínyi hadvezetői megbízatása ellen szóltak, bár több mint valószínű, hogy ilyet a hiányolt kvalitások megléte esetén sem kaphatott volna. Európa monarchiáiban ugyanis köztudottan éppen az 1660-as évekre erősödtek meg az abszolutisztikus tendenciák, amely alól a Habsburgok összetett állama sem jelentett kivételt.² Az I. Lipót (1657–1705) trónra kerülését szükségszerűen követő személycserék és pozícióváltások ezeket tovább erősítették. Ezzel párhuzamosan a magyar rendiség képviselőinek mozgástere mindinkább szűkült, amit a Zrínyit feltétlen támogató, a kinevezéséért fáradhatatlanul instanciázó Lippay György is jól érzékelt.³ A Habsburg-ház állandó hadereje (vagy annak valamely önállóan operáló seregteste) feletti irányítására nem, egyedül a felkelt rendi haderő feletti parancsnokság elnyerésére lehetett valós esélye a horvát–magyar főúrnak, hiszen annak vezetője kizárólagosan a magyar rendek reprezentánsa lehetett. Az inszurrekció Habsburg haderő alá tagolása, vagy élére nem honos főtiszt állítása a rendi jogok nyilvánvaló és súlyos sérelme lett volna, amelynek ódiumát a bécsi döntéshozók sem akarták vállalni. Zrínyi egyetlen hadvezetői megbízatását 1663 szeptemberében nyerte el, amikor a betegeskedő és nehézkes nádor, Wesselényi Ferenc helyett, korabeli szóhasználatlalt „az ő képében” átvette a Dunán inneni és túli felkelő hadak irányítását. Zrínyi Miklós kinevezése tehát voltaképpen a horvát–magyar arisztokrátiának a bécsi udvarral, ám mindenekelőtt a magyar rendi főméltóságok egymással kötött, különleges kompromisszuma volt. Ma már tudjuk, hogy az 1648-tól a dalmát-horvát-szlavón báni méltóságot viselő Zrínyi kinevezése oldotta fel a Batthyány Kristóf Dunántúli kerületi főkapitány, illetve a méltóságsorban ugyan előtte álló, ám katonai téren tapasztalatlan országbíró, Nádasdy Ferenc közötti illetékességi vitát.⁴ Zrínyi megbízatása elviekben Alsó-Magyarország mozgósítására is kiterjedt, ám a jelek szerint végül csak a dunántúli főurak kontingensei és a vármeigyék csapatai felett rendelkezett. Ezt a győri és a „Kanizsa ellen vetett” végvidéki főkapitányságok felültemetett iratos vitézei egészítették ki, illetve közelebből meg

1 Tusor 2015, 231.

2 Sashalmi 2006, 128–129.

3 Tusor 2015, 215–233.

4 Pálffy 2013, 17–27.

nem nevezett „horvátországi hadakkal” akarta még seregét szaporítani Zrínyi.⁵ A 8500 főre becsülhető haderő tüzérséggel nem rendelkezett, így inkább nagyobb portyára emlékeztethetett. Az Udvari Haditanács részéről inkább gesztusként értékelhető lépés volt a főúr irányába, hogy végül rendelkezésére bocsátották a Piccolomini-féle vértés és a Paconchay dragonyos regimentet.⁶ Reguláris seregest felett parancsnoki jogkörrel azonban Zrínyi Miklós sem ekkor, sem utóbb nem kapott.

A regularizáció útján: a harmincéves háború (1618–1648)

Voltaképpen milyen elvárások fogalmazódtak meg a 17. század derekán egy hadvezetővel szemben, és ezeknek Zrínyi Miklós mennyiben tudott eleget tenni? Ezen kérdések megválaszolásához két évtizeddel korábbra, a harmincéves háború (1618–1648) időszakig kell visszamenni az időben, amely a kora újkori Európa legmeghatározóbb fegyveres konfliktusa volt, nem csak időtartamát, hanem intenzitását és kihatásait tekintve is.⁷ Elegendő ehelyütt arra utalni, hogy ennek eredményeként született meg többek között a Habsburg Monarchia állandó hadserege is. A vesztfáliai békét követően ugyanis kilenc gyalogos, ugyanennyi vértés és egy dragonyos regimentet nem oszlattak fel, hanem továbbra is a császári ház szolgálatában tartottak.⁸ Megjegyzendő azonban, hogy erre a lépésre nem egyedül a kontinentális hatalmi átrendeződés miatt került sor, hanem mivel az egységek feloszlatásához szükséges pénzösszeg nem állt a kormányzat rendelkezésére. A katonák leszerelésének ugyanis előfeltétele volt a felhalmozódott zsoldhátralékuk kifizetése, amihez képest a további foglalkoztatásuk összehasonlíthatatlanul kisebb kiadási tételt jelentett.⁹ A Habsburg állandó hadsereg felállításának 1649-es dátuma illetéknéppen nem csak amiatt szimbolikus, hogy a regimentek leszerelése áthúzódott a következő évre is, hanem főleg azért, mivel egyes egységek már az 1620-as évektől folyamatosan fegyverben álltak. Ezek közül több – változó elnevezéssel, illetve utóbb számmal ellátva – végigharcolta a dinasztia háborúit és megérte az Osztrák–Magyar Monarchia széthullását, azaz közel 300 éven át szolgálatban maradt.¹⁰ Témánk szempontjából lényegesebb, hogy a háború szükségszerűen az európai hatalmak fegyveres erőinek a professzionalizálódását hozta magával éppen amiatt, hogy az egységek nagy része folyamatosan foglalkoztatva volt, állományukat nem eresztették szélnek az adott hadműveleti év végén. A katonaszakma középkorias, céhes foglalkozásból mindinkább elismert hivatássá, „életpálya modellé” vált, megteremtve ezzel egyfajta hivatásrendi identitást. A rendszeres gyakorlatoztatás biztosabbá tette a fegyverhasználatot, a kötelékiképzés által pedig az összeszokottságon alapuló harcászati együttműködés vált sokkal hatékonyabbá. A drill megtörte a katonák individualizmusát, akiket a külső kényszer mellett mindinkább a csapatkohézió, a testületi szellem tartott együtt.

⁵ Uo. 35–36.

⁶ Czigány 2019, 37.

⁷ Münkler 2018; Wilson 2009.

⁸ Wrede 1898, 34; Wrede 1901, 13.

⁹ Hoyos 1976, 169–232.

¹⁰ Brnardić–Pavlović 2010, 12–13.

A korábbi alkalmi tisztségek és beosztások idővel ranggá váltak, a tisztek és altisztek számának növekedésével a parancsátvitel is hatékonyabb lett.¹¹ A magasabbparancsnoki pozíciók megszületése pedig távlatosan a vezérlet intézményülését (tábornoki kar) eredményezte, jöllehet a magasabb vezetői pozíciókhoz tartozó harcászati feladatkörök csak a 18. században rögzültek.¹² A folyamatos hadiállapot által előidézett pénzügyi és logisztikai kihívásokra pedig csak a 17. század második felében tudott adekvát választ adni az államok hadügyi adminisztrációja.¹³ A Habsburg Monarchiában az 1660–1670-es években mutatkoztak meg ennek első eredményei, nagyrészt éppen – a hazai historiográfiában negatív megítélésű, mondhatni „Zrínyi-antagonista” – Raimondo Montecuccoli törekvéseinek köszönhetően, aki maga is a harmincéves háborúban, közkatonaként kezdte pályáját és ülhetett végül a bécsi Udvari Haditanács elnökének székébe.¹⁴

A Habsburg-ház európai hegemoniájának megtöréséért (is) vívott összetett konfliktusból természetesen a dinasztia uralma alatt álló Magyar Királyság sem maradhatott ki. A háborúba a protestáns hatalmak oldalán beavatkozó Bethlen Gábor (1613–1629) és I. Rákóczi György (1630–1648) ellenében a horvát-szlavón és jobbára a magyar rendiség is lojális maradt a dinasztiahoz, és fegyveresen szállt szembe az erdélyi fejedelmek haderejével.¹⁵ A Magyarország területén zajló polgárháború mellett magyar és horvát katonák jelentős számban vállaltak szolgálatot a Német-római Birodalom területére vezényelt alakulatokban is, bár ez a tény a legújabb időkig hangsúlytalan maradt a magyar historiográfiában.¹⁶ A horvát történetírás ellenben már a kezdetektől kiemelt figyelmet fordított a kérdése, olyannyira, hogy a katolikus császári ház melletti, külhoni szerepvállalás a nemzeti identitás elemévé vált.¹⁷ A Katolikus Liga haderejében (egészen annak 1635. évi feloszlatásáig), a császári hadakban vagy a Spanyol Korona szolgálatában álló fegyveresek éves létszáma az újabb, mértéktartó becslések szerint is elérhette a 6–8000 főt.¹⁸ Az oszmánokkal folytatott határmenti küzdelmekben („kis háború”) gyakorlott fegyveresek többnyire 500 fős „ezredekben” (*Regiment*), könnyűlovasként vettek részt a küzdelmekben.¹⁹ Jöllehet korlátozott számban és szerepkörben formális összecsapásoknál is feltűntek ezen egységek, alapvető feladatuk az ellenség nyugtalanítása, portyázás, felderítés, rekvirálás és a kíséretadás volt. A nyugati hadszíntéren bevetett egységek toborzásával jellemzően az egyes végvidékeket irányító, vagy ott tisztséget viselő főurakat és módosabb köznemeseket bízták meg, akik nem csak a szükséges katonai tapasztalattal és társadalmi tekintéllyel, hanem kellő anyagi háttérrel is bírtak.

11 Czigány 2004, 21–31.

12 Végh 2024, 461–463.

13 Czigány 2004, 107–113.

14 Első magyar nyelvű életrajza F. Molnár 2024.

15 Pálffy 2020, 75–94.

16 Monostori 2019, 157–174; Czigány 2004, 79–85; Várkonyi 1992, 149–151; Ballagi 1882.

17 Stanić 2018; Bauer 1941; Kukuljević 1875, 1–47.

18 Czigány 2004, 85.

19 Uo. 81–82.

Zrínyi, az ezredtulajdonos (Oberst/colonellus)

Köztük volt Zrínyi Miklós is, aki a család csaknem kizárólagos birtokában lévő Mura-köz és Légrad kapitányaként 1640-től a Kanizsa ellen vetett végvidék déli várkörzetét irányította.²⁰ A horvát–magyar főúr három egymást követő évben (1642–1644) vett részt a harmincéves háború küzdelmeiben az általa toborzott alakulat élén; az első két alkalommal önerőből vállalta azok kiállítását.²¹ Mindhárom esetben létszámukat a könnyűlovas egységek esetében „sztenderdnek” számító 500 főben határozták meg, illetve nyugat-magyarországi megyékben jelöltek ki gyülekezőhelyet a katonáknak. Zrínyi mindegyik esetben csak meglehetősen későn, nyárutón vagy ősz elején csatlakozott az egységéhez, amelynek irányítása az ezt megelőző hónapokban így szükségképpen ezredtisztjeinek feladata volt. Zrínyi az év végén már Csáktornyan volt, következésképp a hadakozás az adott esztendőben mindössze három-négy hónapra (összesen hozzávetőleg egy évre) vonta el a főurat a határvédelemtől és egyéb teendőitől. Szükségképpen felmerül a kérdés, hogy Zrínyi Miklós miért vállalkozott az oszmán portyáktól veszélyeztetett birtokaitól távol, a Német-római Birodalom területén való hadakozásra, különösen, hogy az első két évben katonaságát saját költségén verbuválta. A mértékadó feldolgozások – a horvát–magyar főúr valóban kivételes karrierje fényében – többnyire távlatos politikai előnyök szerzését vélelmezték a hadivállalkozásai hátterében.²² Mások e mögött nem pusztán személyes ambíciókat, hanem politikai programot is sejtettek.²³ Széchy Károly, Zrínyi első monográfusa a romantikus történetírás szellemében a hadakozását a fiatal főúr tette készségével és becsvágyával, illetve a családi tradícióval magyarázta.²⁴ Apja, V. György (1599–1626) ugyanis 1621-ben és 1626-ban lovasezredek élén maga is részt vett a harmincéves háború küzdelmeiben, belföldön és a birodalmi hadszíntéren is.²⁵ Klaniczay Tibor a marxista történelemszemlélet jegyében, a bécsi udvar irányából érkező nyomást hangsúlyozta, véleménye szerint Zrínyi voltaképpen kényszerből szállt táborba.²⁶ Zrínyi későbbi hadtudományi és hadírói munkássága tükrében mások inkább a személyes katonai tapasztalatszerzés gyakorlati jelentőségét és fontosságát emelték ki.²⁷ Ezt kortársi értesülés is megerősíteni látszik, aminek hitelt ad a Zrínyi-kontingens részletes bemutatása.²⁸ Egy újabb összegzés általánosságban a hadi vállalkozások kézzelfogható anyagi előnyeire hívta fel a figyelmet, bár Zrínyi esetében sajnos csak analógiákra támaszkodhatunk.²⁹ A húszas évei elején járó,

20 Végh 2022, 57–83.

21 Zrínyi hadi vállalkozásait egy korábbi tanulmányunkban részletesen tárgyaltuk. Végh 2021, 213–227.

22 Pálffy 2014, 867–880.

23 Nagy 2003, 21.

24 Széchy 1896, 102.

25 Wrede 1901, 752–755; Ballagi 1882, 113–163.

26 Klaniczay 1964, 46–51.

27 Hausner 2013, 114, 130.

28 „Ein junger Hungarischer Graff von Serin/wolte sich auch beym Teutschen Kriegswesen etwas umsehen/und kam im October Ihr. Erzherzog. Durchl. unterthenigist auffzuwarten mit 400 Hungarischen vom Adel/hatte auch 300 Hussaren/samt etlich 100 Wallachen zu Fuß.” *Theatri Europaei* 1692, 879.

29 Kelenik 2016, 118–122.

korán árvaságra jutott, a családi birtokállományt zilált állapotban átvevő, közéleti szereplését éppen csak megkezdő főrendet mindezen szempontok vélhetően együtt és elválaszthatatlanul, bár alkalmasint eltérő hangsúllyal ösztönözhatték a részvételre.

Mindegyik hadállítást az Udvari Haditanács és Zrínyi Miklós között zajló, több hónapos intenzív alkufolyamat előzte meg, ezek részleteiről azonban csak keveset tudunk. Egyedül az 1644. évi hadjárat esetében ismerjük Zrínyi előzetes feltételeit, ám sajnos ez esetben is csak töredékesen. Kérte például, hogy foglalják bele az egyezségbe, miszerint őt és a vele hadba vonulókat az uralkodó előnyben fogja részesíteni az elkobzott birtokok eladományozásánál. A korabeli gyakorlatnak megfelelően perhალasztást is kért a résztvevőknek a hadakozás idejére, kiterjesztve azt Zrínyi Péterre is, aki távollétében a Murakózt oltalmazta az oszmánoktól.³⁰ Megemlítendő, hogy a tavasszal Bécsben zajló egyeztetések során a betegeskedő Zrínyi Miklóst öccse képviselte, így az utóbbi kikötés talán az ő kérésére fogalmazódhatott meg.³¹ Jóllehet a bécsi hadvezetéssel folytatott egyeztetésekről csak azok kimenetele alapján tudunk képet alkotni, nyilvánvaló, hogy Zrínyi minden egyes alkalommal kemény feltételekhez kötötte hadba szállását, amit a tárgyalások elhúzódása önmagában is tanúsít. A főúr egyik megnyilatkozása is azt sejteti, hogy csak számára kedvező feltételek esetén vállalta a tábori élet megpróbáltatásait, habár az – mint láttuk – legfeljebb néhány hónap távollétet jelentett az adott esztendőben. Bár vélelmezhetően a bécsi udvar volt a kezdeményező fél, annak nincsen jele, hogy a fiatal grófot kötelezték vagy akár csak presszionálták volna a fellépésre.³² Inkább Zrínyi Miklós használta ki a dinasztia szorult helyzetét és tett „visszautasíthatatlan” ajánlatot, amelyért nyilvánvalóan ellentételezést várt. A német lovas lövészek felfogadásának visszatérő igénye mögött alighanem ugyancsak anyagi érdekek húzódtak meg, bár vezetésük kétségkívül nagyobb presztízst is jelentett. A birodalom területén felfogadott fegyveresek ugyanis kelet-közép-európai bajtársaiknál lényegesen magasabb zsoldért szegődtek szolgálatba, következésképpen toborzójuk is nagyobb hasznot remélhetett.³³ Különösen, hogy utóbbiakkal ellentétben nem eresztették szélnek őket a hadműveleti idény végén. A hadgyűjtés a jelek szerint gyorsan megtérülő befektetés volt, amire abból is következtethetünk, hogy Zrínyi Miklós három ízben is zászlót bontott az Ausztriai-ház ellenségeivel szemben.

A mezei könnyű hadak generálisa (levis armaturae militiae campestris generalis)

A Habsburg haderőben a harmincéves háború során nagyszámban szolgáló, Kelet-Közép Európában toborzott (horvát, magyar, lengyel, kozák stb.), a portyázó hadviselésben jártas fegyveresek élén elviekben külön parancsnok „a mezei könnyű hadak generálisa” állt.

30 Zrínyi Miklós összes művei 2003, 490.

31 Österreichisches Staatsarchiv (= ÖStA) Kriegsarchiv (=KA) Zentralstellen (= ZSt.) Hofkriegsrat (= HKR) Protokolle (= Prot) Expeditur (= Exp.) Band (= Bd.) 290. (1644) fol. 222., Registratur (= Reg.) Bd. 291. (1644) fol. 217.

32 „Császár újfőlsége, az mi kegyelmes urunk, parancsolta mastanában, hogy ismeg személyem szerint az armadában menjek, de én nem resolváltam magamat reá, mert tudom, az előbbeni állapotra fognának, itt is nagy károkat vallanak török miatt, mint azelőtt, mindazonáltal jó conditiókkal nem vonyom meg magamat a szolgálattul.” Esterházy Miklósnak, Csáktornya, 1643. június 12. Zrínyi Miklós összes művei 2003, 487.

33 Wrede 1901, 3–13.

A tisztség genezise, mibenléte jövőbeni kutatások tárgyát kell, hogy képezze. A Habsburg Monarchia magasabbparancsnoki állományának kapitális adatbázisa a mezei könnyű hadak generálisát – nominatív megközelítéssel – a tábornokok közé sorolta, holott a könnyűlovasság parancsnoka nem lett tagja a császári haderő éppen formálódó tábornoki karának, tehát azon személyek körének, akik „tábor”, azaz had önálló vezetésére voltak jogosultak.³⁴ Ennek az lehet a magyarázata, hogy a sajátos szervezeti felépítésű és harcmodorú, gyenge harcászati állóképességű, nehezen fegyelmezhető könnyűlovas alakulatokat csupán segédhadakként tartották számon és nem tagolták be a monarchia hadszervezetébe. A könnyűlovasok feletti parancsnokságot minden évben újonnan ítélték oda egy arra alkalmasnak ítélt jelöltnek, aki saját ezrede(i) élén személyesen is részt vett az az évi hadműveletekben. Tehát nem rangról, hanem eseti jellegű tisztségről van szó, amelynek a katonai rátermettség nem volt előfeltétele.

Zrínyi egyébiránt azért is ragaszkodhatott a könnyűlovasság feletti tisztséghez, mivel azt – Albrecht Wallenstein kifejezett kérésére és közbenjárására – 1626 áprilisában apja, V. György is elnyerte.³⁵ A családi tradíció erejét mi sem mutatja jobban, mint hogy 1647-ben Zrínyi Péter is az Udvari Haditanácshoz folyamodott saját parancsnoki kinevezése érdekében.³⁶ Az Udvari Haditanács lajstromkönyveinek bejegyzéseiből kitűnik, hogy Zrínyi Miklós már az 1643. évi egyeztetések során is ragaszkodott a horvát és magyar alakulatok feletti vezérlet elnyeréséhez, amire állítása szerint még az előző évben Lipót Vilmos tett neki ígéretet.³⁷ Ennek hitelt adhat, hogy Zrínyi 1642 őszén a Habsburg főherceg mellett hadakozott.³⁸ A Lipcse mellett november elején elszenvedett katasztrofális vereség miatt a főparancsnokságról az év végén leköszönt Lipót Vilmos már ekkor jelezte ezt a döntéshozók felé.³⁹ Az egyházi pályán érvényesülő, ám inkább hadvezéri babérokra vágyó vakmerő, összetett személyiségű főherceg elismerően nyilatkozott a nála alig hat évvel fiatalabb horvát–magyar főúrról, amiben talán lelki alkati hasonlóságuk is közrejátszott.⁴⁰ Zrínyi végül csak a horvát alakulatok feletti parancsnokságot kapta meg, bár a kérdés végleges megválaszolását nehezíti, hogy a „horvát” jelzőt köztudottan gyűjtőfogalomként hasonló szervezetű/harcmodorú, ám más etnikumú fegyveresekből álló egységekre is vonatkoztatták.⁴¹ Jóllehet 1644

34 Hochedlinger 2006, 3–6.

35 „Capo uber alle die leichte Reütereý”. Ballagi 1882, 117–118.

36 ÖStA KA ZSt. HKR Prot. Exp. Bd. 296. (1647) fol. 363.

37 „[Zrínyi Miklós] per confirmation des Erzherzoglichen Promissi kintigen G[ene]rals Com[m]andi aller Croaten und hungarn” ÖStA KA ZSt. HKR Prot. Exp. Bd. 286. (1642) fol. 676.; Exp. Bd. 288. (1643) fol. 319–320.

38 Szvasztics István Esterházy Miklóshoz. Profñitz, 1642. október 12. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (=MNL OL) P 1314 A herceg Batthyány család levéltára. Missiles. No. 45001.

39 „Alß hetten Ihrer Kay[serlichen] May[estät] undt L[ie]bden] wir seine Persohn nit allein zu diesem Regiment sondern auch dahin recommandieren wollen, ob Ihme in ansehung seiner obangezogenen gueten qualiteten und auf denen hungarischen Gränitzen albereites erlangten gueten Kriegs erfahrenheit hernachmals auch das Commando über die gesambte Croathen im Veldt ertheilt werden möchte.” ÖStA KA ZSt. HKR Akten. Karton 60. 1642 Dezember Exp. 107. fol. 13.

40 „wann er nun dan ein wohlqualificirter eifriger Cavallier und von gueten Mittlen wehre”. Uo.

41 „Zrinio würdt daß Generalat über die Croaten conferiert” ÖStA KA ZSt. HKR Prot. Reg. Bd. 289. (1643) fol. 212. Szeptemberben a hadakat főparancsnok-helyettesként irányító Matthias Gallast utasították arra, hogy „den Grafen Niclaß von Zerin denen Croatischen R[e]g[imen]t[e]rn alß Ob[er] Commandanten vorzustellen”. Uo. fol. 407. Ballagi 1882, 45–66.

júliusában kiállított kinevezési okmányának piszkozatában a „magyar, horvát és a többi, afféle katonaság” szófordulat szerepelt, illetve Johann Götz tábornaggal is azt tudatták, hogy Zrínyit a könnyűlovasság generálisává tették, lehetséges, hogy Zrínyi 1644-ben is csak a horvátokkal rendelkezett.⁴² Jelenleg csak annyi bizonyos, hogy szeptemberben a magyar alakulatokat egy 2000 fős regiment felállításával és vezetésével (kettő, illetve szükség esetén egy további hónapra) megbízott Batthyány I. Ádám alá rendelték. Ez alól csak a horvát hadaknak parancsnokló Zrínyi, illetve Wesselényi Ferenc füleki kapitány, a majdani nádor képezett kivételt.⁴³ Több mint valószínű ugyanakkor, hogy a fiatal gróf 1644. évi hadbaszállásának is előfeltételül szabta a könnyűlovasság (vagy legalább egy részének) irányítását.⁴⁴ Éppen Zrínyi titulaturája árulja el számunkra azt, hogy utóbbiak közé értették a dragonyos csapatnemet is, amely tehát elvben szintén a parancsnoksága alá tartozott.⁴⁵ Jelenleg úgy tűnik tehát, hogy a monarchia hadügyi döntéshozói ez idő tájt a magyar és horvát alakulatok élére lehetőség szerint két külön személyt állítottak. Batthyány I. Ádám 1645. évi kinevezése így inkább szabályt erősítő kivétel lehetett, amelyben Esterházy Miklós nádor és Lippay György esztergomi érsek közös fellépése döntő szerepet játszhatott.⁴⁶ Batthyány kinevezése érdekében Zrínyi Miklóst is le kívánták mondani tisztségéről, hogy „eziránt ne lenne valami difficultas avagy competencia”, ami 1645 első hónapjaiban meg is történhetett.⁴⁷

A főstrázsamester (General[feld]wachtmeister)

III. Ferdinánd (1637–1657) 1646. január 26-án állította ki Zrínyi Miklós főstrázsamesteri kinevezését, aki – az uralkodó szakirodalmi álláspont szerint – a rangja révén lett az első magyar származású tábornok, és vált tagjává a Habsburg Monarchia katonai elitjének.⁴⁸ Bár a kinevező okirat sajnos nem maradt fenn, annak tartalma rekonstruálható, tekintve, hogy azt a Ferenc Károly szász-lauenburgi herceg számára 1638. március elsején kiadott kinevező okmánnyal egyezően kellett megfogalmazni.⁴⁹

42 „generalatus supra equitatum levioris armaturae (...) tam super Hungaros quam Croatias et reliquos illius generis militiae” ÖStA KA Feldakten (= FA) Alte Feldakten (= AFA) Karton 117. 1644–7–7.; ÖStA KA ZSt. HKR Prot. Reg. Bd. 291. (1644) fol. 305. „levis armaturae militiae universi Campestri[s] Croatiae Generalis”. Bátorfi 1877, 123.

43 „militiaeque nostrae Croatiae supremo capitaneo”. ÖStA KA ZSt. Bestellungen Karton 9. No. 1404–1405.

44 „hallom, hogy az könnyű had commendáját Palatinus mellett őkegyelmére [ti. Zrínyi Miklósr] akarják bízni”. Pálffy Pál nádor levelei 1989, 42.

45 „levis armaturae totius Regiminum Croaticorum Dragonumque Generalis”. Hrvatski Državni Arhiv HDA-681 Vlastelinstva i veleposjedi. Vlastelinstvo Čakovec. Kutija 5. No. 513. Megerősíti ezt az esztergomi érsek, főkancellár értesülése is, miszerint „Zrínyit az horvátok generálisává tették, Dragont is adtak melléje”. „Írom Kegyelmednek” 2015, 135.

46 „Ezen kívül az én intimatiomból kegyelmesen resolválta őfelsége azt is, hogy az ki az magyaroknak generálisa lészen, az horvátokkal is commendáljon.” Esterházy Miklós Batthyány Ádámhoz. Fraknó, 1645. június 3. MNL OL P 1314 A herceg Batthyány család levéltára. Missiles. No. 12680. „Írom Kegyelmednek”, 2015, 189.

47 Matthias Menna Zrínyi Miklóshoz. Bécs, 1645. március 4. „Írom Kegyelmednek” 2015, 189.; MNL OL P 1314 A herceg Batthyány család levéltára. Missiles. No. 30947.

48 Pálffy 2022, 20.

49 Domokos 2021, 565–569.

Jóllehet a kinevezés tényét időközben többen is megkérdőjelezték, az újonnan feltárt források megerősíteni látszanak annak megtörténtét.⁵⁰ A vezérőrnagyi rendfokozat előzményének tekinthető legalsó, következőképpen legnagyobb számban odaítélt tábornoki rang elviekben valóban feljogosította Zrínyit önálló hadvezetésre. Beszédes, hogy – akárcsak a mezei könnyűlovasság generálissága esetében – ezúttal is Zrínyi Miklós lépett fel kezdeményezőként és hozta ezzel mozgásba a hivatali gépezetet. Januárban ugyanis maga kérelmezte az altábornagyi (!), tehát a főstrázsamesterség feletti rangot, ami a jelek szerint elutasításra talált, ennek körülményeit azonban sajnos nem ismerjük.⁵¹ A Habsburg összhaderő feletti főparancsnokságot 1645 májusában – a korábbinál kiterjedtebb jogosítványokkal – ismét átvevő Lipót Vilmosnak ebben bizonyosan döntő szava volt, mivel a főherceg a tábornagy alatti rendfokozatok odaítélésére is felhatalmazást kapott.⁵² Tehát furcsa módon mind az elutasításban, mind a főstrázsamesterség – kompromisszumként is értelmezhető – odaítélésében szerepe lehetett a Zrínyivel már korábban ismeretségbe került főhercegnek. Másrészről szükségképpen merül fel a kérdés, hogy Zrínyi Miklós miért kért magának tábornoki rendfokozatot, ráadásul eredendően nem is a hierarchia legalsó fokán lévő. Mint láttuk, a horvát (és talán a magyar) könnyűlovasság generálásának tisztsége mind társadalmi pozíciójának, mind felkészültségének megfelelt, hiszen az oszmánokkal folytatott határmenti küzdelmek során jártasságot szerzett a kisháborús harcászatban. Nem mellékes, hogy Zrínyi utóbbi esetében ráadásul, mint láttuk, „családi” előzményre is hivatkozhatott. Egy tábornoki beosztás ellenben „napnyugati” hadvezetési és harcászati ismereteket, illetve jártasságot feltételezett, amelyet Zrínyi – a hazai hadügy sajátos fejlődési irányából következőleg – Magyarországon nyilvánvalóan nem sajátíthatott el. Válaszra vár ugyanakkor az a kérdés is, hogy miért igényelte a rangot magának, ha azzal a későbbiekben nem élt, és annak az utókornál kisebb jelentőséget tulajdonított. Erre abból következtethetünk, hogy a titulátúrájában a főstrázsamesteri rangját csak kivételesen szerepeltette, míg mezei generálisságára visszatérően utalt. Magyarozatként felmerülhet, hogy Zrínyi karrierútjában a császári haderőbeli szolgálat helyett idővel más élvezett prioritást. Számunkra azonban valószínűbbnek tűnik, hogy főstrázsamesterséggel csupán önnön katonai súlyának kívánt nyomatékot adni. A magasabb rang iránti – több szempontból is irrális – folyamodása inkább csak taktikai lépés lehetett részéről, amely nagyobb esélyt adott az alacsonyabb, vágyott pozíció megszerzésére. A korabeli katonai tisztségek megszerzésénél az adott személy, illetve családjának társadalmi-politikai súlya, születési előjogai, érdekérvényesítő képessége láthatólag legalább olyan súllyal estek latba, mint vélt vagy valós hadi érdemei, jártassága. A dalmát-horvát-szlavón báni méltóság várományosának, a királyság leendő zászlósurának, az oszmánellenes háttárvédelemben exponált főrendjének kérését nyilvánvalóan ezúttal sem negligálhatták Bécsben.

Zrínyi Miklós tábornoki kinevezése más okból is rendhagyó volt. A nevezett ugyanis 1645-ben és azt követő esztendőkből személyesen már nem vett részt a háborús

50 Végh 2024, 471–474.

51 ÖStA KA ZSt. HKR Prot. Exp. Bd. 294. (1646) fol. 16–17.

52 Broucek 1969, 34.

küzdelmekben, jóllehet a Habsburg Monarchia ekkoriban talán a legválságosabb időszakát élte.⁵³ Bizonyára a fenyegetettséggel is magyarázható, hogy az 1644-ben toborzott alakulatát nem oszlatták fel, az továbbra is a hadszíntéren maradt, bár sorsáról csak keveset tudunk.⁵⁴ Mint ahogy arról sincs tudomásunk, hogy Zrínyi Miklós 1646-ban hadbaszállásra kötelezte volna magát, vagy azt akárcsak latolgatta volna. Ezt a házasságkötésével járó bonyodalmak és az ősszel, hosszú kihagyás után Pozsonyban megnyíló, viharosnak ígérkező országgyűlés is felettébb valószínűtlenné teszik.⁵⁵ Ez viszont praktikusán azt jelentette, hogy a hadszíntértől távol lévő Zrínyi az új tisztségével járó feladatokat nem tudta volna tevőlegesen ellátni, amivel az udvari katonai-politikai döntéshozók is tisztában voltak. Egyszerűbben fogalmazva: a horvát–magyar főúr tehát voltaképpen csak egy titulust kapott, jogosítványok nélkül. A császári haderőben a 17. század második felében léteztek ugyan „címzetes” tábornoki rangok, ám ezek elnyerését néhány éven belül rendszerint a tényleges kinevezés is követte. Példaként a leginkább a visszafoglaló háborúban (1683–1699) játszott szerepéről ismert Gabriele Vecchi(o) említhető, aki éppen ily módon, két lépésben lett „vezérőrnagy”.⁵⁶ Jelenlegi ismereteink szerint tituláris főstrázsamester rangot elsőként Johann Jacob Waldburg kapott 1654-ben.⁵⁷ Még ha Zrínyi kinevező okiratában a megkülönböztető jelző vélhetőleg nem is szerepelt, esetében is erről lehetett szó. Megemlítendő, hogy Zrínyi 1663/1664. évi szerepvállalásai kapcsán a vonatkozó forrásanyagban nem történik utalás főstrázsamesteri rangjára, ami további kutatásra ösztönöz.

A hadvezér?

A császárvárosi döntéshozók szemében tehát a horvát–magyar főrend nem felelt meg azon alapvető kritériumoknak, amelyeket egy reguláris had irányítójával szemben támasztottak. Véleményüknek egy Montecuccoli környezetéhez tartozó tollforogató, talán Galeazzo Gualdo Priorato, I. Lipót császár életrajzírója adott nyíltan hangot, konkrétan Zrínyire utalva: „a katonai mesterséget (...) nem lehet sem könyvekből, sem a portyázásokból elsajátítani”.⁵⁸ Főstrázsamesteri rangja, mint láttuk, pusztán cím, a mezei könnyűlovasság generálissága pedig alkalmi jellegű, formális tisztség volt, amely viselőjét nem jogosította fel önálló hadvezetésre. Raimondo Montecuccoli az 1660-as években úgy tudta, hogy Zrínyi Miklós a harmincéves háború (ahogy ő nevezte: „a német háborúk”) egyetlen formális összecsapásában sem vett részt.⁵⁹ Jóllehet a horvát–magyar főúr tartózkodási helyeit és harctéri szerepvállalását,

53 Broucek 1970, 120–165.

54 Végh 2021, 220.

55 Bene 2021, 140.

56 Schmidt-Brentano 2022, 105.

57 Uo.

58 Nagy, Hausner 2011, 712.

59 ÖStA KA FA AFA 1661–XIII–1. 624. Értelmezésünk szerint ugyanis az olasz nyelvű szövegben az „in alcuna” („néhányban”, ebben a szövegkontextusban tagadólag, „egyben sem” értelemben használt ki-fejezés) a csatákra és nem a háború egyes szakaszaira vonatkoztatható. Vö. Nagy, Hausner 2011, 716.

különösen az 1643. év vonatkozásában jelenleg csak hézagosan tudjuk rekonstruálni, minden jel arra mutat, hogy a talján főtábornagy állítása megfelelt a valóságnak.⁶⁰ Zrínyi birodalmi hadakozásának időablakaiban ugyanis csak egyetlen nagyobb formális ütközetre került sor a szembenálló felek között, jelesül Lipcsénél (másként Breitenfeldnél) 1642. november 2-án, ahol a Habsburg haderőt irányító Lipót Vilmos főherceg – környezetének tanácsa ellenére – megütközött a kisebb haderővel rendelkező Lennart Torstenson svéd tábornaggal.⁶¹ Zrínyi októbertől bizonyosan a főherceg környezetében tartózkodott, ám a források nem említik a nevét a magyar és horvát könnyűlovas egységek részvételével zajló vesztes csatában, holott más ezredtulajdonosok, mint Serényi Pál és Bezerédy László jelenlétét többszörösen is igazolni tudjuk.⁶² Zrínyi prózai munkáiban többször is utalást tett a lipcsei csatára, ám arról meglehetősen kusza leírásokat adott, ami ugyancsak azt valószínűsíti, hogy azok nem személyes élményekből táplálkoztak.⁶³ Minthogy a következő esztendőben a közép-európai hadszíntéren nem került sor csatára a hadviselő felek között, a legnagyobb összecsapás, aminek a magyar főrend bizonyíthatóan részese volt, az az 1644. októberi 4-i tiszapalkonyai ütközet lehetett. Ennek során az Ibrányi Mihály vezette erdélyi seregre mért vereséget Hans Christoph von Puchheim altábornagy különítménye.⁶⁴ Minthogy ez az összecsapás voltaképpen egy menetből végrehajtott rajtaütés volt, kijelenthető, hogy Zrínyi a harmincéves háború folyamán sem a birodalmi, sem a magyarországi hadszíntéren nem vett részt szabályos csatában és ez a későbbiekben sem adatott meg neki.⁶⁵ A feltehetően 1663-ban keletkezett *Az Török Afium* önreflektív sorai, miszerint „az én experienciám kicsin és csak egynéhány csatából áll” sem mondanak ellent a fentebbi állításnak, sőt, éppen hogy megerősítik azt.⁶⁶ A korabeli magyar nyelv ugyanis a délszláv jövevényszóként átkeült kifejezést – ellentétben a mai szóhasználattal – nem főerők között zajló, a háborúk kimenetelét döntően befolyásoló formális összecsapásokra, hanem kisebb, portyázó egységekre, illetve – másodlagosan, jelentésbővülés eredményeképpen – az ezek által végrehajtott vállalkozásokra alkalmazta.⁶⁷ Zrínyi életében egyszer sem vívott szabályos csatát, sőt nagy valószínűséggel részt sem vett ilyenben,

60 A hároméves svéd fogságából éppen szabadult Montecuccoli és Zrínyi 1642-ben akár találkozhattak is a harctéren, bár valószínűbb, hogy éppen elkerülték egymást. A Lipót Vilmos főszeregéhez beosztott itáliai főtiszt ugyanis a Troppaunál [Opava, PL] július végén aratott győzelme után nem sokkal Modenába utazott, ahova október végén érkezett meg. F. Molnár 2024, 61. Zrínyi szeptember első napjaiban indult el Csáktornáról a hadszíntérre, ahol maga is a Habsburg főherceg mellé került. Végh 2021, 217.

61 Guthrie 2003, 110–122.

62 „Írom Kegyelmednek” 2015, 130.; Bezerédy számára maga Lipót Vilmos állított ki igazolást arról, hogy a balvégzetű csatában „all seine Bagage verlohren”. ÖStA Finanz- und Hofkammerarchiv (=FHKA) Alte Hofkammer (=AHK) Hoffinanz Ungarn (=HFU) Karton 391. 1642. Dezember fol. 59.

63 Zrínyi Miklós összes művei 2003, 294, 307, 324.

64 ÖStA KA FA AFA Karton 118. 1644–10–7½, 1644–13–1½

65 A *Vitéz Hadnagyban* Zrínyi azt állítja, hogy „Láttam oly resolutus német sereget, hogy oly gyorsan ment az álgúkra, csak kétszer sem hagyott néki [ti. az ellenségnek] lőni”. Zrínyi Miklós összes művei 2003, 355. Támpontok híján az összecsapást – feltéve, hogy annak a főúr valóban szemtanúja volt – egyelőre nem tudjuk azonosítani.

66 Zrínyi Miklós összes művei 2003, 413.

67 Zrínyi-szótár 2004, 188.

mint ahogyan önállóan ostromot sem irányított, márpedig a korszakban tudvalévóleg ezeket tekintették a hadvezérlet ismérveinek.⁶⁸ Zrínyi egyedül a határmenti, kisháborús küzdelmekben volt jártas, amit kétségtől magas szinten űzött; jelenleg nincs tudomásunk olyan összecsapásról, amelyben alul maradt volna. Ezt a tudást a birodalmi hadszíntéren is kiválóan kamatoztatta mint csapattiszt, ám ebbéli minőségében az stratégiai döntéshozatalnak már csak távollétei okán sem lehetett részese.⁶⁹ Harcászati tapasztalatokkal ellenben a fiatal főúr ezen rövid időszak alatt is gazdagodott. Felismerte például a lovasság mozgékonyágát a gyalogság tűzerejével kombináló, az 1630-as évektől mind nagyobb jelentőségre szert tett, sokoldalúan használható dragonyos csapatnem jelentőségét.⁷⁰ Bizonyítja ezt, hogy 1647 őszén engedélyt kapott az Udvari Haditanácstól egy század német dragonyos felfogadására, akiket – létszámukat utóbb megduplázva – testőralakulatként alkalmazott egészen haláláig.⁷¹ A Habsburg állandó haderő – a magyar hadi kultúrától lényegileg idegen – struktúrája, döntéshozatali szinterei, belső viszonyrendszere, logisztikai háttérapparátusa stb. azonban rejtve maradt előtte, márpedig ennek hiányában hadműveleti szintű irányításra nyilvánvalóan nem vállalkozhatott. Nem mellékes körülmény, hogy az 1660-as évekbeli Habsburg haderő csak távolról emlékeztetett arra, amelyet Zrínyi két évtizeddel korábban könnyűlovas ezredtulajdonosi és parancsnoki minőségében, tehát voltaképpen kívülről, s amúgy is csak futólag, felszínesen megismert. A harmincéves háborúban való alkalmi szerepvállalás mégis meghatározó a Zrínyi-életműben. Minden bizonnyal az ott látottak tartottak tükröt elé, ráébredve a hazai hadügy elmaradottságára és ösztönözték arra, hogy tollat ragadva alapot vessen a magyar nyelvű hadtudományi irodalomnak. Hadírói munkássága, elméleti felkészültsége emelte őt kor- és honfitársai fölé.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Ballagi Aladár 1882. *Wallenstein horvát karabélyosai 1623–1626*. Budapest: Franklin-Társulat.
 Bauer, Ernest 1941. *Hrvati u tridesetgodišnjem ratu*. Zagreb: Matica Hrvatska.
 Bátorfi Lajos 1877. *Adatok Zalamegye történetéhez*. III. Nagykanizsa: Szerzői kiadás.
 Bene Sándor 2021. *A harmadik szirén. Zrínyi Miklós költészete*. Budapest: Osiris.
 Brnardić, Vladimir–Pavlović, Darko 2010. *Imperial Armies of the Thirty Years' War. Cavalry*. Oxford–New York: Osprey Publishing House.

68 „s bár sosem vezetett teljes hadseregeket, sem pedig várostromokban nem parancsnokolt, így nem is sorolható a nagy hadvezérek közé, legalább kiváló lovagként örök hírnevet érdemel.” Priorato 2007, 389.

69 Montecuccoli Wesselényi Ferenc nádorra célozhatott az 1662. évi országgyűlés idején keletkezett, kiszivárgott feljegyzésében, de sorai természetesen Zrínyire is vonatkoztathatóak: „Néhányan, kik az előtt háborúban voltak, alig vettek részt két-három hadjáratban (rövid időn keresztül ily hosszan tanulható művészetért) többen voltak a könnyű fegyverzetű csapatok és horvátok élén, kik rendszerint a hadseregtől elszakadva csak portyázásra használtattak, s mivel az ily katonaság vezérei a fontosabb tanácsokra nem hivatnak: fel nem foghatták, hogy miért történjék ez és hagyassék el amaz, a miért így és nem másképp viseltessék a háború”. Kőszeghy 1890, 131.

70 Wrede 1901, 8–11.

71 ÖStA KA ZSt. Bestellungen Karton 10. No. 1457.; Németh 1989, 573–574.

- Broucek, Peter 1969. Erzherzog Leopold Wilhelm und der Oberbefehl über das Kaiserliche Heer im Jahre 1645.
In: Ismeretlen szerkesztő: *Aus drei Jahrhunderten. Beiträge zur österreichischen Heeres- und Kriegsgeschichte von 1645–1938.* 7–38. Wien: Heeresgeschichtliches Museum.
- Broucek, Peter 1970. Die Bedrohung Wiens durch die Schweden im Jahre 1645.
In: *Jahrbuch des Vereins für Geschichte der Stadt Wien* 26: 120–165.
- Czigány István 2004. *Reform vagy kudarc? Kísérletek a magyarországi katonaság beillesztésére a Habsburg Birodalom haderejébe 1600–1700.* Budapest: Balassi Kiadó.
- Czigány István 2019. A Muraköz oszmánellenes védelmi rendszere és Zrínyi-Újvár.
In: Hausner Gábor, Németh András (szerk.): *Zrínyi-Újvár. Egy 17. századi védelmi rendszer az oszmán hódoltság határán.* 25–39. Budapest: Dialóg Campus.
- Domokos György 2021. Császári tábornok volt-e Zrínyi Miklós?
In: Úó: *Kő és tűz. Erődépítészeti- és tüzérségtörténeti tanulmányok.* 544–572. Budapest: Nemzeti Kulturális Alap.
- Guthrie, William P. 2003: *The later Thirty Years War. From the Battle of Wittstock to the Treaty of Westphalia.* Westport–London: Greenwood Press.
- Hausner Gábor 2013. *Márs könyvet olvas. Zrínyi Miklós és a 17. századi hadtudományi irodalom.* Budapest: Argumentum Kiadó.
- Hochedlinger, Michael 2006: *Des Kaisers Generale. Bibliographische und quellenkundliche Anmerkungen zur Erforschung militärischer Eliten in der frühneuzeitlichen Habsburgermonarchie.* [E-könyv] Wien: Österreichisches Staatsarchiv.
- Hoyos, Philipp 1976. Die Kaiserliche Armee 1648–1650. In: *Der Dreißigjährige Krieg. Beiträge zu seiner Geschichte.* 169–232. Wien: Heeresgeschichtliches Museum.
- „Írom Kegyelmednek” 2015. „Írom Kegyelmednek, mint igaz magyar igaz magyarnak”. Lippay György veszprémi és egri püspök, esztergomi érsek levelei magyar arisztokrátákhoz, nemesekhez (1635–1665). Feltárta, szerkesztette és közreadja Tusor Péter. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Kelenik József 2016. A keresztény világ bajnoka.
In: Hausner Gábor (szerk.) *Zrínyi-album.* 108–173. Budapest: Zrínyi Kiadó–Hadtörténeti Intézet és Múzeum.
- Klaniczay Tibor 1964. *Zrínyi Miklós.* [2. átdolgozott kiadás] Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kőszeghy Sándor 1890. Montecuccoli Raymond császári vezér és Zrínyi Miklós horvát bán között az 1661-iki erdélyi hadjárat tárgyában folyt vita iratai. *Hadtörténelmi Közlemények*, 3: 125–136.
- Kukuljević, Ivan 1875. Borba Hrvatah u tridesetljetnom ratu. *Arhiv za povjestnicu Jugoslavensku*, 12. 1–47.
- F. Molnár Mónika 2024. A birodalom szolgája. Raimondo Montecuccoli (1609–1680). Pécs: Kronosz Kiadó.
- Monostori Tibor 2019. Egy magyar arisztokrata Spanyol Németalföldön a Flandriai hadsereg szolgálatában. Forgách Péter koronaőr lovasezredének szerződötetése 1637-ben. *Lymbus. Magyarságtudományi Forrásközlemények*, 17: 157–174.
- Münkler, Herfried 2018: *Der Dreißigjährige Krieg. Europäische Katastrophe, Deutsches Trauma 1618–1648.* Berlin: Rowohlt Verlag.
- Nagy Levente 2003. *Zrínyi és Erdély. (A költő Zrínyi Miklós irodalmi és politikai kapcsolatai Erdéllyel).* Budapest: Argumentum Kiadó.
- Nagy Levente, Hausner Gábor 2011. Raimondo Montecuccoli és a magyarok. *Hadtörténelmi Közlemények*, 124 (3): 679–740.
- Németh S. Katalin 1989. Zrínyi-Újvár és az istenek. Beszámoló 1664-ből. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 93 (5–6): 573–574.
- Pálffy Géza 2013. *Zrínyi Miklós nagy napja. A vati hadimustra 1663. szeptember 17-én. A Marcal melletti hadimustra 350. évfordulójának emlékére.* Pápa: Jókai Mór Városi Könyvtár
- Pálffy Géza 2014. Költő és hadvezér? A politikus, katona, költő-író különféle lojalitásai és identitásai. *Hadtörténelmi Közlemények*, 127 (4): 867–880.
- Pálffy Géza 2020. Ein vergessenes Territorium des Dreißigjährigen Krieges? Die Länder der ungarischen Krone im großen Krieg Europas. Forschungsergebnisse und –desiderata. In: Keller, Katrin, Scheutz, Martin (hrsg): *Die Habsburgermonarchie und der Dreißigjährige Krieg.* 75–94. Wien: Böhlau Verlag.

- Pálffy Géza 2022. Több ország szolgálatában: Zrínyi Miklós lojalitásai és identitásai.
In. Bódvai András (szerk.): *Zrínyi Miklós emlékkönyv*. 12–31. Budapest: Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt.
- Pálffy Pál nádor levelei (1644–1653). (Pálffy Pál levelei Batthyány Ádámhoz és Borbálához) 1989. Összegyűjtötte, sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta, a mutatókat készítette S. Lauter Éva. Budapest: ELTE.
- Priorato, Galeazzo Gualdo: Zrínyi Miklós grófnak, Horvátország bánjának élete és viselt dolgai 2007.
In. Bene Sándor, Hausner Gábor (szerk.): *Zrínyiek a magyar és horvát törtélemben*. 385–390. Budapest: Zrínyi Kiadó.
- Sashalmi Endre 2006. *A nyugat-európai államfejlődés vázlata (1000–1700)*. Pécs: Pannonica.
- Schmidt-Brentano, Antonio 2022. *Die kaiserlichen Generale 1618–1655. Ein biographisches Lexikon*. [E-könyv]
Wien: Österreichisches Staatsarchiv.
- Stanić, Damir 2018. *Tko su bili ti „strašni Hrvati”/Who were those terrible Croats? Katalog izložbe*.
Štrigova: Hrvatski državni arhiv–Državni arhiv za Međimurje.
- Széchy Károly 1896. *Gróf Zrínyi Miklós 1620–1664. I*. Budapest: Magyar Történelmi Társulat.
- Theatri Europaei oder Historische Beschreibung aller vornembsten und denkwürdigsten Geschichten so sich hin und wieder in Europa sonderlich im Reich Teutscher Nation von Ao 1638 biß Ao 1643 begeben*.
Frankfurt am Mayn, 1692.
- Tusor Péter 2015. A primás, a bán és a bécsi udvar (1663–1664). *Történelmi Szemle*, 57 (2): 219–250.
- Várkonyi Gábor 1992. Magyar katonák a harmincéves háború európai hadszínterein.
Hadtörténelmi Közlemények, 105 (2): 149–151.
- Végh Ferenc 2021. Zrínyi Miklós részvétele a harmincéves háborúban (1642–1644).
Pontes. A PTE BTK Történettudományi Intézetének Évkönyve 4. 213–227.
- Végh Ferenc 2022. Zrínyi (VII.) Miklós, a határvédelem szervezője.
In. Bódvai András (szerk.): *Zrínyi Miklós emlékkönyv*. 57–83. Budapest: Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt.
- Végh Ferenc 2024. Zrínyi Miklós, a főstrázsester. Adalékok a Habsburg Monarchia kora újkori katonai hierarchiájához. *Hadtörténelmi Közlemények*, 137 (2): 461–482.
- Wilson, Peter H. 2009. *Europe’s Tragedy. A New History of the Thirty Years War*. London: Allen Lane.
- Wrede, Alphons von 1898. *Die Geschichte der K. u. K. Wehrmacht. Die Regimenten, Corps, Branchen und Anstalten von 1618 bis Ende des XIX. Jahrhunderts* I. Wien: Verlag von L. W. Seidel und Sohn.
- Wrede, Alphons von 1901. *Die Geschichte der K. u. K. Wehrmacht. Die Regimenten, Corps, Branchen und Anstalten von 1618 bis Ende des XIX. Jahrhunderts*. III/1–2. Wien: Verlag von L. W. Seidel und Sohn.
- Zrínyi Miklós összes művei* 2003. Szerkesztette és az utószót írta Kovács Sándor Iván. A levelek és az emlékiratok szövegét gondozta és jegyezte Hausner Gábor. Budapest: Kortárs Könyvkiadó.
- Zrínyi-szótár*. Zrínyi Miklós életművének magyar szókészlete 2004. Szerk. Beke József.
Budapest: Argumentum Kiadó.

Kohlrusz Gábor[✧]

Éjszakai légi háború Magyarország felett 1944–1945

Német rádiólokátor-állomások Magyarországon

DOI 10.17047/HADTUD.2025.35.4.109

Magyarország égboltja 1944-ben megtelt repülőkkal, az ország a szövetségesek célpont-jává vált. A bombázó csoportok áprilistól kezdve éjjel-nappal vonultak át hazánk felett, illetve támadták a hadászati fontos célpontokat. A német haderő számára létfontosságú közlekedési és vasúti csomópontokat, reptereket, gyárakat, olajfinomítókat és a Dunát, mint a Romániába kitermelt kőolaj fő szállítási útvonalát meg kellett védeni. A német légi-erő éjszakai vadászalakulatai számára ezzel új front nyílt meg. Feladat akadt bőven, melyek elvégzéséhez a jól működő rádiólokátor-rendszer kiépítése előfeltétel volt.

KULCSSZAVAK: rádiólokátor, radar, éjszakai vadász, második világháború, légtérvédelem

Night Air Warfare over Hungary 1944–1945

German Radar Stations in Hungary

The skies over Hungary were filled with planes in 1944, as the country became a target for the Allied Powers. From April onwards, bombing groups swept over the country day and night, attacking targets of military importance. Transport and railway hubs, airports, factories, oil refineries and the Danube, the main transport route of oil to Romania, were vital for the Germans. This opened a new front for the night fighters of the German Air Force, and there was plenty of work to be done, the prerequisite for which was the establishment of a well-functioning radar system.

KEYWORDS: radar, night fighter, Second World War, air defence

A német éjszakai légvédelem átszervezése Magyarország megszállását követően

A sztálingrádi csata után a német haderő defenzívába kényszerült, és bár a német erők még értek el kisebb-nagyobb helyi jelentőségű sikereket, a Harmadik Birodalom egyre közelebb került a teljes összeomláshoz. A német légierő kivette részét a harcokból,

✧ Független kutató – Sole trader;
e-mail: kohlrusz.vdk@gmail.com; <https://orcid.org/0009-0008-9207-0490>

de a többfrontos háború jócskán felemésztette már az erejét. Az angliai légi csatában vagy a birodalom légterének védelmében edződött ászok még kitartottak ugyan, de közülük is már sokan elesetek. A veszteségek következtében kialakuló állandó személyi hiány, valamint a lerövidített kiképzés miatt az első bevetésüket teljesítő újoncok túlélési esélyei drámaian lecsökkentek. A folyamatos bevetések miatti stressz és az állandósult kimerültség sorban szedte áldozatait. 1944 tavaszára az egykor diadalmas Luftwaffe már csak árnyéka volt önmagának, de még így is rendkívül veszélyes ellenfélnek bizonyult, amelyet kár lett volna alábecsülni. A német légierő egyébként sem könnyű helyzetét csak tovább rontotta az a tény, hogy szövetségeseik képtelenek voltak önerőből megvédeni légterüket, így a németeknek nem volt más választásuk, mint saját jól felfogott érdekeik védelmében harcba szállni Kelet- és Délkelet-Európa felett.

A Magyarországra települt vagy az ország légterében bevetett német 6., 100. és 101. éjszakai vadászrezdek irányítását és koordinálását a 7. vadászhadosztály (*Jagddivision*) alárendeltségébe tartozó Jagdabschnittsführer¹ Ungarn (Budapest), későbbi, 1944. október 1-től használatos nevén a Jagdfliegerführer² Ungarn, valamint a Jagdfliegerführer Ostmark (Bécs–Koblenz), majd 1944. június 15-től ennek utódja, a 8. vadászhadosztály látta el. A 8. vadászhadosztálynak sohasem állt rendelkezésére elegendő alakulat feladatai ellátásához. Németország délkeleti légterének védelme már a Jagdfliegerführer Ostmark felállításakor is ingatag lábakon állt. A többlet feladatok növekedésével, amit például a magyar légtér védelme is jelentett, a rendszer összeomlott. A 8. vadászhadosztálynak, amelynek 1944 szeptemberétől nem is voltak nappali vadászalakulatai, csak a délkeleti éjszakai műveletek parancsnoksága maradt. Az éjszakai vadász bevetések azonban közel sem voltak olyan szervezettek és hatékonyak, mint a Harmadik Birodalom nyugati részén. Így a háború végéig a légtér megfigyelése és ezáltal a lakosság időben történő riasztásának biztosítása maradt a hadosztály legfontosabb feladata.³ Magyarország területén az éjszakai vadászalakulatok feladatai közé tartozott az éjszakai bombázókötelékek támadása, a Gardening hadművelet keretében a Duna elaknásítását végző gépek és a titkos ügynököket, szabotőröket, valamint a varsói felkelőknek és jugoszláv partizánoknak utánpótlást szállító szovjet és szövetséges repülőgépeknek a „levadásása”. Ezeknek a repülőgépeknek a felderítését és a vadászok célravezetését végezték a rádiólokátor-állomások.

A németek a hatékonyabb légvédelem érdekében 1942-től folyamatosan terjesztették ki a rádiólokátorokkal lefedett területeket Kelet-Európára és a Balkánra. Magyarország megszállása után hazánkban is felgyorsultak az ezirányú tevékenységek. 1944 tavaszán a Birodalmi Légiflotta (*Luftflotte Reich*), a 4. légiflotta, (*Luftflotte 4.*) és a magyar fél megállapodott a magyarországi rádiólokátor-állomások kiépítésének műveleti terveiről. Nyolc 1. rendszerű⁴ és négy 2. rendszerű, éjszakai légiharc

1 Vadász-körzetparancsnokság.

2 Vadászrepülő-parancsnokság.

3 Schirer 2020, 63.

4 Az állomásokat feladatuktól és felszereltségüktől függően három kategóriába, úgynevezett rendszerbe (*Ordnung*) sorolták. Elméletileg az 1. rendszerű állomás felszereltsége; egy Jägdtschloß, egy Wassermann, két Freya és egy vagy két Würzburg–Riese volt. A 2. rendszerű állomás felszereltsége; két Freya és két Würzburg–Riese, a 3. rendszerű állomás pedig két Freya és egy vagy két Würzburg D vagy egy Würzburg–Riese készülék volt.

vezetésére is alkalmas állomást terveztek kiépíteni. Ezen kívül két 3. rendszerű állomás telepítése is szerepelt a tervek között a Kárpátok hegyvonulatán. Ezeket a rádiólokátor-állomásokat földrajzi elhelyezkedésüktől függően a budapesti Jagdabschnittsführer Ungarn vagy a 4. légiflotta debreceni repülőgépjelentő központjaival (*Flugmeldezentrale*) kellett volna összekötni.⁵ A szükséges vezetékes kommunikációs hálózat kiépítésével a 12. és 120. légihíradó ezredeket bízták meg.⁶ A német rádiólokátor-állomásoknak három különböző típusát telepítették Magyarországra: a vadászirányító központokat, a felderítő és célravezető állomásokat és egy felderítő állomást. Az éjszakai légiharc-vezetés szempontjából a legfontosabbak a felderítő és célravezető állomások voltak. Ezek önállóan képesek voltak észlelni a körzetükbe érkező ellenséges gépeket, majd a saját éjszakai vadászalakulatok riadóztatása és levegőbe emelése után azokat rávezetni az ellenségre addig, amíg a gépek saját kishatótávolságú fedélzeti lokátorának hatósugarába nem kerültek. Mindegyik ilyen lokátorállomás általában két Würzburg és két Freya lokátorral volt felszerelve.⁷ A Freya célfelderítő rádiólokátor típusváltozattól és időjárástól függően 20–150 kilométeres távolságból képes volt érzékelni a közeledő repülőgépek megközelítési irányát és lehetséges távolságát. A megközelítési magasságot – szintén változattól függően – nagyjából 30–75 kilométer távolságból egy Würzburg rádiólokátor határozta meg. Ezeket az adatokat azután a műveleti központban egy úgynevezett Seeburg kiértékelő asztalon jelenítették meg. A megszerzett adatokat a második Freya készülékre küldték, amely a saját repülőgépek azonosítására volt hivatva, és így a második Würzburg vadász rávezető rádiólokátorral együttműködve célra vezették saját éjszakai vadászrepülőgépeiket. A Seeburgtisch, azaz a kiértékelő térképasztal csiszolt üveglapját, alulról színes fényekkel világították meg, a vörös az ellenséges repülőgépet, a zöld pedig a saját repülőgépet szimbolizálta. A kezelőszemélyzet színes zsírkétfélekkel jelölte a repülőgépek pozíciójának változásait, így mutatva meg a rávezetés aktuális helyzetét a vadászirányító tiszt számára. A pontos helyzetértékelés a lokátorkezelők és a térképészek szakértelmén múlt.

A vadászirányító tiszt által látott kép természetesen kisebb-nagyobb késésben volt a valósághoz képest, a repülőgépek viszonylagos helyzete azonban elég pontosan nyomon követhető volt.⁸ A Messerschmitt Bf 110, Junkers Ju 88 és Dornier Do 217 éjszakai vadászrepülőgépeket FuG 220 Lichtenstein SN-2 fedélzeti radarral látták el, ami lehetővé tette számukra az ellenséges repülőgépek közeli befogását. Az állomások üzemeltetését, felszereltségtől és feladattól függően, állomásonként 100–300⁹ fős kezelő és karbantartó személyzet látta el. A Magyar Királyság területével bővült éjszakai vadászterület és ezáltal az állomások számának növekedése komoly kihívás elé állította a német légierő híradóparancsnokságát, azok eszközökkel történő felszerelése és szakképzett személyzettel történő feltöltése tekintetében. A szakképzett német

5 Generalnachrichtenführer im Oberkommando der Luftwaffe, Kriegstagebuch No. 2. BArch. RL 2-V/4, 97.

6 Generalnachrichtenführer im Oberkommando der Luftwaffe, Kriegstagebuch No. 2. BArch. RL 2-V/4, 15., 23.

7 Ezt a rendszert esetenként kiegészíthették több vagy más típusú eszközökkel is.

8 Hinchliffe 2000, 123.

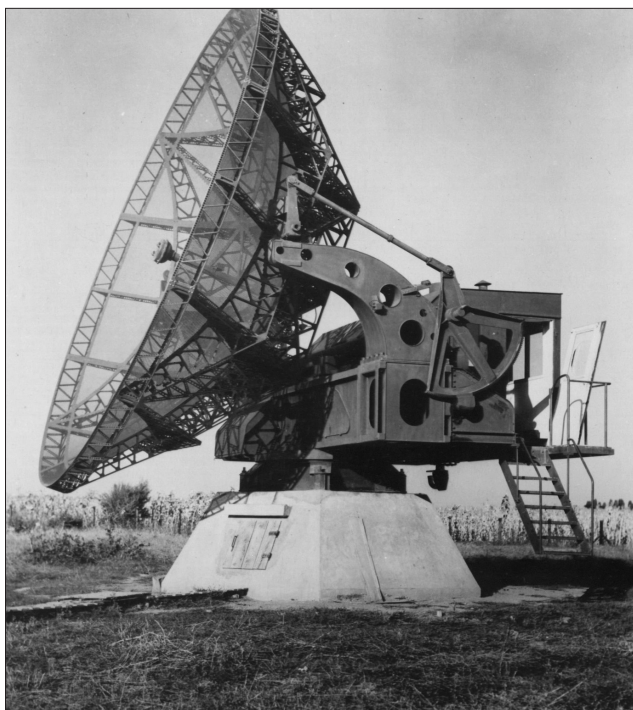
9 A Magyarország területén lévő állomások 1944 szeptemberéig a szakemberek hiánya, és esetenként az előírtnál szerényebb műszaki felszereltség miatt néha kevesebb létszámmal működtek.

1. kép.

Éjszakai vadász irányítók munkában a Seeburg asztalnál

(Forrás: Bundesarchiv Bild 101I-680-8274A-15A, Funkleitstelle für Nachtjäger, Faupel 1944)

2. kép.

Egy FuMG. 65 Würzburg-Riese állomás 1944-ben

(Forrás: National Archives 204918788, Würzburg Riese Fumg 65 Radar. U.S. Air Force 1944.)

kezelőszemélyzet hiánya miatt az 1. és 2. rendszerű állomások közül hármat elméletileg magyar katonáknak kellett volna működtetniük. A legkiválóbb éjszakai vadászirányítók és radarkezelők nélkülözhetetlenek voltak a birodalom légterének védelméhez, ezért az 1944 nyarán Magyarországra vezényelt szakemberek többnyire rendkívül kevés tapasztalattal rendelkeztek. A tizenhét vadászirányító tiszt közül kettőnek még folyt a kiképzése, és a fennmaradó tizenöt tisztből csupán ketten rendelkeztek igazolt légi győzelemmel.¹⁰ Ráadásul az elméletileg tisztí rendfokozattal betölthető beosztást 1944 közepétől számos esetben már csak altisztekkel tudták betölteni. A radarkezelő szakaszparancsnokoknál még rosszabb volt az arány, mivel a hat altisztből kettő szintén még kiképzés alatt állt.¹¹ Az első nyolc lokátorállomásból öt ugyan alkalmas volt az éjszakai légi harc vezetésére, és bár közülük papíron négy 1. rendszerű és egy 2. rendszerű állomás volt, valójában szeptemberig csak kettő felelt meg maradéktalanul kategóriája felszereltségének.¹²

Német rádiólokátor-állomások a mai Magyarország területén

1944 júniusában a német rádiólokátor-hálózat az alábbi állomásokból tevődött össze a mai Magyarország területén.¹³ (*Függelék, 1944. június térkép.*)

Az éjszakai vadászirányító központok közül a Bács-Kiskun vármegyei Kecskeméten működött a 218/13. vadászirányító század (*Jägerleit-Kompanie*) által üzemeltetett, „Champignon” (Gomba),¹⁴ a Baranya vármegyei Pécsen a „Feige” (Füge) nevű állomás, ami egy nagy hatótávolságú Freya-Egon¹⁵ AK¹⁶ vadászirányító rádiólokátorral és három, a saját gépek követését végző FuSan-733 készülékkel volt felszerelve. Utóbbi kezelőszemélyzetét a 218/12. vadászirányító század adta.¹⁷ A harmadik központ Székesfehérvárra települt, ahol szintén egy Freya-Egon AK működött.

A legkeletebbre található „Milbe” (Atka) fedőnevű állomás a Borsod-Abaúj-Zemplén vármegyei Gesztelytől mintegy négy kilométerre keletre található Sashalom (200-as magassági pont) nevű magaslaton állt. Az állomás csak két FuMG 450 Freya AK

10 Az éjszakai vadászirányítók esetében a sikeres célravezetésükkel elért igazolt légi győzelmet ugyanúgy vezették, mint a vadász pilótáknál. A legjobbak tucatnyi légi győzelemmel rendelkeztek, de volt olyan is, akinek több mint hatvan igazolt légi győzelme volt már 1944 nyarán. A vadászirányítók mellett az állomások is vezették a légi győzelmeket, ugyanúgy, mint a hadosztályok a megsemmisített harcokcsikát.

11 Hoffmann 1968, 426–427.

12 Flugmelde- und Jägerführungsdienst. BArch. RL 2-V/9.

13 Hoffmann 1968, 426–427, valamint Flugmelde- und Jägerführungsdienst. BArch. RL 2-V/9. A vonatkozó magyar szakirodalomban, Pataky, Rozsos, Sárhidai 1988, 15, 248; Dr. Barczy, Sárhidai 2008, 202, valamint Dr. Barczy, Sárhidai 2010, 54–55, forrás megjelölés nélkül, csak rendkívül hiányosan és felállításuk idejének tekintetében tévesen közli a német lokátorállomásokra vonatkozó adatokat. A teljes hálózat csak 1944 szeptemberére épült ki.

14 Néhány másodlagos forrás szerint ez az állomás Kecskemét Kálvin-hegy nevű részén működött, de sem ilyen nevű magaslata, sem ilyen nevű városrésze nincs és nem is volt Kecskeméten.

15 A Freya lokátor kifejezetten vadászirányítási központok számára kifejlesztett alváltozata.

16 AK = AN und Kuh. Megnövelt, 120 kilométer hatótávolságú, kapcsolható fázisvezetésű, az ellenség pontosabb beazonosítását elősegítő, nem csak kereső, hanem irányító eszközként is alkalmazható (AN) változat, amely ellenség-barát felismerő rendszerrel is fel volt szerelve. (Kuh).

17 Schirer 2020, 76.

felderítő rádiólokátorral volt felszerelve, ezért éjszakai harc vezetésére alkalmatlan volt. Az állomást a 218/11. repülőgépjelentő és irányító század (*Flugmelde-Leit-Kompanie*) üzemeltette, melynek összlétszáma 99 fő volt. 2 tiszt, 66 altiszt és legénységi állományú katona, valamint 31 női légihíradós kisegítő¹⁸ (*Luftnachrichten-Helferin*) korabeli becenevükön, villámlány¹⁹ (*Blitzmädel*). A század parancsnoka és első vadászirányító tisztje Schuster hadnagy, másod vadászirányító tisztje a még kiképzés alatt álló Hans Hanfland hadnagy, a radarkezelő szakaszparancsnok²⁰ Fusch törzsőrmester volt.²¹

A Bács-Kiskun vármegyében található kecskeméti katonai repülőtértől délre a 116-os magaslaton működött a „Keiler” (Vadkan) fedőnevű, 1. rendszerű állomás. Az állomás két Freya AK és két Würzburg-Riese²² rádiólokátorból, valamint egy nagy hatótávolságú Wassermann M²³ felderítő rádiólokátorból állt. Az állomást a 204/9. repülőgépjelentő és irányító század üzemeltette, melynek összlétszáma 231 fő volt. 3 tiszt, 98 altiszt és legénységi állományú katona, valamint 130 női légihíradós kisegítő.²⁴ A század parancsnoka és első vadászirányító tisztje Grischke százados, másod vadászirányító tisztje a még kiképzés alatt álló Fritsch hadnagy, harmadik vadászirányító tisztje Hans Fabry hadnagy, a radarkezelő szakaszparancsnok Bager őrmester volt.²⁵ Az amerikai 82. vadászcsoporth (82nd Fighter Group) három vadászszázadának Lockheed P-38 Lightning gépei által végrehajtott 1944. június 14-i, főleg a kecskeméti katonai repülőtérre célzó bombatámadás és az azt követő alacsonytámadás²⁶ során a reptér melletti lokátorállomást is támadták, melynek eredményeképpen két német légihíradós katona is életet vesztette a fedélzeti fegyverek tüzeiben.²⁷

A Veszprém vármegyei Lovászpataona dél-nyugati szélén található Újhegy (185-ös magassági pont) nevű magaslaton működött a „Rabenstein” (Hollókő) későbbi nevén „Rabe” (Holló) fedőnevű állomás. Az állomás két Freya AK és két Würzburg-Riese rádiólokátorból állt, amelyeket a 204/24. repülőgépjelentő és irányító század üzemeltetett. A század parancsnoka és első vadászirányító tisztje Siegfried Kregel hadnagy, másod vadászirányító tisztje Marschmeier őrmester, a radarkezelő szakaszparancsnok Hanske őrmester volt.

Az ország nyugati határán a Vas vármegyei Rádóckölkedtől (ma Egyházaskörösi település része) mintegy 1400 méterre délkeletre működött a „Steinfels” (Kőszikla), későbbi nevén „Storch” (Gólya) fedőnevű állomás, amely elméletileg egy 2. rendszerű állomás volt, de valójában kezdetben csak két Würzburg-Riese berendezéssel rendelkezett. Az állomást a 202/10. repülőgépjelentő és irányító század üzemeltette, melynek összlétszáma 63 fő volt. 2 tiszt, valamint 61 altiszt és legénységi állományú

18 Vermischte Unterlagen WFSt/Op (H). BArch. RW 4/618, 371. 1944. augusztus 6-i adat.

19 A híradó alakulatok villám jelvénye után.

20 A német légihíradó alakulatok radarkezelőit Gerätmannak (eszközkezelő), parancsnokukat Gerätzugführernek (eszköz szakaszparancsnok) nevezték.

21 Hoffmann 1968, 426.

22 Óriás Würzburg, a FuSE 65, 1941-ben rendszeresített nagyobb hatótávolságú változata.

23 A Freya felderítő lokátor továbbfejlesztett nagyobb változatának közepes altípusa.

24 Vermischte Unterlagen WFSt/Op (H). BArch. RW 4/618, 361. 1944. augusztus 6-i adat.

25 Hoffmann 1968, 426.

26 Pataky, Rozsos, Sárhidai 1988, 46.

27 A veszteségjelentések másolatai a szerző birtokában.

katona.²⁸ A század parancsnoka és első vadászirányító tisztje Petrom főhadnagy, másod vadászirányító tisztje Lacher hadnagy, a radarkezelő szakaszparancsnok Sepp őrmester volt.²⁹

A Somogy vármegyei Toponáron (ma Kaposvár városrésze) a 171-es magaslaton működött a „Kalb” (Borjú) fedőnevű állomás, amelyet a 84/2. repülőgépjelentő és irányító század üzemeltetett, melynek összlétszáma 74 fő volt. 2 tiszt, valamint 72 altiszt és legénységi állományú katona. Az állomás felszereltsége egy Freya és két Freya AK felderítő, egy Würzburg³⁰ és egy Würzburg-Riese éjszakai vadászirányító rádiólokátor, valamint egy nagy hatótávolságú Wassermann³¹ felderítő rádiólokátorból állt. A század parancsnoka és első vadászirányító tisztje a kiképzés alatt álló Kurt Appenowitz százados, másod vadászirányító tisztje Fischer hadnagy, a radarkezelő szakaszparancsnok a szintén még kiképzés alatt álló Lau őrmester volt.³² (*Függelék, 1944. július térkép.*)

A szövetségesek 1944. április 8-án megindították a Gardening hadműveletet, melynek célja a Romániában kitermelt kőolaj fő szállítási útvonalának, a Duna elaknásítása volt. Mivel a nyár közepére a fix állomások kiépítése még nem fejeződött be, és az aknarakó repülőik tevékenysége tovább fokozódott, július 2-án Komáromba, illetve Kalocsára irányították a vasúti szerelvényről üzemelő, két Freya és két Würzburg-Riese rádiólokátorral felszerelt, „Raubvogel V” (Ragadozómadár) és „Raubvogel VI” fedőnevű, 22/5. és 22/6. különleges rendeltetésű közepes vasúti repülőgépjelentő és irányító századot (*mittlere Eisenbahn-Flugmelde-Leit-Kompanie z.b.V.*).³³ Később az osztály még másik négy alakulatát is, a 22/1.–22/4. is hazánkba vezényelték,³⁴ ezzel segítve a Duna mentén az éjszakai vadászerek hatékonyabb működését. Az alakulatok egészen szeptember végéig Magyarországon maradtak.

A hálózat 1944 augusztusában két újabb állomással bővült. Az egyik, a legészakabbra települt állomás Pest vármegyében, a Dunakanyarban található Vácon volt. A 2. rendszerű „Wachtel” (Fűrj) fedőnevű állomás felszereltsége ismeretlen, csupán annyi tudható, hogy szeptembertől a 215/19. repülőgépjelentő és irányító század működtette. A század parancsnoka és első vadászirányító tisztje Artur Ostermann hadnagy volt. (*Függelék, 1944. augusztus térkép.*)

A másik a Zala vármegyei Türrén működő „Schwalbe” (Fecske) fedőnevű állomás volt, melynek kezelő személyzete messze a leggyakorlottabb volt a magyarországi állomások közül. A 218/11. repülőgépjelentő és irányító század parancsnoka és első vadászirányító tisztje Kuhlmann hadnagy, második vadászirányító tisztje a három légigyőzelmes Schmidt főhadnagy, a harmadik vadászirányítója a nyolc igazolt légigyőzelmet elért Phul törzsőrmester, a negyedik vadászirányító tiszt pedig Hohlfelder őrmester volt.

28 Vermischte Unterlagen WFSt/Op (H). BArch. RW 4/618, 365. 1944. augusztus 6-i adat.

29 Hoffmann 1968, 426.

30 FuSE 65 A–D alváltozat valamelyike.

31 A készülék pontos típusát nem tüntették fel.

32 Hoffmann 1968, 426.

33 Generalnachrichtenführer im Oberkommando der Luftwaffe, Kriegstagebuch No. 2. BArch. RL 2-V/4, 27., 43.

34 Beérkezésük pontos ideje és állomáshelyük ismeretlen. Generalnachrichtenführer im Oberkommando der Luftwaffe, Kriegstagebuch No. 3. BArch. RL 2-V/10, 9.

A radarkezelő szakaszparancsnok személye ismeretlen. Az állomás felszereltsége három Freya AK, valamint egy Würzburg³⁵ és egy Würzburg-Riese rádiólokátor volt.

Alighogy kiépült, 1944 szeptemberében az ország határai felé közeledő szovjet csapatok miatt a német légierő a hálózat átszervezésére kényszerült. Az állomások üzemeltetését eddig végző különböző légihíradó alakulatokat összevonták, és az akkor megalakuló 228. légihíradó ezred II. osztályába olvasztották be őket. (Függelék, 1944. szeptember)

1. táblázat.

A 228./II. légihíradó osztályba beolvasztott alakulatok hadrendi számának és nevének változásai 1944. szeptember 2-től

218. légihíradó osztálytörzs	228. légihíradó osztálytörzs
202/10. repülőgépjelentő és irányító század	228/5. (közepes repülőgépjelentő és irányító) század
204/24. repülőgépjelentő és irányító század	228/10. (nehéz repülőgépjelentő és irányító) század
84/2. repülőgépjelentő és irányító század	228/11. (nehéz repülőgépjelentő és irányító) század
84/3. repülőgépjelentő és irányító század	228/12. (nehéz repülőgépjelentő és irányító) század
204/9. repülőgépjelentő és irányító század	228/13. (nehéz repülőgépjelentő és irányító) század
218/11. repülőgépjelentő és irányító század	228/14. (nehéz repülőgépjelentő és irányító) század
ismeretlen	228/15. (nehéz repülőgépjelentő és irányító) század

Az osztálytörzs a Győr-Moson-Sopron vármegyei Dénesfára (Cziráky-kastély) települt. Az osztály parancsnoki posztját Richard Marny százados töltötte be. A kaposvári állomást a Zala vármegyei Hévízre költöztették át, valamint az akkor a Magyar Királysághoz tartozó Zomborról (ma Szerbia) a Veszprém vármegyei Nemesvámosra telepítették át a „Skorpion” (Skorpió) fedőnevű állomást, amely három Freya AK felderítő, egy Würzburg³⁶ és egy Würzburg-Riese rádiólokátorból állt. Az állomást a 228/12. (volt 84/3.) nehéz repülőgépjelentő és irányító század üzemeltette. A század parancsnoka és első vadászirányító tisztje Schwarz hadnagy, második vadászirányító tisztje Günter Bartling hadnagy, a radarkezelő szakaszparancsnok Scheiry őrmester volt. Szintén a 228. légihíradó ezred alárendeltségébe került át, és Bakonyjákóra települt a 25/9. könnyű repülőgépjelentő rádiós század. A Magyarországra telepített repülőgépjelentő alakulatokat, amelyek addig részben a magyarországi német légierő parancsnokának, (*Kommandierende General der Deutschen Luftwaffe in Ungarn*) részben pedig a birodalmi XVII. légikörzet bécsi parancsnokságának (*Luftgau-Kommando XVII Wien*) voltak alárendelve, október 9-én a 4. légiflotta alárendeltségébe helyezték át. Ez azonban azonnal sűrlődásokat okozott a vadászirányító egységekkel, ami számos esetben hibákhoz vezetett. A parancsok eltérő értelmezéséből kialakult zavaros helyzetet végül, november 2-án újabb rendelkezések kiadásával

35 FuSE 65 A–D alvázotzat valamelyike.

36 FuSE 65 A–D alvázotzat valamelyike.

sikerült rendezni.³⁷ Ennek kapcsán azonban meg kell jegyeznünk, hogy a 8. vadászadosztály, valamint a 4. légiflotta és a magyar alakulatok között október előtt sem volt zökkenőmentes az együttműködés. Ennek talán legtragikusabb példája az 1944. augusztus 9/10 éjszakáján történtek. A fent említett alakulatok közötti rossz kommunikáció, a nyelvtudás, valamint az összekötő tisztek hiánya miatt a német 100. éjszakai vadászvezred két gyakorló repülést végrehajtó Do 217N repülőgépe a kiszolgálószemélyzet hibájából nem tudott leszállni a ferihegyi repülőtérre, ráadásul a Budapesti Légvédelmi Tüzércsoport Soroksár Juta-dombon állomásozó 201/1. légvédelmi ütege tévedésből tüzet nyitott a gépekre. Az egyik gép végül üzemanyaghiány miatt kényszerleszállást hajtott végre a Mende–Tápiósüly vasútvonalon található pusztaszentistváni vasútállomáson, melynek következtében a gép legénységéből ketten meghaltak, egy katona pedig súlyos sérüléseket szenvedett.³⁸ (Függelék, 1944. október–december térkép.)

A váci állomást Nagymenyre (ma Szlovákia) telepítették át, a veszélyeztetett keleti országrészben található kecskeméti állomás az október végi harcokban elveszett. A gesztelyi állomás november elejéig működött, és még időben evakuálták. Tekintettel az általános magyarországi hadihelyzetre, mindössze két fix 1. rendszerű radarállomás, a 2. rendszerűből kifejlesztett rádóckölkedi „Steinfels” (Kőszikla) és az időközben Türről Lovászpátonára áttelepült „Schwalbe” (Fecske) maradt meg. A hiányzó fix állomások helyettesítésére Győrbe vezényelték a vasúti szerelvényről üzemelő, „Raubvogel I” fedőnevű, 22/1. különleges rendeltetésű közepes vasúti repülőgépjelentő és irányító századot.³⁹ Továbbá három mobil gépkocsizó, 3. rendszerű állomás került bevetésre, a „Darius” Nagyigmádon, a „Paprika” Veszprém-ben és a „Barnabas” Kemenespálán. Ezekon kívül Nagykanizsa térségében állomásozott a „Katze” (Macska) későbbi nevén „Tatzel” (Sárkány) fedőnevű, ismeretlen felszereltségű és mobilitású állomás. A szovjet csapatok gyors térnyerése és a bevetethető éjszakai vadászgépek hiánya miatt ezeket az állomásokat legkésőbb 1945 elejére végleg kivonták Magyarország területéről. A német rádiólokátor-állomások az ország felett vívott éjszakai légi háború legmozgalmasabb időszakában, 1944. április eleje és november vége között, 13 saját gép elvesztése⁴⁰ mellett, 70 igazolt légi győzelemhez segítettek saját éjszakai vadászalakulataikat.

A rendszer működése a gyakorlatban

Wilhelm „Wim” Johnen⁴¹ (1921–2002) főhadnagy, a 6. éjszakai vadászvezred 8. százada parancsnokának⁴² számos német és angol kiadást megért *Párbaj a csillagos ég alatt* című memoárja páratlanul részletes betekintést nyújt a Magyarország felett

37 Schirer 2020, 71, valamint Generalnachrichtenführer im Oberkommando der Luftwaffe, Kriegstagebuch No. 3. BArch. RL 2-V/10, 49.

38 Sammlung von Rohden, Gedanken zur Luftkriegführung NARA T-971 R-51, 206–209.

39 Schirer 2020, 79.

40 Ez a veszteségi adat csak a légiharcban megsemmisült és a légvédelem által lelőtt gépekre vonatkozik.

41 A háború alatt, összesen 34 igazolt légi győzelmet ért el „ász” éjszakai vadász pilóta. 33. légi győzelme után 1944. október 29-én századosá léptették elő, és a Vaskereszt lovagkeresztje kitüntetés adományozták számára.

42 Rendfokozata és beosztása az 1944 nyarán vívott éjszakai légiháború idején.

1944 nyarán vívott éjszakai légiháborúba, valamint a rádiólokátor-állomások és az éjszakai vadászok együttműködésébe.

„1944. augusztus 10-én röviddel éjjél előtt a hadosztály egy magányos repülőt jelentett kelet felől közeledni. Ez orosz lesz. Felszálltunk a Skorpió⁴³ szektorba, és hívtam a földi irányítást. Schwarz⁴⁴ hadnagy jelentkezett:

– Várjon!

Az orosz még mintegy 64 km-re repült, és legalább 10 percen belül a radar hatósugarába kerülhetett. Persze hogy egy Mitchell B-25 típusú repülőgép – egy gyors, ügyes gép. Teltek a percek. Schwarz keleti kurzusra vezetett az ellenség felé. Gyorsan fogyott a távolság. Hirtelen utasított:

– Balforduló, majd 260-as kurzus.

Megfordultam a géppel és teljes gázt adtam. Az ellenség mintegy 1800 méterre repült előttem. Nem lesz egyszerű elkapni, az orosz nagyjából 410 km/ó sebességgel repült és kezdett magasságot veszíteni. Odamorogtam rendesen Schwarz hadnagynak, amiért nem vezetett rá korábban. Az orosz máris eltűnt az SN-2-ről.⁴⁵ Pár percig még tovább repültem ezen a kurzuson, vadul körözve. Aztán hirtelen történt valami odalent. Egy leszállópálya fényei villantak fel, ez bizonyosan egy hírhedt, partizánok uralta terület volt, a fények egy hatalmas szovjet vörös csillagot rajzoltak ki. Néhány fehér fényű lámpa a pilóta landolását segítette. Levettem a motorokról a gázt, hogy ne vegyenek észre, már csak azt kellett kívánni, míg a gép újra felszáll. Fél óra telt el. Az ellátó repülő, ami fegyvereket és muníciót hozott, visszafelé húst és bűzát rakodott. Egy óra elteltével a földi állomás jelentette, hogy a Mitchell elindult visszafelé. A repülő magasságot gyűjtött és csak 320 km/ó-val repült. A magasságfölnyemből zuhanásba mentem át, mint egy héja, és hamarosan rajta voltam. Az orosz semmit sem vett észre, és el sem tudta képzelni, hogy ezen az isten háta mögötti régióban német éjszakai vadász lehet. Ráragadtam a farkára és alaposan megnéztem a Mitchell körvonalait, amelyek tisztán látszottak a tiszta égbolton. Gyors pillantást vettem a fegyverzetet ellenőrző lámpákra. Mind a hat pirosan villogott. A támadást egy hosszú sorozattal kezdtem a bal szárnyába, látszólag kevés eredménnyel. A szárny lángra kapott, de néhány másodperc múlva a lángok kialudtak. Most már lassabban repült, és nehezen sikerült nekem is lelassulni. A bal motorja leállt. Óvatosan közelítettem, mert a személyzet most már riasztva lett és drágán fogják adni az életüket. Az úgynevezett mérleghinta támadás mellett döntöttem, hogy az oroszoknak ne legyen könnyű célozni. Némi magassági fölény birtokában lesüllyedtem a légszavár szelén át balra. Ekkor másodjára is támadtam, és a gép pilótafülkéjébe eresztettem egy sorozatot. Az orosz személyzet halálos védőtűzzel válaszolt, a nyomjelzők körülvettek. Tak tak tak, a lövedékek a gépembe csapódtak. Visszapillantottam a személyzetemre, hogy minden rendben van-e. Grasshoff⁴⁶ válaszolt:

– Minden rendben, százados úr.

43 A zombori (ma Szerbia), majd szeptembertől a nemesvámosi lokátor állomás fedőneve.

44 A Skorpió állomást működtető 84/3. repülőgépjelentő és irányító század parancsnoka és első vadász irányító tisztje. Keresztneve ismeretlen.

45 A repülőgép saját kishatótávolságú rádiólokátora.

46 A gép rádiósa és radarkezelője. Keresztneve és rendfokozata ismeretlen.

A második támadásom is sikeres volt, de a gép nem zuhant le, pedig a bal szárnya égett. Az orosz géppuskás most balról várt. Gyorsan a gép alá süllyedtem a jobb oldalánál és ismét támadtam. Erre nem számított. Néhány másodperc elég volt, hogy megadjam neki a kegyelemdőfést. Ragyogóan fénylő lángok világították meg az éjszakát. De a repülő kitartóan repült tovább keleti irányba. A faroklövész hosszú sorozatokat eregetett mind a négy géppuskájából. De a célzás pontatlan volt és a nyomjelzők elkerültek. Most csak várhatok, távolabb repültem az égő géptől. A személyzetnek még lett volna ideje menteni az életét és ejtőernyővel kiugrani. Minden másodpercben jobban elharapóztak a lángok. Darabok szakadtak le a bal szárnyról, aztán a benzintartály felrobbant, megvilágítva a géptörzsen a vörös csillagot. Gigan tikus lángcsóvát húzott a jobb szárnya és függőlegesen zuhant a föld felé. Önkéntelenül is követtem a zuhanásba, megfigyelni a becsapódást.

Ebben a pillanatban, a még most is hidegvérű faroklövész kiszúrt. A zuhanó gépből hirtelen fények villantak és a sorozat elshant a szárny mellett. Hát erre nem számítottam. Ez igazi öngyilkosság volt. Egy ilyen reménytelen helyzetben a személyzetnek ki kellett volna ugrania, ha valamire is tartották az életüket. De ehelyett elkeseredetten harcoltak egészen a keserves végig. Néhány másodperccel később a gép a teljes személyzettel becsapódott. Tiszteletet éreztem ilyen ellenfelek iránt.

– Őrült fickók – szólalt meg Mahle⁴⁷ mélyet sóhajtv.

– Csökönyösek, mint a szamarak. Rengeteg időt hagyunk nekik, hogy mentsék a bőrüket.

Grasshoff hívta a földi irányítást. Schwarz válaszolt és gratulált az első Skorpió szektorbéli légi győzelmünkhöz. Aztán jó éjszakát kívánt. Két és fél óra után végigdübörögtem az újvidéki (ma Novi Sad, Szerbia) kivilágított reptér felett, és megbillegtettem a szárnyakat. Ez az első légi győzelem csak a kezdete volt egy hosszú siker-szériának, amit a századom elért. A következő napon déltájít csörgött a telefon.

– Gratulálok százados úr – szólt bele Schwarz.

– Szép bemutató volt. Ma éjszaka talán elkapunk még egyet. Önnek többször kellene vadászatra jönni a szektoromba.

– Rendben – feleltem.

– Csak hívjon kellő időben, megcsípjük a kalózokat.

De egészen augusztus 15-ig minden csendes maradt. Ezen az éjszakán valami nagyon érdekes történt. Nagyjából 21.30-kor Schwarz magányos gépet jelentett kelet felől – újabb partizánellátó gépet. Negyedóra múlva felszálltam, és nagyjából 22.00-kor jelentkeztem a Skorpió szektor felett. Schwarz és a rádiósom tartották a kapcsolatot és a földi irányító adta is az első utasítást.

– Várjon egy kicsit. Az ellenséges gép befelé repül.

Néhány perc múltával jött a második utasítás.

– Az ellenség most a mi szektorunkban repül, 2743 méteren, 64 kilométerre. Emelkedjen 3000m-re.

Emelkedni kezdtem és élesítettem a fegyvereket. Mahle, a fegyverkezelőm hívott.

47 Paul Mahle törzsőrmester, a gép lővész.

– Százados úr, ma az első sorozatnak sikeresnek kell lenni. Ezek a fickók nagyon dühösek lesznek, ha csak megcsípkedjük őket.

– Ha fegyvereid jól céloznak, kedves jó Mahle, minden rendben lesz – válaszoltam hidegen.

Mahlenek igaza volt. Sikerülni kell az első támadásnak, különben újabb cirkusz lehet.

– A fegyvereim 70 méterre vannak beirányozva – válaszolt Mahle, védve a hírnevét – Ebben a távolságban találkozik a négy fegyver tűzsugara.

– Ebben az esetben nem lehet ok a reklamációra – válaszoltam.

Ezután a vidám csipkelődés után máris jött az újabb utasítás a földi irányítástól, keleti kurzusra álltam a géppel a közeledő orosz felé.

– Távolság 13 km. Az ellenség gyorsan közelít.

Alighogy vettem Schwarz jelentését, egy fényt vettem észre a horizont és a föld között. Ez nem lehet egy csillag – gondoltam. Jeleztem a személyzetemnek is. Mindnyájan előre néztünk, és lenyűgözve néztük a fehér pontot, ami minden pillanatban nagyobb és nagyobb lett. Ez tényleg az ellenséges repülő volt.

– Figyelem, figyelem, Skorpió, itt Fehér Rigó. Az ellenség látható. Az ellenség navigációs fényekkel repül.

– Viktor, Viktor⁴⁸ – válaszolta Skorpió.

– Az ellenség egyenesen a mi pozíciónk felé repül, távolság 8 kilométer.

– Viktor, Viktor, – válaszoltam.

– Pauke, Pauke!⁴⁹

Élesen bedöntöttem a gépet és az ellenséges gép farka mögé kerültem. Ez az orosz igazán felelőtlen volt. Lejjebb süllyedtem, elkaptam és mellé repültem. Na, ez hihetetlen volt. A fickó úgy repült teljesen kivilágított pilótafülkével, mintha azt gondolta volna, hogy békeidőben repül. Mit gondolt vajon a személyzet? Csak egy dologra gondolhattam. Ebben a békés szektorban az orosz egyáltalán nem számított német éjszakai vadászra. De miért csinált ilyet? A néhány nevetséges partizánellátó repülőgép nem érte meg egy éjszakai vadász repülőszázad bevetését, és a magyar légvédelmi ágyúkat számba se vették. Ebben igazuk is volt, a szármalmas ütegek soha nem jelentettek veszélyt.

A gép zavartalanul repült tovább, és láttam a pilótát a kormányserveknél. A világon semmivel se törődve csatlakoztam a „kollégához” a másik oldalon, és azon tűnődtem, mit tegyek. Nem szívesen lőttem volna le egy ilyen könnyű célpontot az égből.

Mindeközben hívott a földi irányítóállomás:

– Figyelem, figyelem! Pont felettünk vannak. Látjuk a célt, látjuk a célt. Jó vadászatot.

Én hajlottam volna arra, hogy elengedjem az ellenséget, ez a kivilágított pilótafülke valahogy nagyon zavart. De a személyzetem háborgott.

48 A kód szó jelentése: értem, vettem.

49 Az éjszakai vadászok csatakiáltása, ezzel jelezték, hogy megtalálták az ellenséget és felkészültek a támadásra.

– Lője le. Ha elengedjük, a partizánok több géppisztolyt kapnak és a levét a saját katonáink isszák meg.

Hát igen, igazuk volt. Le kellett lőni, de előtte meg kellett engedni, hadd védekezzen. Még egyszer átnéztem a pilótaülésre és lejjebb ereszkedtem. Aztán megcéloztam a balszárnnyat, pontosan 70 méterről. Két fegyverből rövid sorozat dörrent. Találatot kaptak. Kis láng lobbant fel, ami gyorsan továbbterjedt. Ennek elég figyelmeztetésnek kellett lennie. De nem történt semmi. Az ellenséges pilóta kissé bedöntötte a gépet, de nem kapcsolta le a világítást. Közel repültem a géphez és megfigyeltem, hogy a személyzet izgatottan vitatkozik. Nyilvánvalóan arról vitatkoztak, honnan jöttek a lövések. Lőttem még egy sorozatot, ez alkalommal jobb szárnyvégre. Kis láng, ami azonnal továbbterjedt. Na, most már jogosan kiugorhatott volna személyzet és nem folytatjuk tovább ezt a játékot. De néhány ellenőrizetlen mozgás után a gép továbbra is tartotta az irányt. A fények még mindig égtek. Most aztán már komolyra kellett vennem a dolgot, mert hamar elérjük a partizánvidéket és semmi értelme nem lett volna hagyni itt kiugrani az oroszokat, csak azért, hogy növeljék azok létszámát. A szárnyakra leadott két figyelmeztető sorozat után nem tétovázhattam tovább.

– Lője ki a benzintartályukat, hogy az urak még kényelmesebben kiugorjanak – kiáltotta Grasshoff mérgesen a rádión keresztül.

De sajnáltam a személyzetet, azért lőttem így, mert ha lezuhanak is, legalább a személyzet képes megmenteni magát. Közelebb repültem az ellenséghez. Az éhes lángok már a jobb oldali benzintartályt nyaldosták, és a fényük megvilágította a gépemet. Egy ember legalább kiugrott. Számolni kezdtem: egy...kettő..., de a »kettő« már a torkomon akadt, mert nem követte senki. A gép néhány másodpercig a levegőbe maradt, aztán függőlegesen lezuhant.⁵⁰

A rádiólokátor-állomások sorsa a háború után

A háború után a gesztelyi és a lovászpatonai állomást teljesen elbontották, a türjei, hévízi, valamint a nemesvámosi állomások helyét pedig a mai napig nem sikerült pontosan azonosítani. Vagy elbontották, vagy beépítették a helyüket, vagy a természet foglalta vissza és „álcázta” az egykori rádiólokátorok talapzatait, várva a kíváncsi kutatókra, hogy felfedezzék őket. Csupán három, a kecskeméti, a toponári és a rádóckölkedi állomások, Würzburg-Riese készülékeinek vasbeton talapzatainak egy része vészelte át az elmúlt nyolcvan évet. Az egykori tizenhatból csupán öt. Azoknak az időknek a tanúi lassan elmentek, és a ma ott lakók nagy része sem tudja már, hogy a településük határában, a legelőn vagy termőföldön körbe kaszált vagy körbe szántott vasbeton építmények mire is szolgáltak valójában. Érdemes lenne megfontolni, a megmaradt objektumok bevonását az épített hadtörténeti örökségek körébe, vagy legalább helyi védelem alá helyezni őket.

50 Johnen 2018, 280–286.

3. kép.

Würzburg-Riese lokátor betonalapja Kaposvár-Toponáron

(A szerző felvétele)

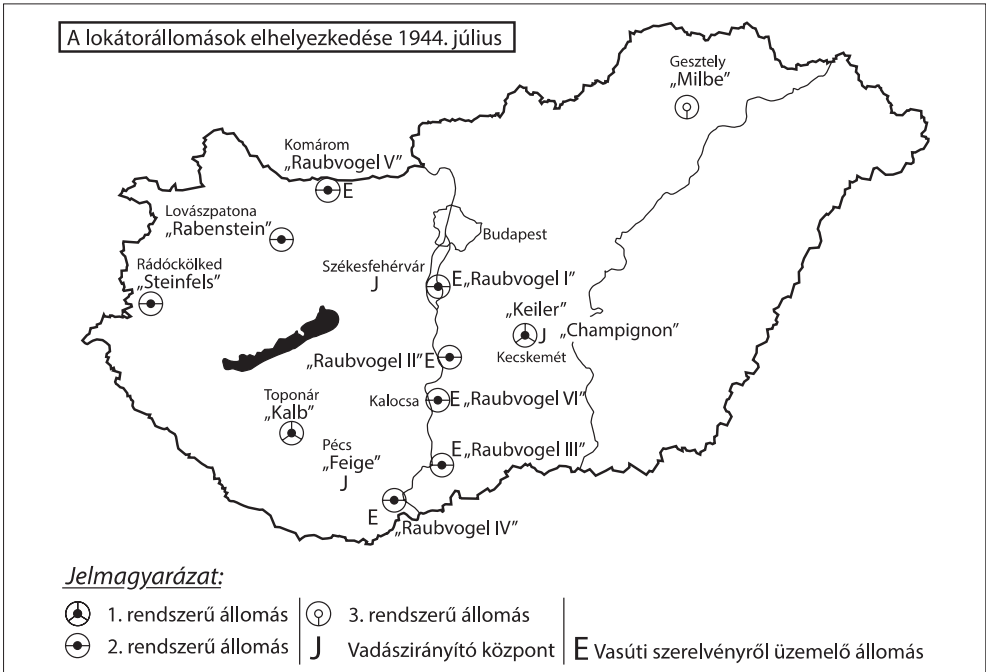
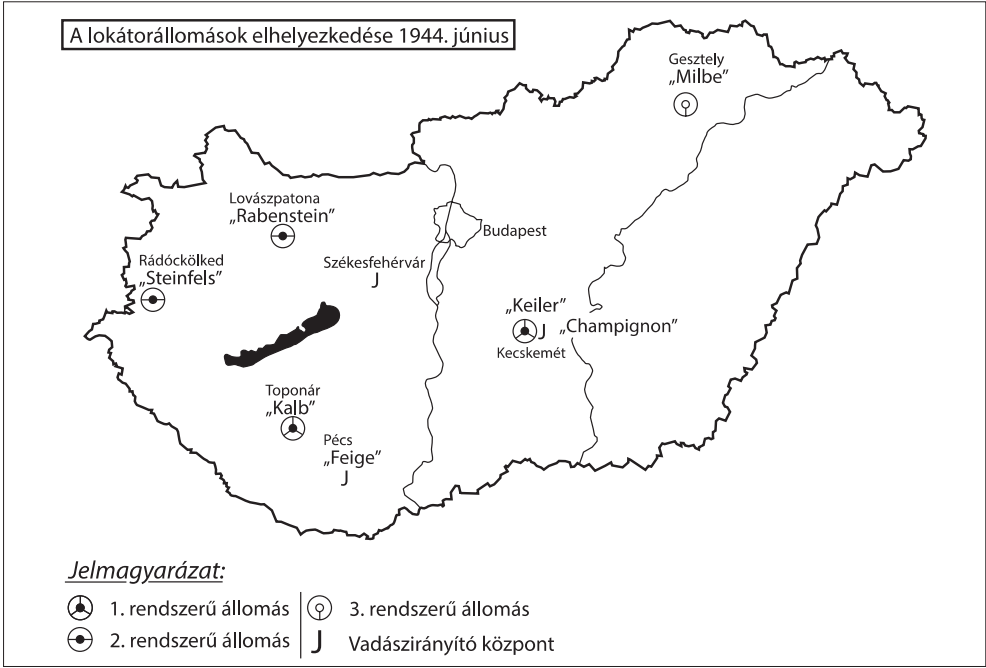

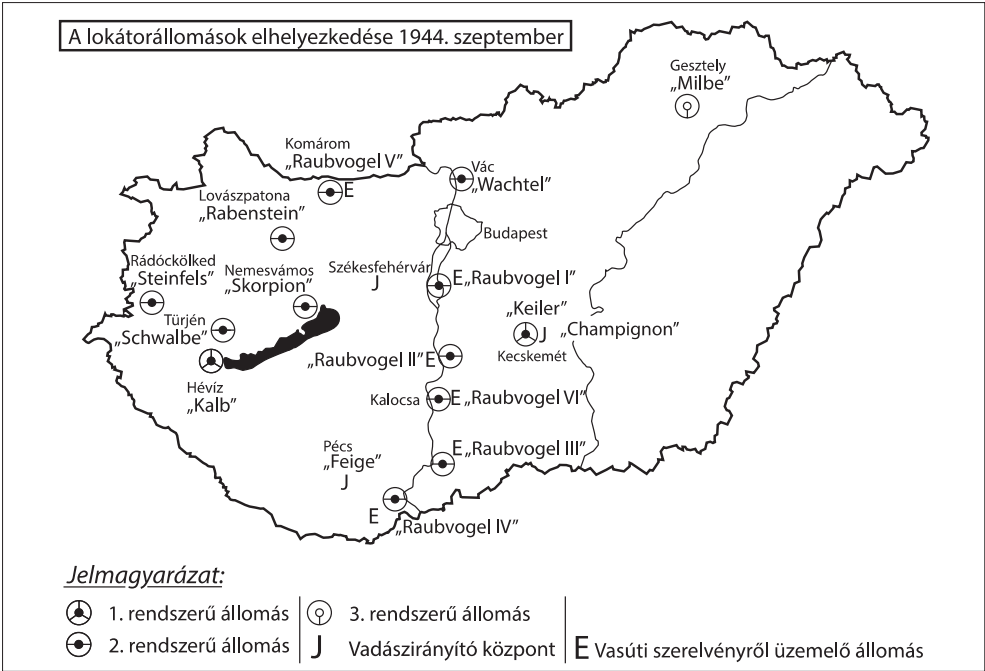
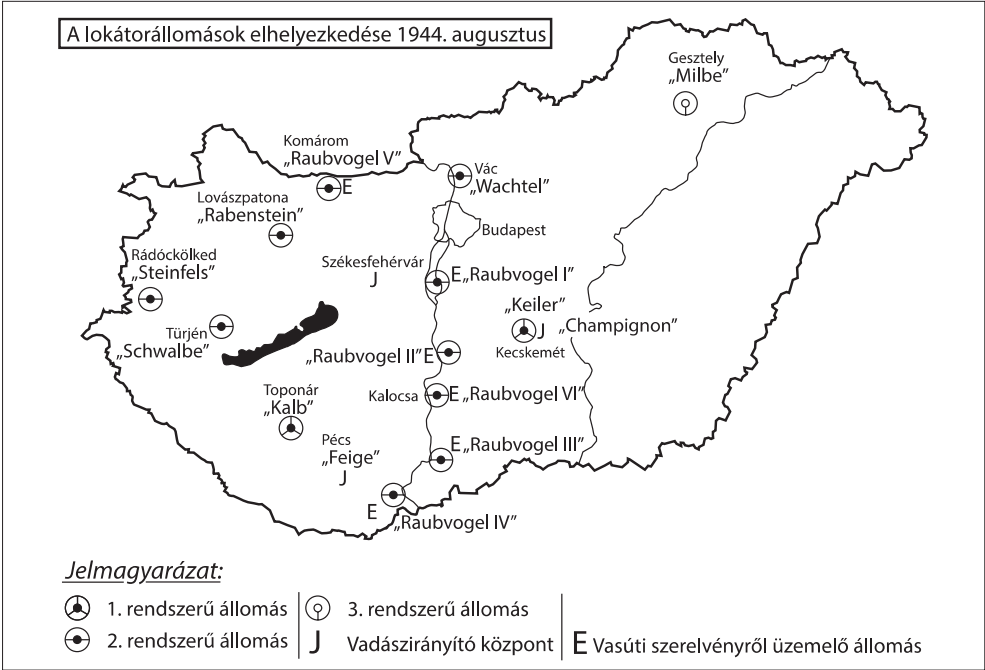
4. kép.

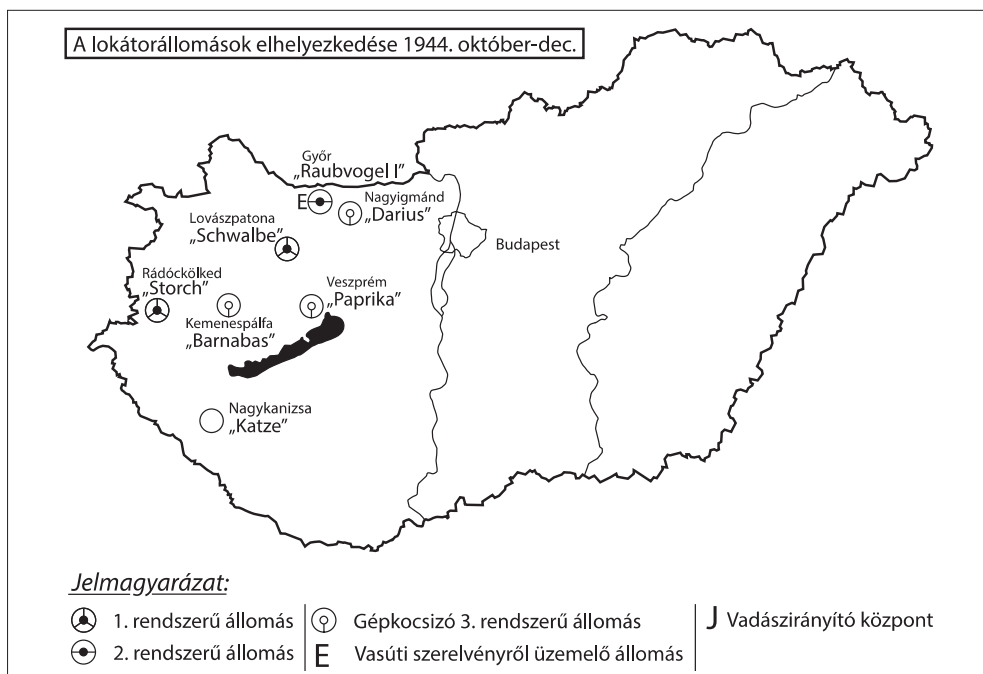
*A belgiumi Nieuwerkerken külterületén körbekerített és információstáblával ellátott
Würzburg-Riese lokátor betonalap szép példája az épített hadtörténeti örökség megővésének*

(Forrás: Wikimedia Commons, Würzburg-Riese radar concrete foundations at Nieuwerkerken Belgium, Eebie 2020,
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Sokkel_Wurzburg_radar_Nieuwerkerken_02.jpg).

FÜGGELEK (A térképeket szerkesztette Kakuk Balázs)

FELHASZNÁLT FORRÁSOK ÉS IRODALOM

Levéltári források

Bundesarchiv (BArch), Freiburg / Németország

Generalnachrichtenführer im Oberkommando der Luftwaffe, Kriegstagebuch No. 2. BArch. RL 2-V/4
Kräftegliederungen der Luftnachrichtentruppe. BArch. RL 2-V/7

Flugmelde- und Jägerführungsdienst. BArch. RL 2-V/9

Generalnachrichtenführer im Oberkommando der Luftwaffe, Kriegstagebuch No. 3. BArch. RL 2-V/10
Flugmeldeeinsatz in Norwegen, Italien, Jugoslawien, Tschechoslowakei, Reichsgebiet, Dänemark BArch. RL 2-V/98

Flugmelde- und Jägerleiteinheiten. BArch. RL 2-V/99

Vermischte Unterlagen WFSt/Op (H). BArch. RW 4/618

National Archives and Records Administration (NARA), Washington D.C. Amerikai Egyesült Államok

Sammlung von Rohden, Gedanken zur Luftkriegführung NARA T-971 R-51

Oberkommando der Luftwaffe, General Koller u. General Martini Akten NARA T-321 R-114

Centralnij Arhiv Minyisztversztva Oboroni Rosszijszkoj Fegyveracii (CAMO), Podolszk / Oroszország

Unterlagen der Ia-Abteilung der 1. Flakdivision: Merkblatt für das Orten von Flugzeugen mit Funkmessgeräten bei Störungen, Beschreibung des Gefechtsstandes der Division u.a. CAMO F500 O12476 D112

Felhasznált irodalom

- Dr. Barczy Zoltán, Sárhida Gyula 2008. *A Boforstól a Dóráig*. Budapest: Petit Real Kiadó.
- Dr. Barczy Zoltán, Sárhida Gyula 2010. *A Magyar Királyi Honvédség légvédelme 1920–1945*. Budapest: Zrínyi Kiadó.
- Cseh Valentin 2020. *Olajháború*. Budapest: Zrínyi Kiadó.
- deZeng, Henry L.; Stankey Douglas G. 2024. *Luftwaffe Officer Career Summaries A–F*. <https://www.ww2.dk/lwoffz.html> (Utolsó letöltés: 2025. 05. 24.)
- deZeng, Henry L.; Stankey Douglas G. 2024. *Luftwaffe Officer Career Summaries G–K*. <https://www.ww2.dk/lwoffz.html> (Utolsó letöltés: 2025. 05. 24.)
- deZeng, Henry L.; Stankey Douglas G. 2024. *Luftwaffe Officer Career Summaries L–R*. <https://www.ww2.dk/lwoffz.html> (Utolsó letöltés: 2025. 05. 24.)
- deZeng, Henry L.; Stankey Douglas G. 2024. *Luftwaffe Officer Career Summaries S–Z*. <https://www.ww2.dk/lwoffz.html> (Utolsó letöltés: 2025. 05. 24.)
- deZeng, Henry L. 2014. *Luftwaffe Airfields 1935–45 Hungary*. <file:///C:/Users/G%C3%A1bor/Downloads/Airfields%20-%20Hungary.pdf> (Utolsó letöltés: 2025. 05. 24.)
- deZeng, Henry L. 2015. *Luftwaffe Airfields 1935–45 Yugoslavia*. <file:///C:/Users/G%C3%A1bor/Downloads/Airfields%20-%20Yugoslavia.pdf> (Utolsó letöltés: 2025. 05. 24.)
- Hinchliffe, Peter 2000. *Éjszakai vadászok*. Debrecen: Hajja és Fiai Könyvkiadó Kft.
- Hoffmann, Karl Otto 1968. *Geschichte der Luftnachrichtentruppe*. Band 2. Neckargemünd: Karl Vowinkel Verlag.
- Johnen, Wilhelm 2018. *Duel under the stars*. London: Greenhill Books.
- Káldos Gyula 2015. *Kemenespálfa 25 éves fejlődése, 1945—1970*. Budapest: Földművelődésügyi Minisztérium.
- Pataky Iván, Rozsos László, Sárhida Gyula 1988. *Légi háború Magyarország felett 2*. Budapest: Zrínyi Kiadó.
- Price, Alfred 2016. *Légi háború a Reich felett*. Budapest: Akadémia Kiadó.
- Schirer, Renato 2020. *Die Überwachung des Luftraumes im Bereich der Alpen- und Donaureichsgaue 1938–1945*. 2. erweiterte Auflage. St. Martin im Innkreis: Renato Schirer.

Balla Tibor[✧]

A Magyar Tudományos Akadémia katona tagjai Habsburg-Lotaringiai József Károly Lajos főherceg, lovassági tábornok*

DOI 10.17047/HADTUD.2025.35.4.127

A magyar identitását mindenkor hangsúlyozó Habsburg-Lotaringiai József Károly Lajos főherceg meghatározó alakja volt a 19. századi magyar hadtörténelemnek. Katonatiszti és tábornoki pályafutásának legjelentősebb állomása az 1868-ban létrehozott magyar királyi Honvédség főparancsnoki beosztása volt. Elévülhetetlen érdemeket szerzett a Honvédség fejlesztése terén. Jelentős erőfeszítéseket tett a magyarországi tűzoltóságok szervezése érdekében. A magyarországi cigányság nyelvéről, néprajzáról, történelméről, valamint a botanika területén folytatott tudományos kutatásai és publikációi iránymutatók voltak. Munkásságát 1888-ban a Magyar Tudományos Akadémia tiszteleti tagságával ismerték el.

KULCSSZAVAK: Habsburg-Lotaringiai József Károly Lajos főherceg, Magyar Tudományos Akadémia, hadtudomány, magyarországi cigányság nyelve, néprajza

Military Members of the Hungarian Academy of Sciences Archduke Joseph Karl of Austria

Archduke Joseph Karl of Austria (1833–1905), who always emphasized his Hungarian identity, is a prominent figure of 19th century Hungarian military history. The most significant stage in his career as a military officer and general was his position as Commander-in-Chief of the Royal Hungarian Army, established in 1868. He made invaluable contributions to the development of the Hungarian Defence Forces and made significant efforts to organize fire departments in Hungary. His scientific research and publications on the language, ethnography, and history of the Gypsies in Hungary, as well as in the field of botany, were pioneering. His professional 332 achievements were recognised by his election as an honorary member of the Hungarian Academy of Sciences in 1888.

KEYWORDS: Archduke Joseph Karl of Austria, Hungarian Academy of Sciences, military science, language and ethnography of the Hungarian Gypsies

✧ Nemzeti Közfoglalmi Egyetem, Hadtudományi és Honvédtisztképző Kar, kutatóprofesszor –
Ludovika National University of Public Service, research professor;
e-mail: balla.tibor@uni-nke.hu; <https://orcid.org/0000-0003-2476-8981>

* A tanulmány mutató egy, a Magyar Tudományos Akadémia katonatagjait bemutató kiadványból, amely az MTA alapításának 200. évfordulójához kapcsolódva a Zrínyi Kiadó gondozásában lát napvilágot várhatóan ez év végén, jövő év elején.

Habsburg-Lotaringiai József Károly Lajos osztrák főherceg és magyar királyi herceg 1833. március 2-án született Pozsonyban és 1905. június 13-án hunyt el Fiumében. A Habsburg-ház magyar ágából származott, apja József Antal János magyar királyi nádor, osztrák főherceg, maga is a Magyar Tudományos Akadémia pártfogója, édesanyja pedig Mária Dorottya württembergi hercegnő volt. József Károly Lajos fiatalságát főként az alcsúti kastélyban, illetve Budán töltötte, ahol alapos magyar szellemiségű nevelést kapott, amely a katonai ismeretekre is kiterjedt. Tanárai és nevelői között ott volt a korabeli magyar szellemi elit néhány tagja, többek között az egykori bencés szerzetes, a későbbi történetíró és régész Rómer Flóris.¹

Katonatiszti pályafutása

A Habsburg uralkodócsaládban szokásossá vált gyakorlatnak megfelelően katonatiszti pályára irányították. 1845 májusában hadapródként kezdte meg katonai pályafutását a császári-királyi 12. huszárezredben Jászberényben, amelynek a mindenkori magyar nádor volt az ezredtulajdonosa. Az ezredben hosszabb ideig ténylegesen is szolgált. Az 1848-as forradalmi eseményeket követően anyjával Schönbrunnba távozott, neveltetése Bécsben és Prágában folytatódott. 1848. december 4-én őrnaggyá, 1852. április 1-én pedig alezredessé nevezték ki az Olmützben állomásozó császári-királyi 3. dragonyosezredben, ahol törzstisztté történt kinevezése óta teljesített szolgálatot. Onnantól kezdve katonai pályafutása töretlen volt. Másik fegyvernemnél történő tapasztalatszerzés céljából, 1853. november 5-én áthelyezték a prágai császári-királyi 60., Wasa herceg nevét viselő, Heves vármegyei kiegészítésű magyar gyalogezredbe. 1856. február 25-én ezredessé nevezték ki alakulatánál, egyúttal a nagyváradi császári-királyi 37. gyalogezred ezredtulajdonosa is lett, amely onnantól kezdve a nevét viselte. 1857. március 31-től a császári-királyi 7. dragonyosezredben, 1858. június 14-től pedig a császári-királyi 8. dragonyosezredben teljesített szolgálatot, mindkettőben törzstisztként. Először Sopronban, majd Kecskeméten és Félegyházán állomásozott. 1859. december 20-tól vezérőrnagyi rendfokozatban és dandárparancsnokként ténykedett Bécsben. 1860-ban Észak-Itáliába vezényelték, ahol Radetzky tábornagy hadseregében szolgált egészen 1864-ig. 1865. december 6-tól a császári-királyi 3. hadosztály parancsnoki teendőit látta el.²

Az 1866-os porosz-osztrák háborút az északi hadszíntéren harcoló osztrák császári-királyi IV. hadtest kötelékében, dandárparancsnokként küzdötte végig. Részt vett a Schweinschädel és a Königgrätz mellett vívott csatákban, mindkettőben a túlerőben lévő ellenség támadásait kellett feltartóztatnia. A königgrätzai csata során át kellett vennie parancsnoka, a csata hevében a lábán megsebesült gróf Festetich Taszilo altábornagytól az osztrák hadsereg visszavonulását fedező IV. hadtest irányítását. A főherceg kitűnt személyes bátorságával és vakmerőségével, a csata közben négy lovat lőttek ki alóla, s maga is sebesülést szenvedett kézfejen. Ennek ellenére szívós bátorsággal küzdött, és karddal a kezében vett részt a közelharcban.³ Vitéz

1 Balla 1996, 28.

2 Kiss 2016, 92; Balla 1996, 28.

3 HL Tgy. 3599. 67–68.

magatartásáért az uralkodótól 1866. július 6-án altábornagyi előléptetést, 1866. július 16-án pedig a császári-királyi IV. hadtest parancsnokává történő kinevezést, majd az év október 16-án „Katonai Érdemkereszt hadidíszítményekkel” kitüntetést kapott.⁴

1868. december 5-én Ferenc József unokaöcsét bízta meg az újonnan felállított, az 1867-től létező Osztrák–Magyar Monarchia szárazföldi fegyveres erejének második vonalát alkotó, akkor még csak papíron létező magyar királyi Honvédség főparancsnoki teendőinek ellátásával. József Károly főherceg 37 éven keresztül, haláláig töltötte be ezt a beosztást. A Honvédség megszervezésében, fejlesztésében, a honvéd alakulatok kiképzésében (idősebb gróf Andrássy Gyula honvédelmi miniszterrel karöltve) elévülhetetlen érdemeket szerzett, felhasználva korábbi saját tiszti pályája során szerzett, és az idegen haderők tanulmányozásából merített tapasztalatait. 1871-ben a honvédcsapatok egy része a Vác melletti gyakorlótéren már bemutatkozott a király előtt, aki megelégedését fejezte ki. A Honvédség kiképzése, szervezése során kifejtett tevékenységéért és érdemeiért az uralkodó 1874. október 15-én lovassági tábornokká nevezte ki, s ezt a tábornoki rendfokozatot viselte egészen haláláig. Évek hosszú során át fáradhatatlanul utazott szerte az országban a Honvédség fejlesztésén munkálkodva, és sikerült egységes szellemet teremtenie. Ebben a törekvésében a honvéd tisztikar lelkesedéssel segítette őt, kivívta honvédjei és tisztjei ragaszkodását, akiknek körében nagy népszerűségnek örvendett. Kiadott parancsait mindig tárgyilagosan, kiváló magyarsággal fogalmazta meg. A neki alárendelt összes honvéd alakulat, intézmény, a honvédtisztek és a katonák megszélesítése közben figyelmét semmi sem kerülte el. Szemleútjai során sohasem korholt, ha valami nem úgy működött, nem sértette meg az állomány tagjainak önértetét, ha egyszer kifogásolt valamit, az többé nem fordult elő.

Erőfeszítéseinek eredményeként a magyar királyi Honvédség az első világháború kezdetére bekerült a Monarchia fegyveres erejének első vonalába, egyenrangúvá vált a császári és királyi hadsereggel, amit az első világháború harcaiban történt hősies helytállásával is bebizonyított. A főherceg a polgársággal is megszerettette az intézményt, az uralkodóval pedig elismertette a Honvédség létjogosultságát.⁵

1. kép.
József Károly Lajos főherceg,
lovassági tábornok,
a magyar királyi Honvédség
főparancsnoka 1890 körül
(Forrás: A szerző gyűjteménye)

4 Kiss 2016, 92; Balla 1996, 28.

5 Balla 2016, 257–258; HL Tgy. 3599. 68.

1893 decemberében országos jellegű ünnepségek közepette zajlott le József Károly főherceg főparancsnokságának és a Honvédség fennállásának 25 éves jubileuma. A király egyébként jó néhány alkalommal kifejezte elismerését és köszönetét rokonának a főparancsnoki teendők gondos ellátásáért, illetve a Honvédség nagyobb – sokszor a császári és királyi hadsereg csapataival együtt végrehajtott – gyakorlatokon mutatott jó szerepléséért, kiváló harci szelleméért, a katonák ügyességéért. Gyakorlatozás közben is bebizonyították a honvéd alakulatok, hogy a fegyveres erő nélkülözhetetlen és annak a közös hadsereggel egyenrangú részei.

József Károly főherceg 1905. június 13-án hunyt el az általa 1881 óta birtokolt, az Adria partján fekvő fiumei Villa Giuseppében szívbénulás következtében. A június 19-én lezajlott temetésén I. Ferenc József, a trónörökös Ferenc Ferdinánd, több európai ország követe, majd minden európai uralkodóház, valamint a magyar országgyűlés első- és felsőházának képviselői is jelen voltak. A legmagyarabb főherceg földi maradványai a budavári palota Náadori Kriptájában helyezték örök nyugalomra.

Az 1905. június 20-án kiadott uralkodói hadparancsban a legfelsőbb hadúr méltatta a főherceg érdemeit és elrendelte, hogy nevét a 37. császári és királyi gyalogezred örökre viselje.⁶

Társadalmi tevékenysége és elismertsége

József Károly a Habsburg-dinasztián belül is színes egyéniségnek számított, nemzeti elköteleződése miatt nagy népszerűségnek és köztiszteletnek örvendett a 19. századi magyar társadalomban. A korszakban ragadványneve „Palatinus Jóska” volt, a jelző nevében arra utalt, hogy ő a nádor (latinul Palatinus) fia.

Büszke volt magyarságára, minden alkalommal kimutatta, hogy a magyarokkal érez együtt, ezt zamatos magyar beszéde is jelezte. Emellett bölcsen ápolta az uralkodóház és Magyarország érdekközösségét. Szinte minden nemzeti jellegű mozgalomnak pártjára állt. Magyar szokásokat vett fel, amelyek közül egyre Móricz Pál a következőképpen emlékszik: „A fenség, ebéd végeztével, ezüstkupakos makrapipáját szedte elő, melyre magyar címer volt kifaragva. A rövid meggyfaszárról nemzetiszín selyembojt díszelgett és a jóféle szűzdohányt sallangos zacskóból saját kezűleg kapargatta kedves pipájába.”⁷

A főherceggel baráti viszonyt ápoló Jókai Mór, az írófejedelem, a következőképpen jellemezte József Károly Lajos személyiségét: „Birtokain kitűnő gazda, házában boldog családapa, dolgozószobájában alapos tudós, elemi csapásoknál buzgó segélyhózó, a közéletben nyájasságával példaadó polgár, egész nagyságában nézve a magyar ősi harci erények regenerátora, harmadfélszáz ezernyi csatakész honvédseregnek főparancsnoka, fáradhatatlan önfeláldozó vezér, ki magas állását a világharcok csataterein kivívott babérai árán szerezte.”⁸

Figyelemre méltó volt társadalmi tevékenysége is. Számos társadalmi testület, szakmai egyesület tagjává, elnökévé, védnökévé, fővédnökévé választották meg.

6 Balla 1996, 28–29.

7 Móricz 1913, 116.

8 Szinnyei 1897, 697–702. <https://mek.oszk.hu/03600/03630/html/j/j09857.htm>

2. kép.

József Károly Lajos főherceg, lovassági tábornok magyar tábornoki egyenruhában.

Egy 1878-as festményről készült nyomat

(Forrás: A szerző gyűjteménye)

Ezek közül a jelentősebbek: az Országos Iparegyesület, az Országos Középiskolai Tanáregyesület, az Állami Alkalmazottak Egyesülete, a Hadastyánok Egylete, a Királyi Természettudományi Társulat, a Budapesti Mentőegyesület, az Országos Tűzoltószövetség fővédnöke, a Budapesti Poliklinikai Egyesület, a Hazai Tűzoltóegyletek, a millenniumi ünnepségsorozat és az országos kiállítás védnöke, az Országos Magyar Vadászati Védegylet díszelnöke, az Országos Magyar Gazdasági Egyesület, a Magyar Szent Korona Országai Vörös Kereszt Egyesületének, az Erdélyi Kárpát Egyesület alapítótagja, a Magyarországi Néprajzi Társaság cigány szakosztályi elnöke.

Az 1896. május 2-án a Városligetben megnyílt millenniumi kiállításon a főherceg külön kiállítási csarnokot rendeztetett be, amelyben uradalmainak sokféleségét mutatta be.

Számos jótékonyági intézmény, így például menhely, gyermekotthon, honvédtisztai gyógyszálló, tudószanatórium létrehozásában működött közre, mint kezdeményező vagy vállalt azok felett védnökséget.⁹

József Károly a magyarországi önkéntes tűzoltóság létrehozásában is fontos szerepet játszott, e szervezet számára maga fogalmazott meg előírásokat. Alcsúton 1882-ben a községi gazdákból mintaszerű, kezdetben 57 fős tűzoltó szakaszt szervezett és tartott fenn, annak alapszabályait maga készítette el. Saját uradalmaiban pusztai tűzoltóságokat alakított, katonaviselt emberek közül sorozta oda a legénységet. Nagyobb ünnepek alkalmával az alcsúti önkéntes és a pusztai tűzoltóságok szakaszaiból 112 főnyi tűzoltószázadot alakítottak, amely részt vett az udvari ünnepségeken, és díszmenetben elvonult József Károly előtt valamelyik honvéd-zenekar statisztálása mellett, ezzel is emelve azok fényét. A Magyar Királyi Honvédség főparancsnokaként a vidéki városokban tett szemleújtjain a helyi tűzoltóságokat is megtekintette. A Magyar Országos Tűzoltó Szövetség megalakulása után tíz évvel, 1880 májusában kérték fel a szervezet védnökségére, amelyet örömmel vállalt el és haláláig látta azt el. A formális védnöki szerepén túl tevékenyen részt vett a tűzoltói közéletben.¹⁰

Alcsúti, bánkúti, gyapjúi, kisjenői, kistapolcsányi, piliscsabai, tiszaszentmiklósi uradalmait mások számára is mintául szolgál gazdaságokká fejlesztette. Alcsúton a korabeli tudomány eredményeit felhasználva modern kertészetet és mintagazdaságot hozott létre. Komoly érdemeket könyvelhetett el a Margitsziget kiépítésében, amelyet 1869-ben megnyitott a főváros lakói előtt, ezáltal az kedvelt fürdő- és kirándulóhellyé vált.¹¹

Nevéhez fűződtek a hazai cigánykérdés megoldására irányuló első komoly kísérletek. 1891-től kezdve alcsúti, bánkúti és kisjenői birtokán letelepítette és rendszeres munkára szorította a vándorló életmódhoz szokott cigányokat, hogy beillesse őket a paraszti társadalomba. Alcsúton külön cigány iskolát létesített, ahol minden telepes cigány írni-olvasni tanulhatott. Törekvései azonban az érintettek és a felsőbb hatóságok ellenállásán mindössze három év alatt megbuktak, illetve csupán szórványos sikerrel jártak.¹²

Tudományos tevékenysége

A sokoldalúan művelt, a természet- és társadalomtudományokban egyaránt jártas és jól képzett József Károly főherceg, a magyar tudományos életben is figyelemreméltó tevékenységet fejtett ki és tekintélyt szerzett magának. Minden munkája magyar nyelven jelent meg először, holott tíz nyelven értett és beszélt. A magyar és a külföldi tudományos körökben egyaránt népszerűségnek örvendett.

A cigány nyelv, irodalom és néprajz tanulmányozása terén kimagasló eredményeket ért el, ami az európai tudósok körében is szakmai elismerést váltott ki.

⁹ Balla 1996, 30.

¹⁰ Réti 2014, 111–116.

¹¹ HL Tgy. 3599. 68.

¹² Soós 1996, 33–36; Balla 2016, 266–267.

Tulajdonképpen egy véletlen indította arra, hogy a cigány nyelvvel foglalkozzon. Lombardiában 1860–1864 között olyan német szolgálati nyelvű ezredben szolgált, amelyben volt 36 csak cigány nyelvet értő katona, s velük nem lehetett érintkezni, szolgálati és fegyelmi ügyekben megcsínylették az egynyelvűséget. Megvette és megtanulta Liebich német–cigány nyelvtanát, szorgalmasan áttanulmányozta az összes hazai és külföldi szakmunkát, s rövid idő alatt elsajátította a cigány nyelvet.¹³

A tulajdonképpeni fő művének kéziratát, *Czigány nyelvtan. Románo csibákero sziklaribe* címmel 1886 májusában küldte meg a Magyar Tudományos Akadémiának. Azt két neves nyelvtudós, Ponori Thewrewk Emil és Budenz József bírálta el. Mindketten kitűnő tudományos írásműnek tartották azt. Budenz a következő véleményen volt: „Ezek után azt vélem, hogy József főherceg Ő Fenséégének czigány nyelvtana, gazdag tartalmánál és a cigány dialektusoknak érdekes egybeállításánál fogva igen becses munka, mely hazai nyelvészeti szakirodalmunknak díszére fog válni.”¹⁴

A 377 oldal terjedelmű, az MTA kiadásában 1888-ban megjelent kötet szerzője a többi nyelvtantól eltérően, nem egy adott cigány nyelvjárást vesz alapul, hanem valamennyi, akkor ismert európai cigány nyelvet egybeveti. Ilyen jellegű munka azóta sem látott napvilágot. A főherceg jól beszélt számos cigány tájszólást, és munkáját saját nyelvi gyűjtései, valamint a szakirodalom áttanulmányozása alapján állította össze.¹⁵

Elkészült még egy 641 oldal terjedelmű, *Czigány összehasonlító szótár. Romano ugrikáno alamangéro libro* címet viselő cigány–magyar összehasonlító szótára, amely azonban töredékes maradt, és annak kézírata még a főherceg életében elveszett.¹⁶

József Károly főherceg tanulságos cigány nyelvjárási anyagot tett közzé *Eredeti czigánylevelek* címen: cigány pártfogoltjainak 51 hozzá írt cigány nyelvű levelét, főként segélykéréseket és névnapi jókívánságokat a nyelvjárások megjelölésével közli.¹⁷

Több, a cigány nyelvre és általában a cigányokra vonatkozó kisebb munkát is írt, így például a *Fundamentum Linguae Zingaricae* címűt, melyet Ponori Thewrewk Emil rendezett sajtó alá. A *Háladatos cigányok mint életmentők*, valamint *Észleletek az Alcsuthon letelepedett sátoros cigányokról* című cikkei a *Vasárnapi Újság* 1891., illetve 1893. évfolyamában, a *Thiere im Glauben der Zigeuner* címet viselő közleménye az *Urquell* német nyelvű folyóirat 1895. évfolyamában látott napvilágot. A *cigányokról, a cigányok történelme, életmódja, néphite, népköltése, zenéje, nyelve és irodalma* című kötete 1894-ben jelent meg.¹⁸ A Pallas Nagy Lexikona 4. kötete számára 1893-ban írta meg a cigányok címszót, amelyben összefoglalta a cigányok történetét, életmódját, hitéletét, népköltését, zenéjét és irodalmát. Amellett, hogy a főherceg részt vett Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képen című 21 kötetes munka szerkesztésében, annak VII. kötete számára írta meg a cigányokról szóló fejezetet.¹⁹

13 Soós 1996, 32.

14 HL Tgy. 3599. 69.

15 Vekerdí 1982, 3.

16 Thewrewk 1906, 358.

17 Vekerdí 1982, 4.

18 Szinnyei 1897, 697–702. <https://mek.oszk.hu/03600/03630/html/j/j09857.htm>

19 HL Tgy. 3599. 70–71; Glatz 2003. I. k., 461, 462.

A Hermann Antal által szerkesztett és kiadott *Ethnologische Mittheilungen aus Ungarn* című folyóirat – amely a főherceg védnöksége alatt és anyagi támogatásával látott napvilágot – 1893. és 1896. évfolyamában jelentetett meg cikkeket a saját alcsúti birtokán élő cigányokról.

Régészettel is foglalkozott. Az alcsúti park rendezése közben, a Göböl-járásban római kori romokat, épületmaradványokat és sok régiséget találtak a földben, az utóbbiakat elküldte a Nemzeti Múzeumba. Az *Archeológiai Értesítő* 1870–1871. és 1872. évfolyamában több cikk jelent meg a neve alatt *Az alcsúti ásatások* címmel.²⁰

A botanikai kutatásokhoz is kedvet érzett magában, amelynek bizonyítéka, hogy alcsúti, kisjenői birtokain sokat kertészkedett, valamint növényneveléssel is foglalkozott. Fiumében a Villa Giuseppe parkjában előszeretettel foglalkozott délszaki növények (pálma, cédrus, ritka fenyőfélék) meghonosításával. Ebből kifolyólag kiválóan ismerte a fákat. Ma már mosolyogtatónak tűnik az az anekdota, miszerint a főherceg Arany Jánost egyszer a Margitszigeten a *Tölgyek alatt* című elégiájának írása közben lepte meg, s így szólott hozzá: „Óhó! Úgy látom kedves Arany, hogy Ön nem jó botanikus. Ezek itt hársfák, amelyek alatt ül. Üljön, kérem tíz lépésre nyíre arrább: ott vannak a tölgyek.”

Több botanikával és birtokainak flórájával foglalkozó művet írt *Növényhonosítási kísérletek Fiumében 1881-től 1885-ig; Arboretum Alcsuthiense. Az alcsúti kertben honosított fák és cserjék leltára* címmel.

Természettudományi megfigyelései és kutatásai kapcsán az időjárást is tanulmányozta. 1886-tól naponta háromszor jegyezte fel az időjárás változásait. Azzal kapcsolatban született az *Egy rendkívüli tél hatása Fiumében*, illetve a *Három nap az Adrián* címet viselő cikke, valamint az *Égi háború a vaáli völgyben* című tudósítása, amely a *Természettudományi Közlöny* 1897-es évfolyamában jelent meg a neve alatt.²¹

József Károly főherceg Markuszovszky Béla: *Megelőző tűzrendészet* címmel megjelent szakmunkájához írt előszót 1894-ben, Christo Miklós: *Hazánk tűzoltóságai* című 1896-os munkájában az alcsúti tűzoltóságról szóló rész köthető nevéhez. A *Nemzet* című lap 1893. évi 13. számában látott napvilágot *Adatok az alcsúti önkéntes tűzoltó-szakasz történetéhez* című cikke. Munkatársa volt a tűzoltóság hivatalos lapjának a *Tűzoltó Közlönynek*, összesen 26 szakcikke jelent meg abban. Azokban fogalmazta meg elképzelését a magyarországi tűzvédelmi állapotok fejlesztéséről, a tűzvédelem résztvevőinek feladatairól, felelősségéről.²²

A főherceg tudományos eredményeit többször illették elismeréssel. 1887. december 18. óta a Budapesti Philológiai Társaság tiszteletbeli tagja volt. A Londonban székelő Japan Society 1894. január 24-én, mint a keleti nyelvek művelőjét, tiszteletbeli tagjává választotta. 1896. november 11-én a Budapesti Magyar Tudományegyletem a bölcsészettudományok, a kolozsvári Ferenc József Tudományegyletem 1897. július 6-án a természettudományok tiszteletbeli doktorává avatta. A bécsi Antropológiai Társaság is tiszteletbeli tagjai sorába emelte.²³

20 Thewrewk 1906, 351.

21 Thewrewk 1906, 351; Balla 1996, 29–30.

22 Réti 2014, 111–116.

23 Balla 1996, 29; Glatz 2003. I. k., 461–462.

A főherceg és a Magyar Tudományos Akadémia

József Károly Lajos főherceget tudományos érdemeinek elismeréseként a Magyar Tudományos Akadémia 1881. február 20-án az igazgatótanács tagjává, majd 1888. május 4-én az I. (Nyelv- és Széptudományi Osztály) tiszteleti tagjává választotta, 42 szavazattal 1 ellenében.²⁴ Ajánlói Hunfalvy Pál, Szász Károly és Ponori Thewrewk Emil rendes tagok voltak.

A főherceg szorosan kötődött a Magyar Tudományos Akadémiához, amelyet mi sem bizonyít jobban, mint az a tény, hogy a neve alatt 1888-ban megjelent első magyar nyelven kiadott cigány nyelvtankönyv is az Akadémia kiadásában látott napvilágot.

Az MTA 1906. május 20-án rendkívüli díszülést tartott, amelyet József Károly Lajos főherceg emlékének szentelt. Berzeviczy Albert akadémia elnöki beszédében a következőképpen emlékezett a főhercegre: „Ő kétszeresen tartozott Akadémiánkhoz: mint annak tiszteleti és igazgató-tagja. Igazgatóságunk tagjává már régebben, 1881-ben választotta meg igazgató-tanácsunk, követve alapszabályaink útmutatását, mely szerint e testület felerészben az alapítók és oly férfiak sorából alakuljon, „kiknek megnyerése által az Akadémia díszé és java öregbedését várja”. E választásnál a boldogult főherczeg úr magas állásán és kiváló személyi tulajdonain kívül kétségkívül édes atyjának kegyeletes emlékezete is vezérelte az Akadémiát, mert hiszen a feledhetetlen nagy nádor a szó legteljesebb értelmében tudós társaságunk egyik főalapítójának tekinthető.

Tiszteleti taggá a boldogultat Akadémiánk 1888-iki nagygyűlésén választotta meg, mikor már egy, mondhatni, új tudományszakot megalapító nyelvészeti munkája jelent meg kiadásunkban, mikor tehát már nem csupán a tudománypártolásnak nála magában véve is erősen helyt álló jogczímén, de mint »jeles tudós és író« lett valóban munkálkodó társunkká.

A mily nemes szerénységgel védekezett kezdetben a fenséges úr az ellen, mintha »olyan honvédféle ember«, mint ő, értene a könyvkiadáshoz, épp oly tartózkodás nélküli örömmel vallotta magát megválasztatása után büszkén a koszorús költő akadémiai collegájának, minden alkalommal kifejezván és tanúsítván, mekkora becset tulajdonít ennek a köteléknek s mennyire szíven fekszik Akadémiánk érdeke és díszé.”²⁵

A díszülésen a személyes hangvételt sem nélkülöző emlékbeszédet Ponori Thewrewk Emil, a kiváló nyelvész, az Akadémia rendes tagja tartotta, akivel József Károly Lajos főherceg sokat dolgozott együtt cigány nyelvtanának kiadása során, s akivel számos levelet váltott és szoros kollegiális kapcsolatot ápolt élete végéig.²⁶

24 Glatz 2003 I. k., 461–462; Thewrewk 1906, 363.

25 Berzeviczy 1906, 340.

26 Thewrewk 1906, 347–391.

A pályafutása idején kapott osztrák császári és osztrák–magyar kitüntetései a következők:

- 1852: Aranygyapjas Rend lovagja
- 1866: Katonai Érdemkereszt hadidíszítménnyel
- 1871: Magyar Királyi Szent István Rend nagykeresztje
- 1873: Hadiérem
- 1890: Bronz Katonai Érdemérem vörös szalagon
- 1898: Katonai Érdemkereszt gyémántokkal
- Arany jubileumi emlékérem a fegyveres erő számára

A pályája során neki adományozott külföldi kitüntetések az alábbiak voltak:

- 1853: Porosz Fekete Sas Rend I. osztálya
- 1855: Oldenburgi Péter Frigyes Lajos Rend nagykeresztje
- 1857: Hannoveri Szent György Rend
- Belga Lipót Rend
- Szász Ernesztin Házi Rend
- 1859: Szász-weimari Fehér Sólyom Rend nagykeresztje
- Nassaui Arany Oroszlán Rend nagykeresztje
- 1860: Bajor Szent Hubertus Rend
- 1863: Hessen-Darmstadt: Lajos Rend nagykeresztje
- 1873: Württembergi Korona Rend nagykeresztje
- 1877: Portugál Torony és Kard Rend nagykeresztje
- 1881: Szerb Takova Rend nagykeresztje
- 1885: Szerb Fehér Sas Rend nagykeresztje
- 1889: a perzsa sah gyémántokkal ékesített arcképes díszjele
- 1896: Románia Csillaga Rend nagykeresztje
- 1900: Bolgár Sándor Rend nagykeresztje;
- Orosz Szent András Rend I. osztálya;
- Orosz Szent Sándor Rend I. osztálya;
- Orosz Szent Anna Rend I. osztálya;
- Orosz Fehér Sas Rend I. osztálya;
- Porosz Vörös Sas Rend I. osztálya;
- Toscanai Szent József Rend nagykeresztje.²⁷

Válogatott művei

Alcsúti ásatások. *Archaeológiai Értesítő* IV. 1870–71., VI. 1872.

Növényhonosítási kísérletek Fiumében 1881-től 1885-ig. Kolozsvár, 1885.

Egy rendkívüli tél hatása Fiumében. Kolozsvár, 1886.

Hogy lehet pusztán vagy ezer lakost túl nem haladó kis községben egyszerűen, kevés költséggel egy céljának mégis megfelelő kis tűzoltó csapatot felszerelni?
Tűzoltó Közlöny, 1886.

²⁷ Kiss 2016, 92.

- Czigány nyelvtan. *Románo csibákero sziklaribe*. Budapest, 1888.
- Koritsnyák Jakab: *Fundamentum linguae Zingaricae*. Anno 1806. Közli József főherceg. (Sajtó alá rendezte és bevezetéssel ellátta P. Thewrewk Emil.) Budapest, 1888.
- Eredeti cigány levelek. *Egyetemes Philologiai Közlöny*, 14. 1890. 737–768.
- A cigányokról. *Ethnographia*, 1890.
- Három nap az Adrián. *Budapesti Hírlap*, 1890. július
- Háladatos cigányok, mint életmentők. *Vasárnapi Újság*, 1891.
- Arboretum Alcsuthiense*. Az alcsúthi kertben honosított fák és cserjék leltára. Kolozsvár, 1892.
- Az alcsúthi tűzoltóság. In: Christo Miklós: *Hazánk tűzoltóságai*. Budapest, 1896.
- Észleletek az Alcsúthon letelepedett sátoros cigányokról. *Vasárnapi Újság*, 40 (1893. június 4.) 23. 382–384.
- Adatok az alcsúthi önkéntes tűzoltó-szakasz történetéhez. *Nemzet*, 1893. 13. sz.
- A mi nomádjaink. A cigánytelepítés ügyében. *Élet*, 3 (1893) 7. füzet 225–226.
- Mitteilungen über die in Alcsúth angesiedelten Zelt-Zigeuner. *Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn*, 3, 1893. 5–6. Heft, 3–8.
- A cigány nyelv grammatikája. In: A Pallas Nagy Lexikona. Az összes ismeretek enciklopédiája 4: *Burgos–Damjanich*. Budapest, 1893. I–XIII.
- Magyar–cigány szógyűjtemény. In: A Pallas Nagy Lexikona. Az összes ismeretek enciklopédiája 4: *Burgos–Damjanich*. Budapest, 1893. XLIII–XLVIII.
- Cigány nyelv. In: A Pallas Nagy Lexikona. Az összes ismeretek enciklopédiája 4: *Burgos–Damjanich*. Budapest, 1893. 360–361.
- A cigányokról, a cigányok történelme, életmódja, néphite, népköltése, zenéje, nyelve és irodalma. Budapest, 1894.
- Thiere im Glauben der Zigeuner. *Urquell*, 1. 1895.
- Normativ für die Ansiedlung der Zeltzigeuner im Alcsúther Dominium. *Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn*, 5. 1896. 105–106, 231–232.
- Égi háború a vaáli völgyben. *Természettudományi Közlöny*, 1897.
- A cigányok. In: Az Osztrák-Magyar Monarchia Írásban és Képben VII. Budapest, 1901. 568–578.
- Zigeunergrammatik. *Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn* 7. Budapest, 1902.
- József főherceg cigány-levelezése. Összeállította, a bevezetőt írta és jegyzetekkel ellátta: Soós István. Szekszárd, 2000.²⁸

28 Szinnyei 1897, 697–702. <https://mek.oszk.hu/03600/03630/html/j/j09857.htm>; Glatz 2003. I. k., 461–462.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Források

HL Tgy. 3599: Hadtörténelmi Levéltár, Budapest, Tanulmánygyűjtemény 3599. Markó Árpád: *A Magyar Tudományos Akadémia hivatásos katonatagjai alapítása óta a második világháborúig. Gépirat.* Budapest, 1966. 67–71.

Irodalom

Balla Tibor 1996. „Palatinus Jóska” magyarsága. (Átfogó pályakép József főhercegről). *Közös út*, 1996. (2–3): 28–30.

Balla Tibor 2016. Die Zigeunerforschungen von Erzherzog Josef Karl Ludwig und seine Reformen für die soziale und kulturelle Einrichtung der Zigeuner in Ungarn in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts. 257–269.

In: Rudolf Kropf – Gert Polster (Hg.): *Die Volksgruppe der Roma und Sinti bis 1938.* Eisenstadt: Landesmuseum Burgenland.

Berzeviczy Albert 1906. Elnöki beszéd a József főherceg emlékünnepeken. *Akadémiai Értesítő*, 17 (193–204. füzet): 339–342.

Glatz Ferenc (főszerk.) 2003. *A Magyar Tudományos Akadémia tagjai 1825–2002. I. kötet.* Budapest: MTA Társadalomkutató Központ – Tudománytár.

Kiss Gábor 2016. *Tábornokok a magyar királyi Honvédségben 1868–1914.* Budapest: HM Hadtörténelmi Intézet és Múzeum.

Móricz Pál 1913. *Régi magyar élet. Történetek és feljegyzések.* Budapest: Singer és Wolfner.

Réti Rezső 2014. József főherceg a Magyar Országos Tűzoltó Szövetség védnöke. *Rendvédelem-történelmi Füzetek (Acta Historiae Praesidii Ordinis)*, 24 (35–38): 111–116. <https://real.mtak.hu/118698/>

Soós István 1996. József főherceg a cigányokért. *Közös Út*, 1996 (2–3): 32–36.

Szinnyei József 1897. Szinnyei: *Magyar írók élete és munkái* 5. Budapest. 697–702. <https://mek.oszk.hu/03600/03630/html/j/j09857.htm>

Thewrewk Emil 1906. Thewrewk: József főherceg emlékezete. *Akadémiai Értesítő*, 17 (193–204 füzet): 347–391.

Vekerdi József 1982. *A magyarországi cigány kutatások története.* Debrecen: Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszék.

Emberöltő a tudomány szolgálatában. 35 éves a Magyar Hadtudományi Társaság

A Magyar Hadtudományi Társaság tagjai évtizedek óta azon fáradoznak, hogy minél szélesebb körben megismertessék és elismertessék a hadtudományt és a katonai műszaki tudományt, felmutassák azok törvényszerűségeit, kutatási eredményeit, legfelkészültebb művelőit. Ez a küldetés már a 35 évvel ezelőtti alapításnál megfogalmazódott, és azóta sem veszített jelentőségéből, bár a súlypontok időről időre változtak.

Elődeink jó munkát végeztek, hiszen a Társaság létezik, elismert alkotóeleme a civil társadalomnak, több mint 700 tagja pedig tekintélyt ad erőfeszítéseinknek. Ma már senki nem vitatja a tudományok rendszerében elfoglalt helyét és 2002-től a katonai műszaki tudomány is helyet kapott ebben a rendszerben.

Ahogy minden másnál, így a Társaságban is a szervezettség határozza meg a működés hatékonyságát. Pótolhatatlan szerepet töltenek be a szakosztályok, a klubok, a debreceni, szegedi és dél-dunántúli tagozat. Utóbbiak munkájában minden szempontból jelentős fejlődési potenciál rejlik, melynek kiaknázása kiemelt feladatunk kell, hogy legyen az elkövetkező kettő évben.

A kutatási eredményeket nem elég elérni, azokat át is kell tudni adni, minél szélesebb körben megismertetni, vitára bocsájtani. Nem eshetünk abba a hibába, amit Zrínyi Miklós a *Vitéz hadnagy* című munkájában keserűen így fogalmazott meg: „Más nemzetek könyveket írnak seregek rendeléséről, mi pedig azokat nevetjük.” Elemi érdekünk, hogy folyóiratunk, a *Hadtudomány* negyedéves rendszerességgel megjelenjen nyomtatott formában, és ezzel párhuzamosan (majd fokozatosan átvéve a szerepet) az on-line kiadás is aktív legyen. A jövő – sőt már a jelen – a digitalizáció felé mutat, így minden rendelkezésre álló felületen meg kell jelennünk, felmutatva értékeinket. Ezzel együtt sem mondunk le a közvetlen megjelenést biztosító konferenciák, előadássorozatok, kerekasztal beszélgetések, kiállítások bevált rendszeréről.

Az együttműködés a Társaság életének minden területén meghatározó kell, hogy legyen. A hadtudomány, amely a kezdetektől interdiszciplináris tudományág, számtalan olyan kapaszkodót, együttműködési feladatot talál, amely a társadalom, a társadalmi szervezetek, a tudományágak széles körét érinti. A Magyar Hadtudományi Társaság tiszteletre méltó múltja és az elődök fáradhatatlan munkálkodása minket is kötelez. Szerényen és csendben, de szorgalmasan végezni a vállalt feladatokat, hogy az utánunk jövők ne vethessenek ránk követ.

A Társaság előtt álló legnagyobb kihívás napjainkban a működés pénzügyi stabilitásának fenntartása, mert ez az alapja a kitűzött célok teljesítésének. A Honvédelmi Minisztérium, a Honvéd Vezérkar és a Magyar Tudományos Akadémia nélkülözhetetlen támogatása mellett, igyekszünk feltárni azokat a lehetőségeket, melyek azokban a cégekben rejlenek, akik érdekeltek a hadtudományi kutatásokban, fejlesztésekben. A velük való szorosabb együttműködés, a közös rendezvények, közös kutatások, kiállítások, a népszerűsítési lehetőségek – hagyományos és digitális – minél hatékonyabb kihasználása elengedhetetlen.

Nem kisebb feladat a Társaság korfájának javítása, a fiatalabb nemzedékek érdeklődésének felkeltése, az érdeklődő fiatalok megtartása és hosszú távú bevonása a mindennapi munkába. A gyakornoki rendszer, a fiataloknak kiírt pályázatok kiváló lehetőségek, de minden más módon (közösségi felületek) is törekednünk kell a fiatalabb korosztályok megnyerésére. Ez alapvető érdeke a Társaságnak és alapvető érdeke a hadtudománynak. Abban a láncban, amelyben az Országos Tudományos Diákköri mozgalom (benne a Had- és Rendészettudományi Szekció), a Magyar Hadtudományi Társaság, az NKE Hadtudományi és Honvédtisztképző Kar, a Hadtudományi Doktori Iskola és a Katonai Műszaki Doktori Iskola, az MTA IX. Osztály Hadtudományi Bizottsága, az érintett szakkollégiumi rendszer sorakozik, csak egymásra támaszkodva érhető el látható eredmény. Együttműködésre vagyunk ítélve, melynek keretei működnek, személyi feltételei adottak, tartalommal történő kitöltése pedig mindig lehet hatékonyabb.

A digitalizációs lehetőségek kihasználása területén nagy léptekkel haladunk, az on-line elérések száma jelentős, de mindig lehet jobbat akarni. A szakértői szintű megjelenés erősítése érdekében MHTT Linkedin oldal megnyitása és folyamatos publikálás a felületen lehet egy újabb kitörési pont. El kell gondolkodnunk a Társaság rendezvényein elhangzó előadások Facebookos élő közvetítésének gyakoribbá tételén és a Youtube oldalon történő publikáláson is. Lehetőséget jelent a fontosabb MHTT rendezvények és előadások kiemelése fizetett Facebook hirdetésekkel, de ezek nincsenek ingyen. Segíthet ennek megvalósításában az, ha Társaságot támogató szervezetek számára reklám lehetőséget biztosítunk a közösségi média felületeken, a kölcsönös előnyök mentén.

A több éve bevált kommunikációs szakpolitika jó visszaigazolást kapott a Társaság közösségi médiában történő megjelenésénél 2025-ben is. Az MHTT Facebook oldalán megjelent anyagok folyamatosan egyre nagyobb elérési mutatót produkálnak. Ez 2025-ben havi átlagban 220 000, míg összesen eddig több mint 2,2 millió Facebook elérést jelentett az évben. A Facebook oldalunkra regisztrált állandó követők száma is jelentősen fejlődött, hisz 2025. november végére meghaladta a 4700 főt. Az egy-egy nagyobb érdeklődést kiváltó beszámolók illetve tudósítások 35–50 000-es elérést hoztak. Az MHTT Instagram oldalán is rendszeresek voltak a többnyire képi információt tartalmazó bejegyzések, mely közel 300 posztot jelent éves szinten. Összességében a négy és fél éve létező oldalon 1530 bejegyzés található, melynek mára 759 rendszeres követője van.

Ne fogadjuk el kritikátlanul a neves színész és rendező szarkasztikus megközelítését, mely így szól: „Sohasem szeretnék olyan klubhoz tartozni, mely tagjai közé fogad!” Legyünk büszkéek 35 év munkájára, az elődeink által felhalmozott értékekre, és biztassunk mindenkit: Bátran és emelt fővel legyenek tagjai a Magyar Hadtudományi Társaságnak!

Prof. dr. Padányi József
az MHTT elnöke

Ünnepi konferencia az MTA 200. és az MHTT 35. évfordulója alkalmából

A Magyar Hadtudományi Társaság 2025. december 4-én ünnepi konferenciával emlékezett meg a Magyar Tudományos Akadémia alapításának 200 éves, valamint a Magyar Hadtudományi Társaság fennállásának 35 éves évfordulójáról. Az ünnepi eseményre a Nemzeti Közsolgálati Egyetem Hadtudományi és Honvédtisztképző Kar Zrínyi Miklós Laktanya és Egyetemi Campus M. Szabó Miklósról elnevezett dísztermében került sor.

Az elnökségben helyet foglalt: dr. Czermann János, a Honvédelmi Minisztérium stratégiáért és humánpolitikáért felelős helyettes államtitkára; dr. Tölli László ezredes, a HM katonai identitásért felelős miniszteri biztosa; dr. Benkő Tibor ny. vezérezredes, Magyarország korábbi honvédelmi minisztere, az MHTT tiszteletbeli tagja; prof. dr. Kovács László vezérőrnagy, az MTA Hadtudományi Bizottságának elnöke, az NKE tudományos rektorhelyettese; valamint prof. dr. Padányi József ny. vezérőrnagy, a Magyar Hadtudományi Társaság elnöke. Díszvendégként megjelentek a Társaság korábbi elnökei: Nagy László, Tömböl László és Szenes Zoltán.

Dr. Hegedűs Henrik, az MHTT általános elnökhelyettese, levezető elnökként köszöntötte az ünnepi ülés résztvevőit és ismertette annak programját, majd felkérte dr. Czermann Jánost ünnepi köszöntőjének megtartására.

A helyettes államtitkár beszédében kiemelte: „Két olyan intézményt ünneplünk ma, amelyek fennállásuk óta képesek formálni a közgondolkodást, a hazai stratégiai gondolkodást, és hozzájárulnak ahhoz, hogy a honvédelem tudományos megalapozottsága ne szakadjon meg... A Hadtudományi Társaság 1990-es megalakulásakor megfogalmazott céljai ma is időtállóak: a hadtudomány művelése, a tudományos eredmények gyakorlati alkalmazása, a kiváló teljesítmények elérése és elismerése.” Az államtitkár hozzátette, hogy a Társaság húsz szakosztályra, számos tagozatra és tematikus klubra tagozódik, így jelentős tudományszervezői tevékenységet fejt ki, konferenciákat, kerekasztal-beszélgetéseket szervez, és mértékadó szakmai kiadványai vannak. Nyilvánvaló, hogy a hadtudomány fejlődése fontosabb, mint valaha, hiszen a 21. század biztonsági környezete gyorsan változik. A geopolitikai erőter átrendeződik, a technológiai innováció üteme exponenciálisan növekszik, a kibertérben a béke és a válság közötti határ elmosódik, a mesterséges intelligencia pedig átalakítja a döntéshozatali mechanizmusokat. Megállapította, „Közös felelősségünk, hogy a tudomány garانتálja Magyarország biztonságát a jelen és a jövő fenyegetéseivel szemben is.”

Az ünnepi program kezdeteként *professzor dr. Padányi József* nyugállományú vezérőrnagy, a Magyar Hadtudományi Társaság és az Alapítvány a Magyar Haditörténet Írásért kuratórium elnöke – özv. Perjés Gézáné jelenlétében, a kuratórium egyhangú szavazata alapján – tudományos munkája elismeréseként Perjés Géza-díjat adott át dr. Révész Tamás történésznek.

A rendezvény első szakaszában a hadtudomány intézményi hátterének és fejlődésének bemutatása került középpontba. *Kovács László* vezérőrnagy, az MTA IX. Osztály, Hadtudományi Bizottságának elnöke ismertette a bizottság legújabb kori történetét, majd Padányi József Évtizedek a hadtudomány szolgálatában címmel tartott előadást az MTA katonatudós tagjai munkásságát bemutató – a Hadtudományi Kar könyvtárában látható – kiállításról.

Az előadások után Padányi József, az MHTT elnöke Tanárky Sándor-díjakat adott át. Az MHTT Díjbizottsága megvizsgálta, hogy a jelölt aktívan közreműködik-e a Társasági célok megvalósításában, a hadtudomány fejlődésének előmozdításában, a Társaság rendezvényeinek előkészítésében és megtartásában. A fentiek figyelembe vételével, a Díjbizottság javaslatára a Magyar Hadtudományi Társaság elnöksége – a Szakosztályok javaslatai alapján – a hadtudomány szolgálata érdekében, huzamos időn át végzett kiemelkedő tudományszervező munkájuk elismeréseként két kutatót részesített Tanárky Sándor díjban. Professzor *dr. Molnár Anna* tanszékvezető, egyetemi tanár laudációját prof. dr. Szenes Zoltán ny. vezérezredes az MHTT korábbi elnöke tartotta. Ezt követően a díjazott Az Európai Unió és az orosz–ukrán háború címmel tartott előadást. *Dr. Németh András* alezredes, tanszékvezető, egyetemi docens munkásságát prof. dr. Kovács László vezérőrnagy méltatta, mely után a díjazott a Háborúk drónjai, drónok háborúja címmel a kínai tűzesszekerektől a mai öngyilkos eszközökig vázolta kutatási témáját.

A konferencia ünnepélyes pillanataként együttműködési megállapodás aláírására került sor a kunszentmártoni „Köttön Vezér” Honismereti, Hagyományőrző és Városvédő Egyesülettel. A megállapodást rögzítő dokumentumot prof. dr. Barna Gábor néprajzkutató és professzor dr. Padányi József elnökök látták el kézjegyükkel.

Az ünnepi konferencia folytatásaként a figyelem a jelenkori fegyveres konfliktusok tapasztalataira irányult. Elsőként *prof. dr. Kiss-Benedek József* ny. ezredes, egyetemi tanár, az MHTT szakértője az Izrael–Hamász és az orosz–ukrán háborúk biztonságpolitikai és katonai tapasztalatait elemezte, majd *dr. Kaiser Ferenc* egyetemi docens, az MHTT szakértője A jövő háborúja címmel tartott előadást.

A jubileumi konferencia átfogó képet adott a hadtudomány múltjáról, jelenéről és jövőjéről, hangsúlyozva a tudományos elemzés, a katonai tapasztalat és az intézményes együttműködés jelentőségét.

Dr. Hegedűs Henrik levezetőelnök az ünnepi konferencia zárásaként tolmácsolta a Társaság Elnökségének meghívását az állófogadásra, melyen pohárköszöntőt mondott *prof. dr. Szenes Zoltán* ny. vezérezredes.

Druzsín József

A Magyar Tudományos Akadémia katona tagjai Egy kiállítás margójára

A Magyar Tudományos Akadémia alapításának 200. évfordulója alkalmából időszaki kiállítást rendezett a Magyar Hadtudományi Társaság 2025. október 15. és december 10. között *A Magyar Tudományos Akadémia katona tagjai* címmel a Nemzeti Közzolgálati Egyetem Zrínyi Miklós Laktanya és Egyetemi Campusán. A kiállítás a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ és a Nemzeti Közzolgálati Egyetem Egyetemi Könyvtár összefogásával valósult meg, azzal a céllal, hogy a bicentenáriumon emléket állítsunk azon akadémikusoknak, akik életük egy hosszabb szakaszában hivatásos katonaként szolgáltak. A kiállítás kurátora e sorok írója volt.

A megnyitóra október 15-én az NKE Hadtudományi és Honvédtisztképző Kar könyvtárában került sor népes közönség jelenlétében. A vendégek között volt egyebek mellett dr. Kovács László vezérőrnagy, az NKE tudományos rektorhelyettese és

1. ábra.

A kiállítás megnyitója (a képen háttal Padányi József, jobbján Deli Gergely, szemben Monok István és Czermann János, mögöttük Kovács László)

(Fotó: Szilágyi Dénes)

dr. Lippai Péter dandártábornok, a HHK dékánja. A megjelenteket előbb dr. Deli Gergely, az egyetem rektora köszöntötte, majd dr. Czermann János a Honvédelmi Minisztérium humánpolitikáért felelős helyettes államtitkára méltatta a hadtudósoknak a honvédelemben betöltött fontos szerepét, kiemelve, hogy „ha a tudás a hűséggel és felelősséggel párosul, akkor az valódi nemzetvédelmi erő. A haza védelme a szellemben kezdődik, és a cselekvésben válik teljessé.” Őt követően dr. Monok István, az MTA Könyvtár és Információs Központ főigazgatója beszélt a Magyar Tudományos Akadémia gazdag intézményrendszeréről, a tudományos szemléletek különbözőségének és együttműködésének fontosságáról. A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára valamennyi szakkönyvtárral, közöttük a Nemzeti Közzolgálati Egyetem könyvtárával is együttműködik – mondta. Így jöhetett létre ez a kiállítás is. Végül Mészáros Zoltán az NKE Könyvtár főigazgatója emlékeztetett a Ludovika Akadémia tudós könyvtárfejlesztőire, különös tekintettel Pilch Jenő ezredesre, 1918-tól az MTA tagjára, aki a Hadtörténeti Intézet és Múzeum könyvtárának alapítója-vezetője és a vidéki katonai könyvtárak főfelügyelője volt, emellett 1912 és 1921 között a Ludovika Akadémia könyvtárát is vezette. A megnyitót követően prof. dr. Padányi József ny. vezérőrnagy, a Katonai-műszaki Doktori Iskola vezetője mutatta be a kiállított dokumentumokat és képeket az érdeklődőknek.¹

A tárlat a Magyar Hadtudományi Társaság 2025. március 28-i küldöttgyűlésén elfogadott Szontagh Gusztáv-Projekt keretében jött létre, amely egyik célként a Katonai Terminológiai Értelmező Szótár aktualizálását, a másik célként az Akadémia alapításának 200. évfordulójára egy magyar hadtudósokról készítendő kiállítás rendezését tűzte ki. Ez utóbbi keretében prof. dr. Padányi József, prof. dr. Balla Tibor és e sorok írója előbb „kiszűrte” az MTA Könyvtár által a 200. évfordulóra létrehozott, az összes valaha volt akadémikus tömör életrajzi és legfontosabb bibliográfiai adatait tartalmazó honlapról (<https://akademikus.mta.hu>) a szóba jöhető akadémikusok személyét. Annak a dilemmának az eldöntésében, hogy kit tekintünk katona akadémikusnak, csak a hadtudósokat vagy esetleg olyan, hosszabb ideig hivatásos katonaként szolgálókat is, akik más tudományterületen lettek az MTA tagjai, az elődök, Markó Árpád és Ács Tibor munkái segítettek.

Markó Árpád (1885–1966), az 1948-ban levelező tagságától megfosztott hadtörténész 1964-ben elkészítette *A Magyar Tudományos Akadémia hivatásos katonatagjai megalapítása óta a második világháborúig* című összeállítását (saját magát is beleírva!), amely azonban nyomtatásban nem jelent meg. Megőrződött azonban a Hadtörténeti Intézet és Múzeum Hadtörténelmi Levéltárában és az MTA Könyvtár és Információs Központ Kézirattárában.² Ez a több mint száz oldalas gépirat volt munkánk kiindulópontja.

1 Lásd a megnyitóról Kovács Lilla: „Harczas nemzet voltunk, vitéz nemzet vagyunk.” az NKE HHK honlapja 2025. október 16.

<https://hhk.uni-nke.hu/hirek/2025/10/16/harczas-nemzet-voltunk-vitez-nemzet-vagyunk> (Letöltés ideje: 2026. 02. 13.);

Teszler Vendel: A tudás nemzetvédelmi erő – akadémikusok a haza szolgálatában. 2025. október 16. <https://honvedelem.hu/hirek/a-tudas-nemzetvedelmi-ero-akademikusok-a-haza-szolgalataban.html> (Letöltés ideje: 2026. 02. 13.)

2 Markó Árpád: *Az MTA hivatásos katonatagjai a megalapítása óta a második világháborúig*. Gépirat, 1964 (118 fol.) MTA KIK Kézirattár, Ms 10.511.

Markó 23 katonaaadémikust vett föl gyűjteményébe, s mindenkiről rövid, két-három oldalas életrajzot írt. Emellett nagy haszonnal forgattuk Ács Tibor (1931–2021) hadtörténész munkáit, aki Markó után a legtöbbet tette a magyar hadtudomány és az MTA kapcsolatainak, a reformkori és a dualizmus kori katona akadémikusok élete és munkásságának feldolgozásában, nagyban hozzájárulva ahhoz, hogy a hadtudomány 1994-ben a IX. Osztály kebelében önálló bizottságot alakíthatott, s újra elfoglalhatta az őt megillető helyét az Akadémián.

A mi válogatási szempontunk nem teljesen egyezett Markóéval, több nála szereplő akadémikust (Zách János Ferenc csillagász, Habsburg Rudolf trónörökös főherceg, Kisfaludy Sándor költő) elhagytunk, lévén, hogy mi csak a 10 évnél hosszabb hivatásos katonai pályafutással rendelkezőket vettük számításba, a parttalanságot, a más tudományágak és -területek művelőinek kisajátítását elkerülendő. Ugyanakkor bővítettük is a Markó listáját: bekerült Széchenyi István, mint alapító, akit 1838-ban tiszteleti taggá is megválasztottak, Duka Tivadar, Martin Lajos, Tóth Ágoston, Varga Lajos és természetesen a két, 1945 utáni katona akadémikus: Király Béla és M. Szabó Miklós.

A katona akadémikusok névsora a taggá válás időpontjával:

Asbóth Lajos (1863: levelező tag);
 Baritz György (1832: levelező tag);
 Gyalókey Jenő (1926: levelező; 1936: rendes tag);
 Duka Tivadar (1863: levelező; 1900: tiszteleti tag);
 Habsburg–Lotaringiai József Ágost (1917: tiszteleti tag);
 Habsburg–Lotaringiai József Károly (1888: tiszteleti tag);
 Hollán Ernő (1858: levelező; 1861: rendes; 1872: tiszteleti tag);
 Kállay Ferenc (1832: levelező; 1832: rendes tag);
 Kápolnai Pauer István (1881: levelező tag);
 Király Béla (2004: külső tag);
 Kiss Károly (1831: levelező; 1840: rendes tag);
 Korponay János (1844: levelező tag);
 Kőszeghi-Mártony Károly (1847: levelező tag);
 Lakos János (1832: tiszteleti tag);
 Maggiorotti, Andrea Leone (1934: külső tag);
 Markó Árpád (1934: levelező tag);
 Martin Lajos (1861: levelező tag);
 Mészáros Lázár (1844: levelező tag);
 Pilch Jenő (1918: levelező, 1935: rendes tag);
 Rónai Horváth Jenő (1888: levelező; 1910: rendes tag);
 M. Szabó Miklós (2001: levelező; 2007: rendes tag);
 Széchenyi István (1838: tiszteleti tag);
 Szontágh Gusztáv (1832: levelező; 1839: rendes tag);
 Tanárky Sándor (1837: levelező; 1838: rendes tag);
 Tóth Ágoston (1871: levelező tag);
 Varga Lajos (1940: levelező tag).

A hosszas mérlegelés után kiválasztott 26 akadémikus életében közös volt tehát a katonai pálya. Nem mindegyikük volt a hadtudomány művelője. Akad közöttük zoológus, műfordító, filozófus, őstörténész, matematikus és nyelvész. Azonban a legalább 10 esztendőnyi hivatásos szolgálattal rendelkező természettudósok és társadalomtudósok bemutatását is büszkén emeltük be a kiállításba, mert – nem kisajátítva őket – mi is magunkénak valljuk teljesítményüket, munkásságukat.

A kiválasztást követte a 26 akadémikus portréjának felkutatása, majd legfontosabb nyomtatott műveik és kéziratos hagyatékuk bibliográfiájának összeállítása. A közel 300 tételből álló lista minden egyes darabját egyesével kézbe vettük és átnéztük az MTA Könyvtára és Kézirattárában, amelynek vezetője, Monok István főigazgató és munkatársai mindvégig támogatták és segítették munkánkat. Ezúton is köszönet érte! Végül 29 db kézirat és 13 db könyv kölcsönadását kértük MTA Könyvtár és Információs Központ főigazgatójától, aki készségesen hozzájárult a kiválasztott dokumentumok átszállításához és kiállításához. Ez az anyag képezte a kiállítás alapját, amelyhez a Nemzeti Közzolgálati Egyetem Egyetemi Könyvtára is adott jónéhány könyvet, folyóirat különnyomatot.

Az MTA Könyvtárából és Kézirattárából került a tárlókba az akadémikusok által írott könyvek egy része, és kivétel nélkül onnan valók a kéziratok (feljegyzések, naplók és levelek). Egyebek közt először láthatták kiállítva a látogatók Kiss Károly 1832-ben saját kezével írt hadi műszógyűjteményét és az ő szerkesztésében 1843-ban nyomtatásban megjelent *Hadi műszótár* című munkát, Tanárky Sándor 1839-ben a Magyar Tudós Társaságnak küldött misszilisét ugyancsak a hadi műszavak ügyében, Baritz György Széchenyi Istvánhoz írt levelét 1834-ből, Szontagh Gusztáv önéletrajzi

2. ábra.

A kiállítás egyik tárlója, középen az 1843-ban megjelent *Hadi műszótár* és annak kéziratos előzményei (Toldy Ferenc fogalmazványa a szótár ügyében, alatta Kiss Károly hadi műszógyűjteménye 1832-ből)

(A szerző felvétele)

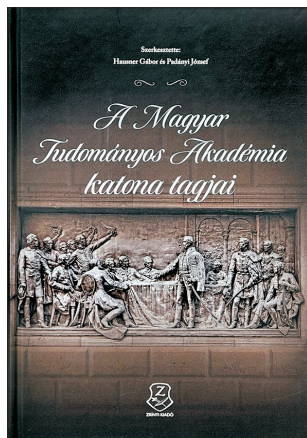
jegyzeteit, Lakos János kézírásos véleményét „A stratégia elvei” c. fordításról 1836-ból, Mészáros Lázár leveleit Szontagh Gusztávhoz, Markó Árpád már említett *A Magyar Tudományos Akadémia hivatásos katonatagjai megalapítása óta a második világháborúig* című gépiratát és még hosszan lehetne sorolni a magyar hadtudomány fontos dokumentumait.

Végül, de nem utolsó sorban meg kell említenünk a 26 akadémikusról készült igényes kiállítású portrésorozatot, amely kiállításunk egyik érdekessége volt, s talán a legnagyobb visszhangot keltette. Ezek változó technikájú, méretű és kvalitású eredetijeit is a fenti intézmények valamelyike őrzi, onnan kaptuk meg digitális reprodukciójukat. A portrékat a HHK egy volt munkatársa, kedves barátunk, Sági Lajos ny. alezredes a mesterséges intelligencia segítségével dolgozta fel a könyvtárfolyosón kiállított egységes méretben és formában (az MI összes „gyermekbetegségével”, mint például a kitüntetések, rendfokozatok átrajzolása), szimbolikusan kifejezve a hagyomány és az újítás, az erudíció és az innováció szoros összefüggését, azt, amit kiválasztott hőseink is egész pályafutásukkal, életművükkel képviseltek.

A kiállításról színes katalógus is készült a 26 akadémikus rövid életrajzával és AI által rajzolt portréival.³ A tárlattal kapcsolatos kutatómunka az alapját képezte az azóta a Zrínyi Kiadó jóvoltából megjelent, a katona akadémikusok részletes életrajzát, katonai és tudományos pályáját bemutató gyönyörű kiállítású albumnak, amely a Magyar Hadtudományi Társaság és az MTA IX. Osztály Hadtudományi Bizottsága közreműködésével valósult meg, mintegy a 2025. évi Szontagh Gusztáv-Projekt betetőzéseként.⁴

3. ábra.

*A katona akadémikusokról
a magyar hadtudós társadalom
összefogásával készült album borítója*

A 26 katona akadémikus szellemi öröksége több ezer kötet, cikk és tanulmány, amely oevre-ből felrajzolhatók a magyar hadtudomány főbb témái és irányai. Mit mond el a 26 katona tudós története a magyar hadtudományról? Először is azt, hogy az születése pillanatától egybeforrt a magyar tudományosság egésze és a nemzeti katonaság alakulásával. Az akadémia a kezdetektől befogadta és elismerte létjogosultságát a nemzeti törekvések, köztük a magyar katonai nyelv és vezénylet alakításában. Kiss Károly és Mészáros Lázár életpályája, az önálló magyar haderő (az 1848/49-es honvédség) megteremtésében játszott szerepük jól mutatja a tudományos gondolkodás jelentőségét, történelmet alakító erővé válásának lehetőségét.

3 *A Magyar Tudományos Akadémia katona tagjai.* Az MTA Könyvtár és Információs Központ és a Nemzeti Köszolgálati Egyetem Egyetemi Könyvtár közös kiállítása az Akadémia alapításának 200. évfordulójára. Kiállítási katalógus. Készítette: Hausner Gábor. A bevezetőt írta: Padányi József. Budapest: NKE HHK, 2025.

4 Hausner Gábor, Padányi József (szerk.): *A Magyar Tudományos Akadémia katona tagjai.* Budapest: Zrínyi Kiadó, 2026. Egy mutatóványt belőle lásd e számunkban, a 127–138. oldalakon.

A második észrevétel, ami a kiállítás kapcsán megfogalmazható: a magyar hadtudomány a kezdetektől (Zrínyi Miklóstól a reformkor hadtudósait beleszámítva napjainkig) adaptív, fontos és jelentős részét képezi a nemzetközi hadtudomány befogadása, a legjelentősebb munkák fordítása és interpretációja. A kiállításban is említést kapott Károly főherceg *Grundsätze der Strategie (A stratégia alapelvei)* című munkájának Tanárky Sándor-féle, kéziratban maradt fordítása, amely végül Tanárky korai halála miatt, az eredetileg a fordítást az Akadémia megbízásából bíráló Kiss Károly átültetésében látott napvilágot két évtizeddel később,⁵ de utalhatunk itt Napóleon művei, Jomini és Clausewitz munkájának fordításaira, feldolgozásaira is.⁶ A Magyar Tudós Társaság által tervszerűen hirdetett fordítási program⁷ a magyar vezényleti nyelv és a magyar katonai oktatás keltette igényvel állt szoros összefüggésben, és ugyanez hívta életre a magyar katonai műnyelv megalkotásának az igyekezetét a reformkorban. Ez utóbbit Tanárky Sándor javaslatára 1839-ben vette föl tervei közé az Akadémia, s a magyarítandó hadtudományi műszavak betűrendben történő összeírásával Tanárky vezetésével Lakos Jánost, Baritz Györgyöt, Kiss Károlyt és Szontagh Gusztávot bízta meg, figyelmükbe ajánlva a francia hadtudományi műnyelvet és a már meglévő magyar kifejezéseket, valamint a magyar nyelv grammatikai tulajdonait. A munkálatokat Tanárky halála után Kiss Károly irányította, aminek az eredményeként jelent meg 1843-ban az első magyar *Hadi műszótár*. A katonai műszavak magyarítása napjainkban ismét napirendre került mind az MTA, mind a Magyar Honvédség részéről, ehhez kíván hozzájárulni a Magyar Hadtudományi Társaság is a 2015-ben kiadott Katonai Terminológiai Értelmező Szótár megújítása munkálataiba való bekapcsolódással (Szontagh Gusztáv-Projekt).

A számba vett gazdag termésben ezen kívül erőteljes vonulatot képviselnek szinte a kezdetektől az ezredtörténetek, a hadtörténelem, a katonai térképészet, a honvéd tisztképzés és az önálló magyar hadügy szervezési kérdései. A magyar katonai gondolkodás sokszínűségét jelzi, hogy míg Tanárky Sándor a hadtudományt matematikailag leírhatónak, rendszerezhetőnek tartotta, kortársa, Szontagh Gusztáv Jomini álláspontját osztva sokkal inkább művészetnek mondta: „a hadtudomány elvontan tekintve, kevés, igen egyszerű elvekből áll; de alkalmazásában végtelen, s nem tudomány többé, hanem művészet, a művészetnek pedig lángész teremt szabályokat, a hadtudomány e tekintetben a nagy hadvezérek hadi munkálatairól elvont elmélet. Eredeti írók ennél fogva, a hadtudományban kivált, csak a vezérek lehetnek, vagy a tábornoki kar azon főtisztjei, kik a fővezérhez közel állanak s terveikben részt

5 Károly főherceg: *A stratégia alapelvei az 1796-ki németországi hadjárat előadásával felvilágosítva*. Ford. Kiss Károly. I–III. Pest, 1861, 1862, 1863.

6 Például Napóleon emlékiratainak Gorgaud és Montholon tábornagyok által kiadott első edíciója 1823-ban jelent meg Párizsban. Szontagh Gusztáv a *Tudománytár* 1835-ös évfolyamában közölt belőle hosszú részleteket: *Napóleon az író, s annak emlékirataiból töredékek* címmel *Tudománytár*, 1835 (7): 119–168. Erről és a korai Jomini, valamint Clausewitz recepcióról lásd Forgách Balázs: *Hadelmélet. A magyar katonai gondolkodás története és a hadikultúrák*. Budapest: Dialóg Campus, 2017, 17–18; Uő: Bevezetés. In. Antoine-Henri Jomini: *A hadművészet kézikönyve*. Ford. Tótfalusi Ágnes. (Pro Militum Artibus) Budapest: Ludovika, 2024, 19.

7 Fesztetis László gróf (1785–1846) 1826-ban 10.000 forintos adományt tett a Magyar Tudós Társaságnak, azzal a meghagyással, hogy annak évi kamatját egy hadtudományi munkák fordításán dolgozó tagra kell fordítani.

vesznek. Így nyertük a legújabb időben Napóleon, Károly főherceg és Jomini eredeti munkáikat, mikkel e tudomány elmélete haladott.”⁸ Ehhez járultak idővel Clausewitz hazai interpretációi.

Amikor az MTA 200. évfordulójához kapcsolódva a Magyar Hadtudományi Társaság szervezésében elhatároztuk a katona akadémikusok emlékének megörökítését, már javában folytak az Akadémián a bicentenárium előkészületei. Az MTA Könyvtár és Információs Központ létrehozta és feltöltötte az akadémikusok elnevezésű honlapját, és folyt a MTA történetét bemutató kiállítás szervezése és építése. A hivatalos bicentenáriumi tárlat *Varázshatalom – Tudás. Közösség. Akadémia* címmel 2025. május 6-án nyílt meg a Nemzeti Múzeumban. Az öt teremben mindössze egy eldugott említést kapott a hadtudomány. Nem járt jobban a tudományterületet összefogó Hadtudományi Bizottság a *Magyar Tudomány*, az MTA hivatalos folyóirata 2025. évi októberi számában sem, amely az évforduló alkalmából összeállítást közölt az Akadémia IX. Gazdaság- és Jogtudományok Osztályához tartozó tudományterületeknek a magyar tudományossághoz való hozzájárulásáról, Halmai Péter akadémikus, osztályelnök tollából. Ebben mindössze ennyi szerepelt: „E tudományágak köre azóta továbbiakkal, közöttük a politikatudománnyal, a multidiszciplináris hadtudománnyal és a nemzetközi tanulmányokkal bővült. Mindez kivételesen összetett, a többi akadémiai osztálynál heterogénebb tudományterületi portfóliót eredményezett.”⁹

Az MTA-t a katona Széchenyi István alapította, s a Magyar Tudós Társaság tagjai a kezdetektől szükségesnek tartották a magyar nyelvű hadtudomány gondozását, fejlesztését. Az első hadtudóst Kiss Károly személyében 1831-ben választották be soraikba, s 1883-ban a hadtudomány rendszeres művelésére a III. Matematikai és Természettudományi Osztályon belül megalakították önálló szervezeti egységként a Hadtudományi Bizottságot. Az MTA 200 éves jubileuma tehát az önálló magyar hadtudomány két évszázadának ünnepe is. Erre kívántuk kiállításunkkal felhívni a figyelmet.

Hausner Gábor

8 Szontagh Gusztáv: Emlékezés Tanárky Sándor rt. tag felett. A *Magyar Tudós Társaság Évkönyvei*, V. Buda, 1842, 207.

9 Halmai Péter: Az MTA IX. Gazdaság- és Jogtudományok Osztályához tartozó tudományterületek a magyar akadémiai tudományosság szolgálatában 1877–1883. *Magyar Tudomány*, 186 (2025/10): 1880.

Balla Tibor, Hausner Gábor, Padányi József (szerk.)

A Syrena és a csatahajó. A Zrínyi-kutatások legújabb eredményei

(Budapest, Ludovika Egyetemi Kiadó, 2025.

ISBN 978-963-653-180-5 nyomtatott; ISBN 978-963-653-181-2 ePDF)

A *Syrena és a csatahajó* című kötetben a Nemzeti Közzolgálati Egyetem Ludovika-történeti kutatóműhely keretében folytatott legújabb Zrínyi-kutatások összegzését találhatjuk. Amint Padányi József ny. vezérőrnagy, kutatócsoport vezető bevezető gondolataiban is hangsúlyozza, a kutatásoknak két fő jellemzője van: mélyfúrás, illetve sokoldalúság, az utóbbin értve a történeti, művészettörténeti, a hadszíntér, Zrínyi-Újvár és a Zrínyi-kultusz kutatását.

Rögtön a kiadvány első tanulmánya kiváló példája mindkét jellemzőnek. Négyesi Lajos ezredes, hadtörténész a költő-hadvezér Zrínyi Miklós gróf első felesége, Draskovics Mária Euzébia képzőművészeti ábrázolásairól értekezik. A magyar művészettörténet, és az irodalomtörténet nem ismert egyetlen ábrázolást sem a fiatalon elhunyt Euzébiáról, de a horvát szakirodalom sem. Ehhez képest Négyesi mindjárt kettőt azonosít tanulmányában: egyik a Draskovicsok Zágrábban őrzött nagy festett családfájának mini portréi között található, a másik a szerző szerint az Adriai tengernek Syrenaia Groff Zrini Miklos című verseskötet címlapján! Meggyőző érveléssel, az ókori görög mitológia és a barokk szimbolika alapos elemzésével, illetve képzőművészeti alkotások párhuzamainak felsorolásával, közöttük az újonnan felfedezett Euzébia kép tanúztatásával valószínűsíti, hogy a *Syrena*-kötet metszetes előzékcímlapjának egyik szírénye Zrínyi Miklós első feleségének portréját rejt. Az érdekesítő dolgozat egyben magyarázza a tanulmánykötet és az első nagy fejezet (*A Syrena és a csatahajó*) címadását.

A következő írásban Hausner Gábor és Padányi József a neves dualizmuskori szobrászművész, Izsó Miklós Zrínyi szobrainak történetét vázolja fel. A művész első megbízatását Eötvös József báró kultuszminisztertől nyerte 1869-ben. Carrarai márványból készített nevezetes Zrínyi büsztje a Magyar Nemzeti Múzeum emeleti lépcsőházába került egyebek közt II. Rákóczi Ferenc, Mátyás király, Petőfi Sándor, Arany János mellszobrai társaságába. Az elkészült márványszobor gipsz másolatait Izsó több oktatási és kulturális intézménynek megküldte, ezekből 5 máig fennmaradt.

A szerzők bemutatják a szobrokon végzett műszeres vizsgálatokat is, amelyeknek legfőbb konklúziója, hogy a neves művész Zrínyi szobrainál több alkotási folyamat is létezett. Emellett megismerhetjük a két Zrínyi Miklósról a dualizmus korában született képzőművészeti alkotásokat, történeti és szépirodalmi ábrázolásokat. Fontos hangsúlyozni, hogy a szigetvári hős márvány statuája a bécsi Hadtörténeti Múzeum Pantheonjában is helyet kapott, ami által beépült a császári udvari hőskultuszba.

Négyesi Lajos a képzőművészeti tematikát folytatja: Ohmann Béla Zrínyi Miklóst ábrázoló székesfehérvári szobrának történetét bemutató tanulmányával. Ezt a mai napig tévesen

a „magyar vitéz” szobrával azonosítják a fehérvári helytörténészek. Az utóbbi elnevezés már annyira gyökeret vert a köztudatban, hogy a helyes elnevezés visszaállítására vonatkozó törekvések rendre kudarcot vallottak. Négyesi Lajos helyesen állapítja meg, hogy a „magyar vitéz” semmiképpen sem lehet Zrínyi Miklós allegóriája, aki ráadásul származását tekintve horvátnak is tekinthető. Emellett nem lehet jelképe az egykori Vitézi Rendnek sem.

Balla Tibor a Zrínyi csatahajó 1915. május 24-én, Senigallia elleni támadásáról értekezik. Bevezetőben megismerhetjük a hadihajó építésének, illetve a Radetzky-csatahajó osztály létrehozásának történetét. A fent jelzett támadásra Anton Haus tengernagy Olaszország elleni támadási terve alapján került sor. Összességében megállapíthatjuk, hogy a sikeres akció komoly károkat okozott az olasz katonai létesítményekben, demoralizálta az olasz lakosságot, a császári és királyi hadvezetés pedig időt nyert az Isonzó melletti védelem megszervezéséhez.

Már a kötet második, *Zrínyi-Újvár és a stratégiai előrelátás* címet viselő fejezetében kapott helyet Kállai Attila Zrínyi-Újvár környezetének katonai földrajzi értékelését tárgyaló írása. Egyebek közt felhívja a figyelmet arra, hogy a költő Zrínyi Miklós könyvtárában megtalálhatók a korszak földrajzi kiadványai is. A hadjáratok tervezésénél ugyanis figyelembe kellett venni a természetföldrajzi jellemzőket, emellett fontos volt a terep felderítése is. A muraközi uradalom még I. Ferdinánd magyar király adományozta a Zrínyi családnak, mivel a térség Stájerország védelmének a kulcsa volt. A szerző bemutatja a 17. század első felének éghajlati, vízrajzi viszonyait, különös tekintettel a szélsőséges időjárásváltozásokra. Ezek a tényezők jelentősen befolyásolták a hadra kelt seregek menetteljesítményét, végső soron a bevetetőséget. Ezután a szerző a szűkebb értelemben vett Muraköz földrajzi, etnikai és gazdasági helyzetét mutatja be. Konklúziója, hogy az Zrínyi-Újvár helyszíne a legideálisabb választás volt, nem véletlenül követelték a törököt a lebontását. A vár 1664-ben közel egy hónapig állta az ostromot, melyet a törökök hosszas ostromot követően végül leromboltak.

Négyesi Lajos *A török-kori Rátka és az Ördöglíka átjáró lokalizálása* című írása klasszikus mélyfúrás: Zrínyi levelezése, elbeszélő források és térképbárázolások segítségével mesterien azonosít Murarátkától északi irányban egy, a Muraköz védelmi rendszerében kritikusnak tekinthető átjárót, amely a 17. században jelentős akadályt jelentett a kelet-nyugat irányú közlekedésben, egyúttal kedvező rejtkehelyül szolgált Muraközbe betörni szándékozó török csapatoknak. Ehhez szorosan kapcsolódik a szerző *A „félreértett Zrínyi-malom” szerepe Zrínyi-Újvár komplex védelmi rendszerében* című dolgozata, amely egy korabeli őrtorony helyét azonosítja be. A vizsgálatot az is nehezítette, hogy a helynevet már a kortársak is eltérően lokalizálták. Négyesi Lajos szemléletesen mutatja be az őrtornyokra épített muraközi rendszer kialakítását és működését. Kanizsa eleste után ugyanis megnőtt Légrád stratégiai jelentősége, amellyel Zrínyi Miklós is tisztában volt. A vizsgált objektumot nagyon sokáig egy malommal azonosították tévesen, noha az őrház volt. Emellett a földszintes őrházak kiválóan alkalmasak voltak kisebb támadások elhárítására és a híradásra, amelyet többnyire hírlövő mozsárral végeztek. Egyébként a vizsgált hely pontos meghatározása alapján egyértelműen kiderült, hogy az Zrínyi-Újvár védelme szempontjából meghatározó volt.

A következő stúdiumot Padányi József, Németh Balázs és Hamza Emil jegyzi, és a tűzfegyvereknek Zrínyi-Újvár ostrománál való hatékonyságát analizálja.

A szerzők teljes körűen mutatják be a kutatások jelenlegi állását, eredményeit és a vonatkozó szakirodalmat. Emellett áttekintik a korszakban kiadott szabályzatokat és hadtudományi irodalmat. 2021 őszétől 2022 őszéig komplex analízist végeztek, amely magában foglalta a talajvizsgálatot és a különböző típusokkal végrehajtott kísérleti lövéseket, amely során a lőtávolságot folyamatosan változtatták. Az utóbbiak alapját a hadirégészeti leletek képezték.

A vizsgálatoknál elsősorban a Zrínyi-Újvár ostrománál használt fegyvertípusokra, a kanócos muskétára és a keréklakatos pisztolyra fókuszáltak. Figyelembe vették a korban használt eltérő lőportípusokat, illetve a fegyverek sokféleségét. Így mintegy 303 lövedéket vettek górcső alá, kitűnő műszaki elemzést nyújtva az eredményekről. A szerzők a vizsgálatok alapján

megállapították, hogy a kanócos muskéta esetében pontos, míg a keréklakatos pisztolyok esetében csak valószínűsíthető eredmények születtek. Emellett mélyreható következtetéseket vontak le az elemzett típusok ballisztikájáról, hatásos lőtávolságáról, illetve a lőportípusok jellemzőiről. A tanulmány jelentőségét nagyban növeli, hogy a hivatkozott grazi vizsgálatokon kívül ez az egyetlen ilyen jellegű komplex analízis.

Német András és Szabó András tanulmánya egyfajta időutazás, azaz Zrínyi-Újvár történeti rekonstrukciója a régészet és a forráskutatás eredményeinek hasznosításával. Időközben ugyanis a csata- és hadszítér kutatásban új technikákat alkalmaztak, amelyeket a szerzők részletesen bemutatnak. Ennek a legfőbb célja, hogy egy autentikus virtuális valóságot hozzanak létre. Itt nagyon fontos a megfelelő tervezés, illetve a kész anyag tesztelése, valamint a felmerülő hibák javítása.

A munka eredményét ezután mind a történelemtanításban, mind a régészeti ásatásoknál tervezni lehet. Lehetőség van oktató játékok készítésére is. Ugyanakkor nagyon fontos, hogy a létrejött adatbázis hiteles forrásokon alapuljon, hiszen enélkül a rekonstrukció is torz lesz.

Harald Pöcher osztrák tábornokként a költő Zrínyi Miklós stratégiai gondolkodásáról és előrelátásáról értekezik. Helyesen állapítja meg, hogy ehhez vele született képesség és katonai felkészültség egyaránt szükséges. Ezek a tulajdonságok Zrínyi Miklós esetében teljes mértékben rendelkezésre álltak. Ráadásul a Habsburg-birodalom nyugati lekötöttsége a harmincéves háború folyamán nagyfokú önállóságot biztosított a magyar királyság katonai parancsnokai számára, akik többnyire éltek is ezzel.

A fejezet végén kapott helyet a második nagy tartalmi egység címét is megvilágosító írás Harald Pöcher osztrák nyugállományú vezérőrnagy tollából: *Zrínyi Miklós és a stratégiai előrelátás*. Pöcher ismerteti Zrínyi teljes katonai pályáját, kiemelve, hogy Zrínyi-Újvár helyének kiválasztása katonai stratégiai előrelátásának ékes bizonyítéka.

A kiadványt egy forrásközlés zárja, Ráttkay György 1652-ben Bécsben latinul megjelent Dalmácia, Horvátország és Szlavónia királyainak emlékezete című művének 6. könyve, pontosabban annak magyar fordítása. A fordítás alapjául a 2001-ben kiadott horvát nyelvű kiadás szolgált, amelyet Kővágó Károly ültetett át magyar nyelvre. Ráttkay hat könyvben megírta a Magyar Királysággal évszázadok óta perszónálunióban lévő Horvátország történetét. Ehhez jelentős támogatást kapott a Zrínyi testvérektől, Pétertől és Miklóstól. Könyvének 6. fejezete mentorainak méltatásáról szól. A forrásból megismerhetjük Zrínyi Miklós addigi katonai pályafutását, katonai vezetői és szervezői eredményeit. Összességében megállapítható, hogy a kútfő egy nagy forrásértékkel bíró kortörténeti dokumentum, ami jogosan kapott helyet a Zrínyi-tanulmányokat tartalmazó kötetben.

A friss megközelítéseket, új módszereket és számos, nemzetközi téren is szenzáció szamba menő tudományos eredményt tartalmazó tanulmánykötet az NKE Ludovika-történeti kutatóműhely erejét, tagjainak kreativitását dokumentálja, és azzal a reménnyel biztat, nem ez az utolsó szavuk Zrínyi Miklós életművével kapcsolatban. Érdeklődéssel várjuk a folytatást.

Süli Attila

Tömösváry Zsigmond Globális vagy regionális hatalom Oroszország?

(Ludovika Egyetemi Kiadó, Budapest, 2025.

ISBN: 978-963-653-204-8 nyomtatott; ISBN 978-963-653-205-5 ePDF;

ISBN 978-963-653-206-2 ePub)

A Ludovika Egyetemi Kiadó 2025-ben jelentette meg Tömösváry Zsigmond ny. dandártábornok¹ *Globális vagy regionális hatalom Oroszország?* című könyvét. Az Oroszországi Föderációt (a továbbiakban Oroszország) és a posztszovjet térséget saját szakmai/katonadiplomáciai tapasztalataiból ismerő és értő katona/diplomata/kutató tudományos munkássága legfontosabb tanulmányait rendezte össze egy kötetbe.

Tömösváry Zsigmond 1993-ban kezdte meg moszkvai katonadiplomáciai szolgálatát. Hazatérve Magyarországra, szakértő cikkeivel folyamatosan segítette a hadtudományok kutatóit, oktatóit, hallgatóit Oroszország geopolitikai gondolkodása és fejlődése, törekvései, bel-, nemzeti-ségi-, kül- és biztonságpolitikájának jobb megértésében. Tudományos pályája megkoronázásaként 2003-ban megvédte doktori disszertációját és a hadtudományok PhD fokozatosá lett.

A most megjelent kötet szerves folytatása a Zrínyi Kiadónál 2017-ben megjelent *A hagyományok árnyékában – Egy katonadiplomata visszaemlékezései* című munkának, valamint a 2024-ben a napvilágot látott *Ez is Oroszország* című műnek,² amely történelmi távlatokon keresztül elemezte és értékelte az orosz geopolitikai gondolkodást, a hadelmélet egyes kérdéseit, valamint az ország kül- és biztonságpolitikáját.

Oroszország a világ legnagyobb területű országa (17 098 242 millió km², népessége 143 394 000 fő),³ amelyet a viharos történelme, a 20. század vége és a 21. század eseményei tesznek számunkra különösen érdekessé és aktuálissá. A 2022. február 24-e óta, azaz immár négy éve folyó orosz–ukrán háború miatt rendkívül időszerű téma, és nagy érdeklődésre tarthat számot.

1 Tömösváry Zsigmond nyugállományú dandártábornok. A szerző 1947. június 2-án született, 1969-ben végzett a Kossuth Lajos Katonai Főiskola felderítő szakon, majd 1980-ban a Moszkvában a Katonapolitikai Akadémián szerzett diplomát. Orosz nyelven tolmács, német nyelven felsőfokon beszél. 1993–1998 között katonai és légügyi attasé a Magyar Köztársaság moszkvai nagykövetségén. Kutatási területe: Az Oroszországi Föderáció biztonságpolitikája, Oroszország és a NATO, illetve Oroszország és az Európai Unió kapcsolatai, e kapcsolatok hatása Közép-Európa, s benne Magyarország biztonságára. Eddigi munkássága során 8 könyv, 7 könyvfejezet, számos tanulmány szerzője. Tagja számos hazai társaságnak, többek között: Felderítő Társasága Egyesület elnöke, Magyar Hadtudományi Társaság Biztonságpolitikai Szakosztály tagja. Korábban a MK KFH Tudományos Tanács elnöke, az MTA IX. Osztály Hadtudományi Bizottság elnökhelyettese, a ZMNE Doktori Tanács tagja volt.

2 Tömösváry Zsigmond: *Ez is Oroszország*. London, GlobeEdit, 2024. 285 oldal. ISBN: 978-620-6-80081-1

3 CIA World Factbook 2025,

<https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/russia/factsheets/#geography>;

World Population Review 2025, <https://worldpopulationreview.com/> (Letöltés ideje: 2026. január 11.).

A tanulmánykötet arra a kérdésre keresi a választ, hogy a Szovjetunió széthullása után, utódállamként az Oroszországi Föderáció a 21. században globális nagyhatalomként, vagy inkább regionális befolyással rendelkező államként értelmezhető. A kötet aktualitását az adja, hogy Oroszország kül- és biztonságpolitikája, katonai fellépései és gazdasági mozgástere meghatározó módon formálják az európai és globális biztonsági környezetet. Jól mutatják ezt a NATO változó stratégiai koncepciói és az orosz–ukrán háború kitörése óta tartott NATO csúcstalálkozók dokumentumai. Az orosz invázió másnapján, február 25-én a virtuális térben találkoztak a NATO tagországok állam- és kormányfői. Ezt 2022. március 24-én a brüsszeli,⁴ majd június 28–30-án a madridi csúcsertekezlet követte. Itt fogadták el a Szövetség hidegháború utáni negyedik stratégiai koncepcióját. A madridi NATO csúcsertekezleten elfogadott stratégiai koncepció és a zárónyilatkozat szerint „az Oroszországi Föderáció jelenti a legjelentősebb és legközvetlenebb fenyegetést a szövetségesek biztonságára, valamint az euroatlanti térség békéjére és stabilitására.”⁵ Legutóbb, a biztonsági fenyegetéseket és kihívásokat tagláló 2025. évi hágai csúcsertekezlet zárónyilatkozata szerint is hosszú távú fenyegetést jelent az euroatlanti biztonságra Oroszország.

A könyv hiánypótló, a múlttól a jelenkornak szól, azért is különösen fontos, mert tizenöt korábban megjelent cikkből és tanulmányból áll, a terjedelme 288 oldal. Fontos erénye, hogy az egyes tanulmányoknál megtaláljuk a vonatkozó szakirodalmat és forrásokat, a hivatkozó és magyarázó jegyzetapparátus segítségével pedig értékes információt szerezhetünk az egyes témakörökben való elmélyüléshez.

A könyv mottójául szolgáló, Fjodor Ivanovics Tyutsev orosz költőtől származó idézet („Oroszországot, ész, el nem éred; méter, sing sose méri fel: külön úton jár ott az élet – Oroszországban hinni kell!”)⁶ alapjaiban segíti elő az orosz lélek és gondolkodás megértését. Az ún. birodalmi gondolkodás megértéséhez I. Péter és II. Katalin uralkodásának időszakáig nyúlik vissza a szerző. Különösen értékes, egyben a tanulmánykötet történeti alapozását is szolgálja Pjotr Alekszandrovics Rumjancev hadvezéri tevékenységének, valamint hadtudományi és hadelméleti munkásságának bemutatása és értékelő elemzése. Ő volt az, aki az orosz hadseregben használatos alapszabályzatok döntő többségét kidolgozta és azok gyakorlati alkalmazásával a cári hadsereg a korabeli Európa egyik számottevő, jelentős hadseregévé vált.

A birodalmi gondolkodás, a geopolitikai törekvések megértése a pravoszláv egyház szerepvállalása, – amely a kezdetektől komoly támaszt jelentett a fejedelmi, cári és később az újkori Oroszország mindenkori vezetői számára – az állam és a hadsereg kapcsolatának elemzése nélkül elképzelhetetlen. Az állam és a pravoszláv egyház kapcsolatával foglalkozó tanulmány bemutatja az egyes időszakokban a hatalom és egyház viszonyát, mi az, amit eltűrt, vagy üldözött a mindenkori állam, és milyen szimbiózis, együttműködés jellemezte/jellemzi a kapcsolatot, felismerve az egyház fontosságát, a pravoszláv egyház támogatásában rejlő hatalmas erőt.

Meghatározó fontosságúak az Oroszországot, mint globális tényezőt, valamint az európai rakétavédelmi rendszert elemző/értékelő tanulmányok. A hatalmas, két kontinensre kiterjedő

4 Statement by NATO Heads of State and Government, Brussels, 24 March, 2022. https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_193719.htm (Letöltés ideje: 2026. 01. 20.).

5 „The Russian Federation is the most significant and direct threat to Allies’ security and to peace and stability in the Euro-Atlantic area.” In: NATO 2022 Strategic Concept, Adopted by Heads of State and Government at the NATO Summit in Madrid 29 June 2022. <https://www.nato.int/content/dam/nato/webready/documents/publications-and-reports/strategic-concepts/2022/290622-strategic-concept.pdf> (Letöltés ideje: 2026. 01. 10.).

6 Szabó Lőrinc fordítása. „Умом Россию не понять, Аршином общим не измерить, У ней особенная статья. В Россию можно только верить.” http://enciklopedia.fazekas.hu/memo/Fjodor_Ivanovics_Tyutsev.htm (Letöltés ideje: 2026. 01. 10.).

ország/birodalom – mintegy 170 néppel és etnikai népcsoporttal – nemzetiségi politikájával foglalkozó tanulmány kiemelten fontos. Ez segít megérteni a Szovjetunió felbomlását követően az Oroszországi Föderáció határain kívül élő/kívül került orosz nemzetiségű lakosság és az anyaország kapcsolatrendszerét. Az ötéves katonadiplomáciai tevékenység részleteibe, legfontosabb eseményeibe enged betekintést „A hagyományok árnyékában – Egy katonadiplomata visszaemlékezései” című írása. Tömösváry Zsigmond diplomáciai szolgálatteljesítésére 1993–1998 között egy olyan időszakban került sor, amikor jelentős és érdekes történelmi változások zajlottak Oroszországban és az egykori Szovjetunió utódállamaiban, az eseményeknek nemcsak Oroszország bel- és külpolitikájára, a magyar–orosz kapcsolatokra, hanem a világpolitikára is jelenetős hatást gyakoroltak.

Két tanulmány mutatja be az orosz biztonságpolitikai gondolkodást és annak fejlődését, amelynek megértését biztonságpolitikai dokumentumok (1993 és 2015 között megjelent katonai doktrínák, biztonsági koncepciók és biztonsági stratégiák) értékelő elemzése segíti. Ugyancsak két tanulmány segítségével mutatja be a szerző az Oroszországi Föderáció Információs Biztonsági Doktrínáját, ami a megjelenésekor a maga nemében egyedülálló volt. Fontos számkra, hogy a világ egyik vezető országa hogyan gondolkodik az információs hadviselésről, a korszerű háborúban szemben álló felek információs rendszerei elleni támadás lehetőségéről, amely új veszélyforrásként képes megbénítani mind a védelmi, mind pedig az ezeket támogató gazdasági rendszereket. Bár a két tanulmány 2001-ben jelent meg az *Új Honvédségi Szemlé*-ben, de az orosz–ukrán háború különös fontosságot ad a témának, és felértékeli a visszatekintést, annak érdekében, hogy jobban megértsük a napjainkban zajló folyamatokat.

Különleges írás – egy katonadiplomata főhajtása – a Németh Dezső vk. ezredes, az egykori moszkvai katonai attasé pályafutását bemutató tanulmány. Némethet 1948 utáni meghurcolták, B-listázták, majd koncepciók perben elítélték és kivégezték. Élete és sorsa példázza a magyar katonai elit és a tisztikar pályafutását.

A tanulmánykötet záró tanulmánya a nukleáris fegyverek alkalmazási elveinek alakulását elemzi a Szovjetunió és az Oroszországi Föderáció stratégiai dokumentumai alapján. A második világháború utáni bipoláris korszakban a nukleáris arzenál (nukleáris fegyverek és fegyverrendszerek) területén a két nagyhatalom között egy viszonylagos erőegyensúly alakult ki. Mindkét fél tudatában volt annak, hogy a másik rendelkezik annyi és olyan eszközzel, amellyel képes egy első csapást követő válaszcspás esetén olyan mértékű veszteséget okozni, ami helyrehozhatatlan pusztítást okoz és értelmetlenné teszi a további fegyveres küzdelmet mindkét fél számára. Ebben az időszakban az „egymás kölcsönös megsemmisítésének” elve képezte a kor nukleáris elrettentési stratégiájának alapját.

A szerző a tanulmányban az 1993. és 2000. évi katonai doktrínát, az 1997. és 2000. évi nemzeti biztonsági koncepciót, valamint a 2009. évi nemzeti biztonsági stratégiát veszi górcső alá. Ez utóbbi dokumentum – a 2008. évi dél-ozsét–grúz háború akkori aktualitása kapcsán – világosan megfogalmazza az Oroszországi Föderáció politikai céljait: az ország világhatalmi/globális pozícióinak visszaszerzését, az ország határozott és sokoldalú fejlődésének, valamint az ország területi sérthetetlenségének és szuverenitásának biztosítását. A dokumentum a NATO keleti irányú bővítéseit, valamint a külföldi hírszerző szolgálatok fokozódó tevékenységét már akkor is kockázatként értékelte. A 2022 februárja óta folyó orosz–ukrán háború kontextusában különösen fontos a 2009. évi nemzeti biztonsági stratégia nukleáris erővel kapcsolatos állásfoglalása, miszerint az Oroszországi Föderáció egyik legfontosabb feladata a visszatartás megvalósítása, annak érdekében, hogy bármilyen jellegű, Oroszország vagy a szövetségesei ellen irányuló agressziót (beleértve a nukleáris fegyverrel végrehajtottat is) megelőzzön. Ennek érdekében Oroszországnak olyan nukleáris erővel kell rendelkeznie, amely képes komoly veszteséget okozni bármely agresszor államnak vagy koalíciónak.

A könyv egyik fontos megállapítása, hogy Oroszország globális ambíciói gyakran nincsenek összhangban gazdasági és társadalmi erőforrásaival. Bár katonai és politikai értelemben

képes globális hatású lépésekre, befolyása sok esetben inkább regionális szintű, különösen a posztszovjet térségben. A szerző kiemeli, hogy Oroszország globális szerepfelfogása az identitásából és a stratégiai önértelmezéséből, nem csak objektív képességeiből ered.

Oroszország hatalmi pozíciója nem statikus, a katonai erő alkalmazásában vagy az energia-politikában globális súllyal rendelkezik, míg más dimenziókban korlátozott a hatalmi pozíciója. Ez az aszimmetrikus hatalomszerkezet jól magyarázza Oroszország konfliktusos viszonyát a nyugati intézményrendszerekkel és hozzáállását a nemzetközi rendhez. A könyv segít megérteni Oroszország és a nyugati országok, Oroszország és a NATO közötti feszültségeket is. Rávilágít arra, hogy az orosz külpolitika mögött nemcsak érdekek, hanem történelmi tapasztalatok és nagyhatalmi önkép is áll. A szerző elemző módon vizsgálja Oroszország lehetőségeit és korlátait, amely képes globális szinten hatni és zavarni/megkérdőjelezni a nemzetközi rendet, de hosszabb távon hatalma elsősorban regionális beágyazottságára/lehetőségeire és szerepére támaszkodik.

A tanulmánykötet a szerző bevezető gondolataival és a történelmi korszakok áttekintésével kezdődik. Tömösváry Zsigmond a cári birodalom, Oroszország történelmének bemutatását, értékelő elemzését, az orosz geopolitikai gondolkodás megértését egy Tyutsev idézettel kezdi „Oroszországot, ész, el nem éred”, és keretes szerkezetben ezzel is fejezi be. Két nyugalmazott nagykövet, akik Moszkvában együtt dolgoztak a kötet szerzőjével (Molnári Sándor és Dr. Horváth István Béla) ajánlásai méltó módon indítják/alapozzák meg a kötet mondandóját. A tanulmánykötet zárszavát Vajda József nyugalmazott tanácsos írta, – aki külszolgálatra idején szintén munkatársa/kollégája volt Tömösváry Zsigmondnak.

A Ludovika Egyetemi Kiadó elegáns könyvborítóval adta közre a könyvet, a Moszkva folyó partján fekvő, „Vodovzvodnaja basnya”, a Kreml délnyugati sarkán fekvő egyik kapubástya, a háttérben a Vörös-tér és Moszkva egyik ikonikus épületegyüttese, a Kreml látható.

A könyv mondanivalóját 8 ábra, 7 táblázat, 41 kép és tíz dokumentum (többek között Egyezmény a Magyar Köztársaság honvédelmi minisztériuma és az Oroszországi Föderáció védelmi minisztériuma közötti kétoldalú katonai kapcsolatokról; Szervi utasítás a moszkvai katonai attasé számára) teszi szemléletesebbé. A könyv külön érdekességét képezik a szerző 1993–1998 között, moszkvai katonai és légügyi attaséként készített képei.

Összességében a *Globális vagy regionális hatalom Oroszország?* című könyv rendkívül időszzerű elemző munka. Hasznos olvasmány mind a nemzetközi kapcsolatok, mind a biztonságpolitika iránt érdeklődő szakemberek és hallgatók számára, és érdemi hozzájárulást nyújt az Oroszország globális szerepéről szóló szakmai diskurzushoz. A tanulmánykötet/könyv nagyon jól használható a nemzetközi kapcsolatok, a nemzetközi tanulmányok, a nemzetközi biztonság- és védelempolitika, valamint a politológia szakok alap- és mesterképzésében. Kiválóan használható a Nemzeti Közszolgálati Egyetem Hadtudományi és Honvédtisztképző Kar alap- és mester katonai szakjain, a Hadtudományi Doktori Iskola kutatási területein, valamint az NKE további doktori iskolái doktoranduszainak képzésében is. A kötet nem csak a katonákról szól és nem csak a katonáknak íródott, haszonnal forgathatják a katonadiplomáciai szolgálatot teljesítők és a szolgálatra felkészülésüket megkezdők is, valamint a diplomáciai szolgálatba készülők is.

A tanulmánykötet a megjelenése után önálló életre kel, mert egyrészt folyamatosan inspirálja a szerzőt, az egykori moszkvai katonai és légügyi attasét, a kutatót, hogy újabb nézőpontból, új forrásokkal és dokumentumokkal, a legújabb, releváns szakirodalom felhasználásával mutassa be Oroszországot, másrészt az olvasóközönséget is, hogy befogadja ezt történelmi korszakokon átívelő munkát.

Siposné dr. Kecskeméthy Klára